

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	2
СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ УГКЦ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ.	10
Висновки до розділу 1.	35
РОЗДІЛ 2	37
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ УГКЦ.....	37
Висновки до розділу 2.	56
РОЗДІЛ 3	58
ЕВОЛЮЦІЯ ТА МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ УГКЦ.....	58
3.1. Вплив Римо-Католицької Церкви на процес формування соціально-політичної доктрини УГКЦ.....	58
3.2. Соціально-політична доктрина УГКЦ як чинник впливу на суспільно-політичні процеси України.....	72
3.3. Особливості трансформації соціально-політичної доктрини УГКЦ під впливом державотворчих процесів в Україні.	109
Висновки до розділу 3.	168
ВИСНОВКИ.....	170

ВСТУП

Актуальність дисертаційного дослідження. З часу здобуття Україною незалежності релігія почала відігравати помітну роль у житті нашої держави. Церква як важливий суспільний інститут та релігія як форма суспільної свідомості набуває все більш вагомого значення у суспільно-політичному житті України. Головна функція Церкви – душпастирська робота, однак її авторитет у суспільстві має значення та вплив на усі сфери життя окремої людини та суспільства загалом. Як ідеологія і практика релігійного життя, протягом ХІХ-ХХ ст. греко-католицизм органічно злився (на теренах Галичини), з суспільним життям. Важлива роль Української Греко-Католицької Церкви у житті українського суспільства на сучасному етапі вимагає від істориків, політологів, правознавців скрупульозної роботи над дослідженням важелів впливу цієї інституції. З огляду на це актуальним є дослідження суспільної діяльності церкви та соціальної доктрини, якою вона користується. В період політичних та соціально-економічних трансформацій в Україні, особливо актуально постають твори, присвячені соціальній тематиці, у яких розглядаються не лише теоретичні моделі, а й практичні поради щодо співпраці держави, Церкви та суспільства у вирішенні соціальних проблем та місця і ролі людини у сучасному політичному процесі України.

Процес формування соціально-політичної доктрини греко-католицизму, характеризується підвищеною увагою до актуальних суспільних питань та політичних аспектів людського буття. Необхідність комплексного дослідження процесу становлення соціального вчення УГКЦ, а також його введення до сфери суспільно-політичного життя України є важливим завданням політичної науки. Вивчення процесів становлення соціального аспекту вчення дає змогу осмислити діяльність Церкви в попередні періоди та на сучасному етапі, з'ясувати її роль і місце в суспільних трансформаціях, напрями діяльності віруючих, а також визначити важелі її впливу на перебіг суспільно-політичних процесів в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана згідно з планом наукових досліджень кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка» за темою «Політологічні аспекти розвитку держави: внутрішній та зовнішній виміри» (державний реєстраційний номер 0113U007131).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в політологічному аналізі діяльності УГКЦ крізь призму її соціальної доктрини та виявленні взаємозв'язку цієї доктрини і суспільно-політичних процесів в Україні, а також її трансформації під їх впливом. Реалізація мети дослідження зумовила постановку та вирішення низки питань, що відображені в логічній структурі дисертації і сформувавши її основні завдання:

- дослідити стан наукової розробки проблеми та з'ясувати ступінь репрезентативності джерельної бази дослідження;
- обґрунтувати методи дослідження та методологічні підходи до вирішення основних завдань дисертації;
- дослідити процес творення та еволюцію соціальної доктрини Римо-Католицької Церкви, її зв'язок з політичними процесами;
- з'ясувати особливості творення соціально-політичної доктрини УГКЦ та її роль у процесі розв'язання суспільних проблем;
- на матеріалі пастирських послань, листів і звернень патріархів УГКЦ визначити роль і значення УГКЦ в суспільно-політичних процесах в Україні;
- визначити суспільно-політичні чинники впливу на процес трансформації соціальної доктрини УГКЦ та простежити напрями трансформації соціальної доктрини УГКЦ.

Об'єкт дослідження – соціальна доктрина Української Греко-Католицької Церкви.

Предметом дослідження є процес формування соціально-політичної доктрини Української Греко-Католицької Церкви.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1899-го – до 2015 рр. Нижня межа зумовлена написанням А. Шептицьким першої праці у якій

піднімались соціально-політичні питання. Верхня межа пов'язана з Революцією Гідності в Україні, окупацією Криму та розгортанням військового конфлікту на сході країни, що мало значний вплив на суспільно-політичну складову доктрини УГКЦ.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію сучасної України.

Методологія та методи дослідження. Дослідження, в рамках методології соціально-гуманітарного наукового пізнання, здійснювалося на стику суспільних наук, зокрема політології, історії політичних вчень, соціальної філософії, історії, релігієзнавства. У дисертації використано методологічні концепти інституціоналізму та неоінституціоналізму, які дали можливість розглянути УГКЦ як інституцію, здатну через соціально-політичну доктрину, релігійні спільноти та суспільство загалом впливати на перебіг політичного процесу та сприяти його демократичності. Цілісність та логічність дослідження досягалася дотриманням загальнометодологічних принципів об'єктивності, системності, історизму та позаконфесійності. Для вирішення поставлених завдань використано загально- та конкретно-наукові методи пізнання: аналізу і синтезу, дескриптивний, компаративний та каузальний, індукції й дедукції, неформалізованого аналізу документів. Застосування комплексного підходу, а також методів системного і структурного аналізу дозволило вивчити динаміку становлення, розвитку та трансформації вчення УГКЦ, його включення в суспільне життя сучасної України.

Наукова новизна дослідження визначається вибором предмета дослідження та проблематикою, яку досі цілісно не було розглянуто в політичній науці, та полягає в комплексному розгляді становлення, розвитку і трансформації соціально-політичної доктрини УГКЦ та її аспектів, які здатні впливати на суспільно-політичні процеси в Україні. Історико-політологічний аналіз діяльності УГКЦ та її клерикальних організацій у сфері суспільно-політичного життя незалежної України дозволяє стверджувати, що її соціально-політичне вчення постає як нормативна суспільна теорія, затверджена в офіційних документах Церкви. Антропоцентричний підхід зумовлює Церкву цікавитись

суспільними питаннями та реагувати на виклики часу, модернізуючи і трансформуючи соціально-політичну доктрину відповідно до нагальних суспільно-політичних проблем.

У дослідженні вперше:

– здійснено політологічний аналіз соціально-політичної доктрини Української Греко-Католицької Церкви, суть якого полягає у визначенні політичних аспектів доктрини та виокремленні сукупності політичних норм, цінностей, настанов, зазначених у ній таких як: демократичність та відкритість політичних процесів, дотримання гідності людини та забезпечення її прав;

– методологічно обґрунтовано і розширено хронологічні межі становлення суспільно-політичного вчення Католицької Церкви, що дозволило розглянути соціально-політичну доктрину УГКЦ в її широкому розумінні;

– визначено роль і значення соціально-політичної доктрини УГКЦ в суспільно-політичних процесах в Україні, особливості якої виявляються в залученні громадян до громадської і політичної діяльності, боротися за громадянські права та відповідально ставитися до обов'язків, спираючись, насамперед, на морально-етичні традиційні норми. У такий спосіб здійснюється не безпосередній, а опосередкований вплив церковної доктрини на формування рівня патріотизму, національної свідомості та політичної активності громадян;

– на основі аналізу місця і ролі соціально-політичної доктрини виокремлено суспільно-політичні чинники впливу на процес трансформації доктрини УГКЦ, такі як виборчий процес, суспільно-політична трансформація, соціальні перетворення, політичний процес. Визначено, що ключовою рисою цих чинників, які викликають реакцію Церкви на офіційному рівні, є порушення гідності людини;

– простежено напрями трансформації соціальної доктрини Української Греко-Католицької Церкви, що відображається у зростанні кількості офіційних церковних документів на політичну тематику та виходить на новий якісний рівень – від теоретизування до практичного детермінування духовних і практичних принципів буття людини;

– досліджено механізм модифікації соціально-політичної доктрини УГКЦ в контексті її реагування на суспільно-політичні проблеми, суть якого полягає у взаємовпливі політичного процесу та релігії через суспільство. Вплив політики на релігію відбувається шляхом: суспільно-політична проблема – суспільство – Церква – доктрина. Зворотний процес впливу: Церква – доктрина – громада – результати поведінки та дії.;

– досліджено роль соціально-політичної доктрини УГКЦ в соціальному дискурсі сучасної України, яка набуває форми інструменту легітимації чи делегітимації суспільно-політичного процесу, а сама Церква стає учасником соціальної дійсності, який бере участь у творенні тексту з метою обґрунтування соціальних норм та дій;

– доведено, що, офіційно декларуючи відстороненість від прямої участі в політиці, УГКЦ здійснює свій вплив опосередковано – через соціально-політичну доктрину та через громадські організації й релігійні спільноти, традиції, норми суспільного характеру, моральні настанови і переконання;

удосконалено:

– поняття соціально-політичної доктрини Української Греко-Католицької Церкви із врахуванням політичних аспектів сучасності, таких як: ставлення до влади та суб'єктів політики, моральна оцінка їхніх дій, місце, роль і завдання віруючого в політичній системі суспільства;

– поняття бачення УГКЦ сучасних політичних процесів в Україні та ставлення до суб'єктів політики, суть якого полягає в етичному оцінюванні їх Церквою, з погляду християнської моралі та збереження гідності людини;

набули подальшого розвитку:

– дослідження демократизуючого потенціалу соціально-політичної доктрини УГКЦ на власні інституції та суспільство, який базується на визнанні Церквою влади народу, покладає на громадян відповідальність за майбутнє країни та формує у свідомості віруючих розуміння демократичних принципів;

– критичний підхід до аналізу доктрини греко-католицизму дав змогу розглядати релігію як одну із сторін суспільного життя у взаємозв'язках та

взаємодії з політикою, простежити процес становлення, розвитку і тенденції змін соціально-політичної доктрини, які цінності, норми та моделі поведінки вона формує у людей;

– дослідження чинників суспільно-політичного життя, які стимулюють соціально-політичну доктрину УГКЦ реагувати та трансформуватись, що дозволяє їй залишатись вагомим фактором впливу на суспільство. До таких чинників віднесено: формування органів влади усіх рівнів, соціальні протести, суспільно-політичні перетворення та політичні процеси, під час яких порушується гідність людини.

Теоретичне і практичне значення дослідження. Теоретичне значення дисертації полягає у вияві визначальних чинників та закономірностей становлення і функціонування соціально-політичного вчення як особливого виду пасторської діяльності УГКЦ, що характеризується максимальним ступенем залучення віруючих (мирян), а також у тому, що дисертація дала можливість виокремити головні риси соціально-політичної діяльності українського греко-католицизму. Висновки дослідження дозволяють прогнозувати можливі напрями інтенсифікації суспільної активності українського греко-католицизму у вітчизняному соціумі, які свідчать не лише про науково-теоретичне, а й практичне значення роботи. Тому результати і висновки слугуватимуть теоретичною базою подальшого вивчення різних аспектів соціально-політичної діяльності УГКЦ.

Результати дослідження можуть бути використані у процесі викладання дисциплін і курсів з «Політології», «Історії політичних вчень», «Політики і релігії», «Політології релігії».

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася на наукових семінарах і засіданнях кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка». Основні положення і результати роботи також оприлюднені в доповідях на численних міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи викладання

політології у вищій школі» (м. Львів, 9–10 листопада 2004 р.); Міжвузівській науково-практичній конференції, присвяченій 14-річчю незалежності України «Україна на рубежі XXI ст.: суспільно-політичні трансформації та геополітичні виклики сучасності» (м. Львів, 8 жовтня 2005 р.); XVI Міжнародній конференції «Історія релігій в Україні: актуальні проблеми теорії і історії прав людини, права і держави» (м. Львів, 2006 р.); Міжнародній конференції молодих учених і студентів (Тернопіль, 2008 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальна реклама в сучасному суспільстві» (м. Харків, 2 грудня 2011 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Політико-правові аспекти державотворчого процесу в Україні: від теорії до практики» (м. Львів, 9–10 листопада 2010 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Релігія, релігійність, філософія та гуманістика у сучасному релігійному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (м. Рубіжне, 26–27 грудня 2013 р.); IV щорічній міжнародній науково-практичній конференції «Трансформаційні процеси в сучасній системі міжнародних відносин» (м. Львів, 15 лютого 2015 р.).

Публікації. Результати дисертаційної роботи відображено в 19 авторських публікаціях, з них: 8 – наукові статті у фахових виданнях України із політичних наук, 1 – в іноземному періодичному виданні, 1 – стаття в нефарховому збірнику, та 9 – тези доповідей і матеріали у збірниках міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається із вступу, трьох розділів, трьох підрозділів, висновків та списку використаних джерел та літератури (499 позицій, на 61 сторінці). Загальний обсяг дисертації становить 235 сторінок, з них 162 основного тексту.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ УГКЦ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ.

Релігійні інституції в Україні тісно пов'язані з суспільно-політичними перетвореннями і Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), як національна церква, зазначають вітчизняні дослідники, цьому не виняток [172]. Вона активно займається освітянською, громадською та політичною діяльністю, що зумовлено особливостями суспільно-політичної ситуації в країні. Діяльність УГКЦ та вищого духовенства греко-католицької церкви не випадково, викликає значний науковий інтерес у вітчизняних та зарубіжних дослідників. За роки незалежності зростання ролі релігії у суспільно-політичному житті України дало новий поштовх науковим дослідженням у сфері взаємовідносин церкви, держави і суспільства. Дослідники А.Колодний, В.Шевченко, В.Єленський, С.Здіорук, Н.Стоколос, М.Рибачук та ін., приділили у своїх працях, значну увагу діяльності українських церков та провели ґрунтовний порівняльний аналіз впливу кожної з них на українське суспільство. Визначальною рисою цих досліджень не тільки широке конфесійне охоплення, але й широкі хронологічні рамки.

Релігія і політика є тісно пов'язані, тому досліджуючи проблематику формування соціально-політичної доктрини УГКЦ, постала необхідність аналізу літератури присвяченій цьому питанню. Сучасні науковці, як вітчизняні так і зарубіжні, застосовуючи різні наукові підходи до аналізу феномену релігії, також нерідко звертаються до дослідження різних аспектів її співвідношення з політикою. Вітчизняний дослідник А.Колодний, досліджуючи природу релігійного феномену, акцентує увагу на ціннісному вимірі релігії у бутті людини, розглядаючи її як засіб самоідентифікації. Застосовуючи різноманітні підходи, функціональний, марксистський, онтологічний та антропологічний, вчений розглядає цей феномен як у вузькому, так і в широкому розумінні, різниця між якими полягає у тому що, вузьке розуміння трактує релігію з позиції

віри і внутрішнього переконання, а широке - як суспільний феномен. А.Колодний робить висновок що: «... у своєму функціонуванні релігія виходить за межі свого індивідуального буття. Вона піддається доктринальній і обрядово-культовій (символічній) інтерпретації, входить у різні сфери людської життєдіяльності» [181, с. 46]. Проблему взаємозв'язку релігійного і політичного та аналізу їх взаємовпливу приділяють увагу, у своїх працях такі вітчизняні вчені як: В. Бондаренко [22], С. Бочулинський [25], О.Бучма [28], В. Єленський [102-104], Б. Козак [177], О. Кудояр [190], І. Ломака [195-197], М. Палінчак [249-260], С. Яремчук [475], П. Яроцький [476-479] та інші. Важливими є не тільки їх науковий доробок, але й публікації в ЗМІ [58; 242; 248; 325; 344]. Грунтовні політологічні дослідження, на межі з релігієзнавчими, здійснили Є.Біленький [16], В.Афанасьєва [7], С.Продивус [297] вивчаючи вплив релігійних чинників на формування програмних документів політичних партій та їх виборчих програм.

Враховуючи геополітичне розташування України на зламі цивілізацій (за С.Хантінгтоном) [378], та її місце у системі європейської безпеки, як критичного ядра (за З.Бжезінським) [14] важливим, для нашого дослідження, стало опрацювання наукових доробків вітчизняних вчених Ю.Кальниша [157], М. Палінчака [250], С.Сьоміна [340], С.Троян [346] та ін., присвячених дослідженню впливу релігійного чинника на формування геополітичного вектора та зовнішню політику держави.

Враховуючи політологічний характер нашого дослідження, важливим було опрацювання проблематики взаємовідносин церкви (як суспільного інституту) та політики (як суспільної діяльності), а також їх взаємовпливу. Дослідження таких взаємовідносин здійснюють вчені А. Васьків [32], Т. Нагорна [238] (тематика – Українська Греко-Католицька Церква та католицизм), С.Филипчук [371] (Українська Православна Церква Московського Патріархату та Українська Православна Церква Київського Патріархату), Ю.Решетніков [305] (протестантські деномінації) та ін.

Суспільно-політична діяльність релігійних організацій та інституцій в Україні є предметом дослідження не тільки вітчизняних політологів, істориків,

філософів, а й релігієзнавців. Значний науковий доробок у цій сфері, належить науковцям відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди при АН України [168]. У масиві досліджень вітчизняних науковців можна визначити наступні актуальні та перспективні напрямки аналізу: по-перше – взаємозв'язок церкви, як у вузькому розумінні (нормотворчої інституції), так і у широкому (клір, віруючі, симпатичні які разом творять спільноту) з політичними процесами в Україні на сучасному етапі; участь Церкви та спільноти у процесі демократизації та розбудові громадянського суспільства, захисті національних та державних інтересів; по-друге – взаємозв'язок церкви (як інституції), та соціальних процесів в українському суспільстві; пошук релігійної й духовної ідентичності, та їх співставлення з ідентичністю національною, питання свободи совісті, вибору, світоглядних та культурних орієнтацій в контексті національної та релігійно-духовної ідентичностей, визначення власного місця у суспільстві за умов полірелігійності та під впливом глобальних процесів сучасності; церква в освіті та просвіті, вплив на формування громадської думки, та ін. Вивчаючи функціонування Церков в контексті політичного життя суспільства вітчизняні науковці виділяють спектр проблем, здійснюють аналіз та дослідження української сучасності, роблять прогнози розвитку подій та релігійних інституцій. Так, вітчизняні науковці Т.Козак [178], С.Яремчук [475], О.Кудояр [190] вивчають вплив релігійних інституцій на політичні й зворотній процес впливу, а також роль релігійного фактора в суспільно-політичному житті України. Для осмислення наслідків взаємовпливу релігії та політики важливим є залучення доробку не тільки релігієзнавства, а й політології, зокрема праці Клауса фон Байме [10], Ж.-П. Віллема [35].

За роки незалежності посилилась увага дослідників до аналізу державно-церковних відносин, етнонаціональної самобутності, ролі релігійного чинника у суспільно-політичному житті та ін. З'явилася низка публікацій, в яких заявлена проблема аналізується переважно в релігієзнавчо-історичному аспекті, зокрема, таких авторів – О. Волинець та М. Гетьманчука [44], С. Здіорука [145-146], М. Кирюшка [171], П. Феценка [369], А.Юраша [472] та ін. Грунтовний

аналітичний підхід в дослідженні проблеми релігійного чинника в політичному житті держави, показують сьогодні вітчизняні релігієзнавці – М. Бабій [8], О. Волинець [37-45], А. Колодний [179-185], М. Новиченко [241], О. Саган [319-320] та ін. Грунтовним є дослідження релігійного чинника впливу на націє- та державотворення в сучасній Україні [303]. Опрацювання даної літератури дало змогу окреслити місце і роль релігії у суспільно-політичному житті суспільства та охарактеризувати її як чинник впливу на людське буття.

Враховуючи те що, віровчення діючи у соціальному просторі постає перед проблемою відповіді на соціальні виклики, воно виробляє власну соціальну доктрину. Проблему становлення соціальних доктрин релігійних інституцій досліджували такі вітчизняні вчені як: Любчик В. [206], Саган О. [320], О.Титаренко [341], С. Филипчук [371], Широкоградюк С. [470], Яроцький П. [476] та ін. Опрацювання дослідження С.Филипчук «Суспільно-політична діяльність українських християнських конфесій у 2006 р. через призму їх соціального вчення» [370] дозволило проаналізувати вплив соціальної доктрини УГКЦ на її суспільно-політичну діяльність, зробити порівняння з сучасним станом вивести напрямки її трансформації.

При розгляді історіографічного доробку попередників умовно виділимо основні періоди: 1) початок ХХ ст. – 1944 р.; 2) 1945 р. – кінець 80-х рр. ХХ ст.; 3) кінець 80-х рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст. Поділ на періоди зумовлений історичними процесами, які мали вплив на становлення та розвиток соціально-політичної доктрини УГКЦ. Перший період - початок ХХ ст., становлення і розвиток соціальної доктрини УГКЦ А. Шептицьким і до 1944 р. - прихід радянських військ та початок переслідування УГКЦ з боку радянської влади. Другий період - 1945 р., арешт усього греко-католицького єпископату (митрополита Й. Сліпого, єп. Г. Хомишина, М. Чарнецького та ін.) і до кінця 80-х рр. ХХст., початок процесу легалізації УГКЦ, залучення вищого духовенства Католицької Церкви до цього процесу. Третій період – кінець 80-х рр. ХХ ст. легалізація УГКЦ в Радянському Союзі і її активна діяльність на початку ХХІ ст.

Безперечно, що кожен з цих періодів має певні особливості, які відбилися на житті як самих творців соціального вчення Церкви УГКЦ (ієрархах), так і на житті українського народу, що відповідно знайшло своє відображення у соціально-політичній доктрині УГКЦ. Аналізуючи кількість праць, у творчому доробку ієрархів УГКЦ так і окремих дослідників, присвячених суспільно-політичні проблематиці, можна помітити певну циклічність, яка на нашу думку зумовлена суспільно-політичними подіями. Перший період - активний розвиток соціального питання, другий - застій пов'язаний з переслідуванням та еміграцією, і третій - відновлення та формування соціально-політичної доктрини УГКЦ. Кожен з цих періодів має свої особливості, як було вище вказано, історичного та суспільно-політичного характеру, проте вважаємо за доцільне зауважити, що значний вплив також мали світогляд дослідників та їх бажання і можливість об'єктивно висвітлити події, що мали відношення до зазначеної проблематики. Дослідження здійснювалось на основі тематичного та хронологічного принципів, що дало змогу прослідкувати становлення й зміну соціального вчення греко-католицизму під впливом суспільно-політичних подій та процес формування соціально-політичної доктрини, а також дозволило окреслити коло тих питань які потрапляли у сферу зацікавлення УГКЦ та знайшли відображення у її доктрині.

Дослідження літератури першого періоду показало що її обсяг є незначним та слабо розкриває тему. Вважаємо, що причина цього публіцистичний та ненауковий характер праць присвячених суспільно-політичній діяльності А.Шептицького, опублікованих за його життя. Науковий інтерес у даному періоді, для нашого дослідження, становлять праці сучасників Шептицького, в яких вони висловлюють свої думки щодо його теоретичних напрацювань. Важливість таких праць для нашого дослідження, зумовлена можливістю оцінити доктринальні напрацювання митрополита очима сучасників та співставити теорію, у баченні А.Шептицького, з практичними суспільними потребами того часу.

Однією з таких праць є стаття І.Франка «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над пастирським посланієм Митрополита А.Шептицького «О квестії соціальной», яка вийшла в 1904р., у Літературно-науковому віснику. В цій статті Франко, загалом позитивно оцінюючи послання, разом з тим критикує певні пункти, що є важливим для нашого дослідження, оскільки дає змогу оцінити практичну значущість доктринального повчання для суспільства того часу.

Починаючи огляд праці «О квестії соціальной», Франко починає з констатації факту що, церковні ієрархи, до А.Шептицького, не звикли піднімати гострих соціальних питань, опубліковувати документи та викликати своїми заявами дискусії та відголосок у пресі. Як аргумент він наводить приклад що, навіть у «Галицько-руській бібліографії» майже не згадуються пастирські листи та окружні послання. Мовчання ієрахів щодо суспільно-політичних питань та небажання широко розголошувати власні послання, мислитель пояснює їх невисоким рівнем викладу, нерозумінням проблем та відірваністю їх від життя, відсутністю актуальності на той час та шаблонністю аргументації. Як виняток з правила, називає лист Литвиновича про народну мову та листи Сембратовичів щодо преси, читалень та інших суспільних питань [375, с. 837].

Загалом, як літератор, І.Франко високо оцінює зміст та стиль написання пастирського послання А.Шептицького «О квестії соціальной», позитивно оцінює виклад матеріалу, аргументацію та використання цитат, простоту викладу та зрозумілість для цільової аудиторії. Наголошуючи на важливості соціального питання для тогочасного суспільства та відповідно актуальності послання, Франко аналізує зміст послання від початку до кінця, роблячи по ходу критичні зауваження. Важливим моментом, наголошує він, розуміння місця і ролі священика у церковному і побутовому житті, у якому, на думку митрополита клірику не тільки можна, але й необхідно займатись політикою. такий чіткий розподіл між функціями священика і світської особи, на думку Франка є позитивним моментом, оскільки намагання клерикалізувати суспільну сферу і може призвести до погіршення стосунків між церквою та громадянами. Разом з

тим, мислитель вважає за необхідне процитувати права, а іноді й обов'язки у суспільно-політичному житті, які лягають на плечі священника у громадянському житті: відсутність суперечностей між церковною присягою та громадським життям, превалювання душпастирської роботи над політичною чи економічною, визнання громадських обов'язків допоміжними до основної функції душпастирства. Позиція митрополита щодо широких меж і напрямків діяльності духовних осіб в приватному житті, та відсутність вказівок щодо політичних уподобань та партійності характеризується як людяна та розумна. На противагу наводиться приклад польських архипастирів які проводять політичне протистояння з деякими партіями [375, с. 840-841].

Позитивно відгукується Франко і про заклик до священників бути обережним в висловлюваннях, оскільки будь яка політика, а тим більше соціальна її вимагає, а також про негативне ставлення митрополита до агітації, яка останнім часом набуває все ширшого розповсюдження. Проте проблема співвідношення прав і обов'язків, у проповідях священників, викликає у Франка ряд зауважень. Загалом схвалюючи позицію Шептицького щодо наголошенні на правах особи, він зауважує що це питання піднімається не так часто, як питання обов'язків. Не проминає критик і політичних питань висвітлених у праці митрополита, зокрема питання влади, покори їй народу та співпраці з нею духовенства. Безперечно стоячи на чітких католицьких позиціях - немає влади не від Бога, Шептицький проголошує тези: «послух для справедливих розказів влади - се так суцно Закон Божий» і про потребу «нарід боронити перед можливим надужиттям» [433, с. 548]. Ці дві тези є неспівставними у розумінні Франка, який починає щодо них полеміку і приходять до висновку що, митрополит не займає якомсь чіткої позиції і «хитається між правом Божим і правом людським», а «відносини нашого духовенства до властей в архіпастирським посланні визначені якомсь неясно» [375, с. 845]. Усі питання перераховані вище є лише наслідком першопричини - соціального питання вважає І.Франко. Він стверджує що митрополит не розуміє суті соціального питання, та не враховує факторів які його породили, а саме переворот в

економіці і комунікації призвів до суспільних змін від сім'ї до держави, повстання та боротьба за права пролетаріату вимагає зміни розподілу прибутку та інше. Беручи до уваги «три підвалини лікування соціальних болячок нашого часу» закладених Шептицьким, мислитель піддає їх нищівній критиці. Аналізуючи виникнення капіталізму та заперечуючи право на приватну власність і зокрема право на землю, Франко називає останню «юридичною фікцією»; інститут сім'ї характеризує «пережитою історичною формою», оскільки за сучасних умов кожен може забезпечити собі прожиття; а поняття «справедливість» розглядає в динамічному контексті, стверджуючи що, суспільні зміни вимагають нових підходів і розуміння справедливості і йдуть в розріз з церковною концепцією справедливості, яку пропонує Шептицький. Аналізуючи полеміку між лібералізмом і соціалізмом, яку веде митрополит у своєму посланні, Франко стає на бік соціалістів, критикуючи ліберальні погляди загалом та ліберальну теорію зокрема. не подобається йому і аргументи Шептицького проти соціалізму на які він шукає аргументовані відповіді та наводить приклади на свою користь, щоправда тезу митрополита про рівність між працею та зарплатою називає основою соціальної доктрини. Погоджуючись загалом з позитивними тезами послання Шептицького «О квестії соціальной», разом з тим робить зауваження про слабе пропрацювання власне соціального питання та недостатню теоретичну базу [375, с. 848-856].

Послання «О квестії соціальной» є основоположною для соціально-політичної доктрини УГКЦ, тому її глибокий аналіз сучасником дає нам можливість стверджувати що, попри значну актуальність твору для того часу, в ній не докінця пропрацьовані певні соціальні аспекти, але чітко вказується на місце і роль Церкви в державі, закладаються підвалини деравно-церковних відносин, окреслюються права і обов'язки священників і віруючих у політичному процесі.

Разом з тим, варто зауважити що І Франко, на період полемізування щодо соціальних питань з А.Шептицьким, притримувався відверто соціалістичних поглядів та стояв на чіткій антикатолицькій позиції. У статті «Католицький

панславізм» він один із перших українських дослідників хто обґрунтував місце і роль Католицької Церкви у суспільно-політичному житті України. На його думку, для української справи, вплив Риму несе тільки негатив та деструктивні тенденції, оскільки перетворить місцеве духовенство у сліпе знаряддя у чужих руках. Застерігаючи щодо експансії католицизму в Україні та приховані з нею небезпеки, критикує політику Ватикану, який: «... добра, розвитку, поступу слов`ян він не міг мати на цілі, що папи римські дбали тільки про те, щоб придбати престолові своєму нових слуг, нову опору, а для сеї цілі всі дороги добрі» [374, с. 71]. Тому вважаємо, що його критика є дещо упередженою, але це не применшує наукової значущості його доробку в контексті нашого дослідження.

Ще однією важливою працею в якій характеризуються праці А.Шептицького є дослідження Й. Боцяна «Пастирські листи Митрополита Андрея (літературний огляд)» [24]. Варто зауважити що, на момент написання літературного огляду доробку Шептицького, Й. Боцяна виконував обов'язки Луцького єпископа, що могло спричинити певну тенденційність та односторонність поглядів. Разом з тим вважаємо що, аналіз праць сучасниками дасть можливість накласти теоретичний доробок на тогочасну суспільно-політичну ситуацію та побачити її зсередини, які на сьогоднішній день є недоступні сучасним дослідникам. Зокрема науковий інтерес становить відображення у літературному огляді суспільно-політичних питань, що буде свідчити про актуальність даної проблематики та зацікавленість нею широким загалом. Дослідник охоплює 25 років апостольської праці митрополита, і розглядає листи як цілісність у хронологічному порядку, що дозволить нам прослідкувати становлення та розвиток соціальної доктрини УГКЦ, а також виокремити її політичні аспекти. До уваги беруться тільки листи, які підпадають під наступні ознаки: окреме видання, чітко визначена форма листа та наявність духовної науки в більшій частині твору. Автор аргументує це тим, що має на меті досліджувати «душпастирське слово» митрополита, а не урядові акти. Також виключались з

пошуку усі проголошені, а потім надруковані промови, принагідні листи та внутрішньоцерковні розпорядження [24, с. 857-860].

Розпочинаючи аналіз праць Й. Боцян, з листів Шептицького на посаді єпископа Станіславівського, та бере до розгляду усі шість листів написаних ним на цій посаді. Аналізуючи цей доробок, автор огляду згадує про нерадєсних умовах життя віруючих, занедбане здоров'я, моральність та проблему п'янства, питання любові до батьківщини та правдивого християнського патріотизму, роль інтелігенції в суспільному житті та недостатню просвітницьку роботу з молоддю. Знаходить відображення у листах і політичне питання - поширення соціалістичного й радикального рухів, які розглядаються як перепони до виконання священиками своїх обов'язків [24, с. 860-865]. Як бачимо тогочасна суспільна ситуація була непростною і вимагала від вищих церковних ієрархів чіткої позиції. Про це свідчить те, що з шести листів, які аналізує Й. Боцян, у п'яти згадуються суспільно-політичні проблеми та даються пастирські настанови щодо їх вирішення. Фактично цими листами охоплюється станіславівський період діяльності Шептицького та починається період львівський.

Розглядаючи перше десятиліття праці А.Шептицького, Боцян бере до уваги сорок п'ять листів. Безперечно, митрополит у першу чергу був духівником, а вже потім активним суспільно-політичним діячем, тому більшість його листів була присвячена релігійним питанням та духовним практикам. Ряд листів написаних до священиків дають чіткі вказівки до дій, зокрема: катехизація і насамперед дітей, культурно-суспільна праця серед народу; робота в читальнях та громадських касах; активна робота з молоддю та кандидатами до вступу у семінарії. Звертає митрополит увагу і на інтелігенцію, визнаючи її за суспільного провідника народу залишаючи за церквою функцію проводу духовного. Неодноразово згадується в листах становище емігрантів, зокрема в Канаді та їх потреби. Стаючи на захисті родини, митрополит звертає увагу на проблеми сім'ї, та родини, обов'язки чоловіка і дружини, згадує і за права дитини. Саме тому він так активно виступає противником сімейної реформи, яка мала дозволити розлучення. Наголошує А. Шептицький і на солідарності, як народні так і серед

священиків, стверджуючи що перепорою для цього є прихильність до різних політичних течій у середовищі душпастирів. Поширення соціалістичної ідеї змушує Шептицького досить часто звертатись до соціального питання та принагідно виступати з критикою соціалізму характеризуючи його як ворожий до церкви та шкідливий для народу, разом з тим вітаючи політичне пробудження народу. Вбивство намісника Потоцького у 1908 р., змушує митрополита Андрея, звернути увагу на небезпеку безбожної політичної боротьби та політичної ненависті, яку він трактує як гріх, який спричиняється не тільки порушенням природнього і Божого законів, але й політичним затемненням та відсутністю етичного світогляду [24, с. 865-903]. Загалом цей період життя А.Шептицького характеризується активною суспільно-політичною роботою, що знайшло відображення у його творах, які лягли в основу соціально-політичної доктрини УГКЦ.

Розглядаючи друге десятиліття праці А. Шептицького, Й. Боцян розглядає дев'ять листів. Як і попередні в них яскраво відображені тогочасні суспільно-політичні проблеми українців не тільки на рідній землі але й в еміграції. Чотири листи написані цільово до емігрантів-заробітчач та до переселенців у яких митрополит піднімає питання причини еміграції, становища емігрантів та їх морального стану; даються практичні поради щодо життя на чужині. Характерною рисою цих листів до емігрантів є те, що у кожен з них вносяться поправки та доповнення, виходячи з вже набутого емігрантського досвіду та відповідно до нових виникаючих проблем. Згадує митрополит і реформу виборчого права та майбутній виборчий процес, який накладає на народ відповідальність за майбутнє, а на духовенство - відповідальність за підготовку народу до виборів. Окрему увагу приділяється в листах питанням І Світової Війни, вірності присязі цісарю, протистоянню ворожій агітації. Важливим фактом, який підкреслює активну участь церкви у суспільно-політичному житті того часу є те, що вісім листів даного періоду зачіпають суспільно-політичну проблематику, проте роблять це не прямо, а дотично, принагідно згадуючись у контексті богословського повчання [24, с. 903-908]. У підсумку Й. Боцян

стверджує що, якщо першим листам притаманні чіткі суспільно-політичні тенденції та прикладний аспект порад, то у подальшому листи більше зачіпають богословську сферу, яка не прямо, але стосується актуальних питань суспільного життя. Загалом характеризуючи доробок А. Шептицького, називає його мірилом впливу на життя українського народу «на рідній землі і в розсіянню» [24, с. 912]. Накладання тематики листів Шептицького на історичну канву, дозволяє виділити основні суспільно-політичні проблеми того часу та прослідкувати реакцію церкви на ці проблеми, становлення соціального вчення, виокремити політичні аспекти у тогочасній доктрині УГКЦ, а відозви сучасників характеризують їх як актуальні для народу.

Високо оцінювала доробок А.Шептицького і тогочасна інтелігенція. Даючи характеристику його доробку, вона розглядала його не тільки в пастирському, але й в політичному аспекті. Яскраво це ілюструє лист письменника А. Чайковського до митрополита з оцінкою інтелігенції пастирських послань. Визнаючи недовірливе тогочасною українською інтелігенцією номінації Шептицького на посаду митрополита, зазначає що, його праця на пастирській ниві та листи і звернення до народу і інтелігенції розвіяли цей сумнів та спричинили симпатію. Проблеми книгодрукування українською мовою, зокрема і духовної літератури, її використання в побуті та поширення, питання власності і багатства які піднімає митрополит у своїх листах дозволяють А. Чайковському стверджувати що: «сі листи мають ще, так сказати, політичну сторону, а она в нинішніх розполітикованих часах дуже важна» [387].

Історіографія другого періоду репрезентована двома частинами - працями радянських вчених, та українських дослідників у діаспорі. Кожна з цих частин має власні особливості та притаманні їй риси, так твори радянських дослідників є яскраво заідеологізовані та атеїстичні, в той час як дослідження діаспорних науковців є контраверсійними по відношенню до них. Історія становлення та розвитку греко-католицизму, його співпраця з Ватиканом, протистояння УГКЦ та радянської влади та роль духовенства у цьому процесі відображені у працях С. Баран [12], І. Боднарука [20], Б. Боцюрківа [23], І. Гриньоха [62],

І. Нагаєвського [237], І. Шевціва [388], Л. Цегельського [384] та ряду інших авторів. Враховуючи творення більшості цих праць в діаспорі та неможливість користуватись архівами, зазначимо що, дані праці характеризуються недостатньою джерельною базою.

Так, зокрема монографія Л. Цегельського, «Митрополит Андрей Шептицький. Короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності», у якій автор висвітлює питання історико-політичного характеру діяльності митрополита, фактично є його життєписом [384], І. Боднарук розглядає постать А. Шептицького з конфесійної точки зору, І. Нагаєвський та І. Шевців не завжди об'єктивно, як на нашу думку, висвітлюють матеріал, С. Баран в праці «Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність» зосереджує увагу на національно-політичній діяльності митрополита та акцентує увагу на протиборстві з польськими та москвофільськими чинниками. Яскравою рисою цих праць є певна тенденційність та конфесійна заангажованість, помітно що авторам не завжди вдається подавати власну думку відповідно до принципу позаконфесійності та об'єктивності. Дослідження місця і ролі духовенства УГКЦ у суспільно-політичних процесах України з наукової точки зору, на позиціях позаконфесійності здійснили вже сучасні вітчизняні науковці, зокрема І. Ходак [380; 381].

Дослідження праць з даної тематики у сучасній вітчизняній історіографії, показує ряд особливостей: перша – дослідники-духовні особи аналізують проблему з богословської точки зору, що не додає науковості таким працям та робить їх упередженими; друга - відсутність джерел та публіцистичний стиль написання праць діаспорних науковців які пізніше стали базовою основою для подальших досліджень; третя особливість - регіональний характер праць та висвітлення тільки окремих аспектів проблематики без врахування зовнішніх та внутрішніх чинників, і тогочасних часових реалій. Яскравою рисою діаспорних праць, присвячених діяльності УГКЦ та її ієрархів, є чітке спрямування на спростування та заперечення пропаганди СРСР щодо УГКЦ. Фактично дані

праці є альтернативним поглядом на комуністично-ідеологізовані твори радянських дослідників.

Аналіз досліджень другої частини даного періоду, дозволяє стверджувати, що внаслідок впливу тоталітарного режиму більшість наукових праць вітчизняних дослідників, які стосувалися діяльності УГКЦ та її ієрархів не були об'єктивними у висвітленні її діяльності. У їхніх працях чітко прослідковується атеїстичний підхід до аналізу взаємовпливу релігії та держави. Праці відзначались упередженістю та тенденційним підходом до оцінки ролі УГКЦ та її ієрархів, релігія проголошувалася засобом впливу на неосвідчені маси з метою їх маніпуляції та «пережитком минулого», піддавалася критиці і запереченню, а політика подавалася як форма суспільної свідомості яка протиставлялась релігії. Характерною особливістю зазначеного періоду є участь у написанні праць антицерковного спрямування не лише істориків, але й письменників та журналістів, що свідчить про не стільки науковий, як швидше пропагандистський характер цих праць. До них відносимо праці В.Добричева [95], Б. Дудикевича [98], В. Замлинського [110], Г.Кирилюк [170] та ін.

З метою посилення пропагандивного впливу було зроблено спробу підвести наукову базу під тезу співпраці УГКЦ з гітлерівською Німеччиною. Внаслідок цього з'являється ряд наукових досліджень, зокрема дисертації Л. Маянської «Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму і уніатської церкви» [212] Д. Миньковецького «Антинародна діяльність уніатської церкви напередодні та в роки Великої Вітчизняної війни» [216] в яких автори стверджують що, ієрархи УГКЦ здійснювали антирадянську діяльність, покривали діяльність німецької розвідки, співпрацювали з гітлерівським режимом під час та після окупації Західної України та інші. Характеризуючи такий підхід радянських дослідників, вітчизняний науковець Н. Концур-Карабінович слушно зауважила: «Діяльність УГКЦ розглядалася через призму ідеологічної доцільності, з акцентуванням уваги на вирваних із загального історичного контексту фактах» [189].

Історіографію третього періоду характеризує багатий емпіричний матеріал, який накопичений за останнє десятиліття в світі і в Україні. Поява теоретичних розробок висвітлення проблеми взаємовідносин політики і релігії переважно історичного, соціально-філософського і релігієзнавчого аспектів, вимагає також політологічного обґрунтування основних тенденцій та трендів взаємодії політичних і релігійних структур, визначення того суспільно-політичного простору, в якому відбувається перетинання їх основних функцій, інтересів тощо.

Помітне місце вивчення проблеми стосунків «держава – церква» займає у роботах таких відомих науковців як М.Гетьманчук, Б.Гудзяк, О.Волинець, М.Гайковський, Т.Марусик, В.Марчук, О.Лисенко та ряду інших. Багатогранність заявленої проблеми вимагає, в першу чергу, окреслити межі дослідження, визначити простір, в якому перехрещуються функції релігії та політики, а також точки перетину їх інтересів. По-друге варто виявити спільні і відмінні риси в природі та впливу на суспільство цих суспільних феноменів.

Тематика нашого дослідження, змушує нас зосередитись на опрацюванні наукових доробків присвячених суспільно-політичній діяльності Католицької та Української Греко-Католицької Церков, а також процесу становлення, розвитку та трансформації їх вчень. Проблематику державно-церковних стосунків, піднімає вітчизняний вчений М.М. Палінчак. У своєму значному науковому доробку, автор розкриває зміст і сутність поняття «державно-церковні відносини», здійснює політологічний аналіз типів цих відносин, а також досліджує трансформацію державно-церковних відносин у постсоціалістичному суспільстві. Закладаючи основи методології дослідження державно-церковних відносин Палінчак М.М. здійснює історіографію досліджень державно-церковних відносин, виокремлює основні проблеми та аналізує основні наукові напрацювання у цій сфері [252]. Так у статті «Зміст та сутність поняття «державно-церковні відносини» автор розкриває сутність понять державно-релігійні та державно-церковні відносини та аналізує державну політику в її релігійно-церковному напрямі та релігійно-церковну діяльність у державно-

політичному напрямі як суспільно-політичну взаємодію [254]. Розвиваючи тему державно-церковних відносин Палінчак М.М. зачіпає проблему теоретико-методологічних функцій цього поняття. Вчений стверджує що, дане поняття дозволяє охопити предметне поле досліджуваного феномену, виокремити частини об'єкта та висвітлити його характерні риси. Досліджуючи складові поняття «церковно-державні відносини» автор аналізує велику кількість наукових дефініцій, які використовуються у соціально-політичній, правничій, філософській науковій літературі. разом з тим, акцентується увага на відсутності правової норми яка б визначала статус «державно-церковних відносин», що призводить до непорозумінь в інтерпретації цього поняття [253]. У праці «Методологічні підходи зарубіжних дослідників до вивчення державно-церковних відносин в Україні» Палінчак М.М., аналізуючи праці таких дослідників як: А. Луукканена, Ф. Гогартена, Г. Терборна, Жана-Поля Віллема та інших, вивчає їх методологічні підходи до вивчення державно-церковних відносин в Україні [256]. Продовжуючи досліджувати тематику, автор звертає свій погляд на цих відносин у сучасній політичній практиці. У статті «Моделі державно-церковних відносин у сучасній політичній практиці» здійснивши аналіз моделей державно-церковних відносин автор відзначає що, в історико-політологічному контексті такими моделями є теократія, цезаропапізм, панівне становище Церкви в державі та відокремлення Церкви від держави, а формування власної моделі для кожної країни є індивідуальним і залежить від багатьох факторів. Розглядаючи принцип відокремлення держави від Церкви у сучасній світовій практиці Палінчак М., уточнює тезу про неможливість втручання Церкви у справи держави за активного втручання державних інституцій у справи Церкви [249]. Здійснюючи пошук моделі державно-церковних відносин яка б підійшла Україні якнайкраще, М. Палінчак звертає свій погляд на держави Центрально-Східної Європи та пропонує скористатись зарубіжним досвідом. Цьому питанню присвячується цілий цикл статей. Так, у статті «Взаємини держави і церкви в Словацькій Республіці» аналізується суспільно-політична ситуація на словацьких землях періоду 1950-2000 рр., та її

вплив на зміну місця і ролі католицької та греко-католицької церков. Значну увагу приділяється зміні формату державно-церковних відносин після «оксамитової» революції та прийняття конституції у Словацькій Республіці, а також розкриваються окремі підходи до розв'язання проблем у стосунках між державою і конфесіями. Зокрема аналізується міжнародний договір, який регулює відносини між Словаччиною та Святим Престолом, та надає переваги і привілеї Католицькій церкві, державні субсидії, право Ватикану брати участь у міжнародних справах Словацької Республіки та ін. Автор характеризує цей документ як: «... політичний міжнародний документ високого рівня» [250, с. 107]. Посилення ролі Ватикану як на міжнародній арені, так і в політичному житті окремих держав, спричиняє підняття дослідником проблеми становлення католицького фундаменталізму та політичного аспекту цього явища. Причини вважати можливим виникнення такого явища небезпідставні, оскільки - Догматична конституція про Церкву (*Lumen Gentium*) пропонує ідею «католицької єдності народу Божого» [96] фактично відкидає національну ідентичність, надаючи перевагу у ідентичності релігійній. Таким чином на перше місце виходить католицький груповий інтерес, який згідно бачення Церкви має домінувати над національним чи політичним. Досліджуючи можливість становлення католицького фундаменталізму в Польщі, автор приходиться до висновку що незважаючи на багатоконфесійність та світоглядну плюралістичність у даній країні, Католицька Церква була й залишається на політичній арені авторитетною силою з розгалуженою інфраструктурою [255]. Значну увагу цей дослідник приділяє і проблематиці конфесійного та соціально-політичного аспектів державно-церковних відносин в сучасній Україні [257], правового регулювання державно-церковних відносин у сучасній Україні [258], здійснює політологічний аналіз типології державно-церковних відносин [259].

Також важливим для нашого дослідження було опрацювання монографії Палінчака М. М. «Трансформація державно-церковних відносин у постсоціалістичному суспільстві на прикладі країн Центральної Європи». Враховуючи тоталітарне минуле нашої держави та стан її перехідного періоду

досвід постсоціалістичних країн - Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині є корисним для України. Розкриваючи історію вивчення державно-церковних відносин у політологічному аспекті, автор аналізує відносин між державою як інституцією влади і Церквою як інституцією громадянського суспільства. Корисним, для окреслення методології нашого дослідження, було опрацювання розділу першого даної монографії - «Теоретико-методологічні та історіографічні аспекти дослідження державно-церковних відносин». Досвід державно-церковних відносини у країнах Центрально-Східної Європи, відображений у третьому розділі, дозволив нам провести аналогію з Україною та прослідкувати динаміку змін, яка знайшла відображення у соціально-політичній доктрині УГКЦ. Автор переконливо доводить, і ми з ним погоджуємось що, суспільно-політична ситуація в Україні, на сьогоднішній день, характеризується значною політизацією релігії та масовим залученням релігійних організацій у сферу політичного, з одночасним процесом сакралізації політики, коли суб'єкти політики використовують авторитет церкви, священослужителів чи просто апелюють до релігійної моралі з метою досягнення власних політичних цілей [260].

Значний науковий доробок в тематиці дослідження взаємовідносин політики, релігії та суспільства належить вітчизняному науковцю Волинець О. У сфері інтересів науковця дослідження Католицької Церкви та УГКЦ, як Східної Католицької Церкви, які вона розглядає як: релігійну інституцію, суспільний морально-формулюючий та етичний інститут, суб'єкт творення та реалізації суспільно-світоглядних орієнтирів. Цікавим, з точки зору політологічної науки є дослідження Волинець О. «Функціонування української греко-католицької церкви в контексті державно-церковних відносин». Хоча робота є релігієзнавчого спрямування, проте автор піднімає актуальні питання самоідентифікації українських греко-католиків у контексті взаємин між державою та Українською Греко-Католицькою Церквою. Аналізуючи філософські та конституційно-правові аспекти державно-церковних стосунків, Волинець О. вдало розкриває основні напрямки діяльності УГКЦ за умов

сучасного державотворчого процесу в Україні, з'ясовує вплив даної церкви на формування системи морально-етичних цінностей українського суспільства, визначає її роль у подоланні духовної кризи. В контексті нашого дослідження формування соціально-політичної доктрини УГКЦ, корисним було вивчення авторської характеристики соціальної доктрини УГКЦ [45].

Аналізу доктринальних засад католицизму дослідник справедливо приділила увагу його фундаментальним принципам - солідарність, субсидіарність та загальне благо, які вона розглянула в контексті взаємодії людини, громадянського суспільства та держави у статті «Солідарність, субсидіарність та загальне благо як фундаментальні принципи взаємодії людини, громадянського суспільства та держави у соціальному вченні католицизму». Волинець О. у своїй праці доводить що, в основу взаємовідносин трикутника «людина - громадянське суспільство – держава» в країнах розвиненої демократії з високим ступенем розвитку громадянського суспільства, покладено фундаментальні принципи соціальної доктрини католицизму - особистості, солідарності, субсидіарності та загального блага. Також аналізуються принципи співпраці та взаємовідносин громадянського суспільства та держави, які пропонуються католицькою соціальною доктриною [41]. Вагомим дослідженням є монографія «Українська Греко-Католицька Церква і держава: теорія та практика взаємодії» написану у співавторстві з вітчизняним науковцем, доктором історичних наук, професором Гетьманчуком М.П., та богословом Ржиським Л. П. Поєднання наукових та богословських методів та міждисциплінарний підхід дозволило провести ґрунтовне дослідження, вирішити поставлені завдання: висвітлити взаємовідносини й тенденцію їх розвитку між державою та Церквою (УГКЦ); розкрити місце та роль УГКЦ у процесі державотворення, а також у процесі національної самоідентифікації українських греко-католиків; проаналізувати вплив УГКЦ на формування системи морально-етичних цінностей українського суспільства та ін [44]. Друга монографія, в якій Волинець О., також є співавтором - «Знаки часу та Українська Греко-Католицька Церква». У цій праці, спільно з богословом Ржиським Л. П. розкрито

теологічне та філософське значення поняття «знаки часу»; досліджено розвиток цього поняття в офіційних документах Католицької Церкви від II Ватиканського Собору і до сьогоднішнього дня; визначено критерії ідентифікації та способи тлумачення знаків часу. Досліджуючи процеси національно-духовного відродження та світоглядні трансформації виокремлено ряд знаків часу які є притаманними усій світовій спільноті. Здійснюючи філософський та теологічний аналіз знаків часу в українських умовах та на підставі аналізу документів Патріаршого Собору УГКЦ і рішень Синодів Єпископів, автори дослідили їх вплив на динаміку і вектори спрямування діяльності (УГКЦ), а також на становлення громадянського суспільства та ідей плюралізму в Україні. Враховуючи сучасний стан та особливості українських знаків часу науковцями окреслено відповіді УГКЦ на зазначені проблеми [38].

Суттєве значення для всебічного аналізу проблеми мали дослідження українських та зарубіжних дослідників становлення та розвитку соціальної доктрини Католицької та Української Греко-Католицької Церков. Вагомою є праці зарубіжних дослідників Антоніо М. Баджо [9], Й. Гьофнера [89], Ю. Майки [209] у яких вони детально аналізують соціальне вчення католицької церкви та розглядають його фундаментальні основи, а також праця О. Волинець «Соціальна доктрина УГКЦ та її реалізація в сучасній Україні» [42]. Значним є науковий доробок В. Мороза зокрема стаття «Нормативний характер принципів соціальної доктрини Католицької церкви: еволюційний шлях становлення» у якій він розкриває основні віхи становлення соціальної доктрини католицизму, та стверджує що принципи цієї доктрини є нормативними [229], а також дисертація на тему «Включення вчення УГКЦ у сферу суспільно-політичного життя України (1991 – перша половина 2014 рр.)» [230]. У даному дослідженні. Поданому на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, автор здійснює історико-релігійнознавчий аналіз становлення соціальної доктрини УГКЦ, розкриттю в ній питань націоналізму та виборів, становлення помісної Київської Церкви. Проте політичні аспекти доктрини такі як: легітимація влади, відповідальність за державу, позиція УГКЦ щодо окупації Криму та військових

дій на Донбасі, місце і роль військових капеланів та їх участь в зоні АТО, Мороз В.Р. практично не розглядає.

Традиційно дослідники соціальної доктрини Церкви, при огляді і структуруванні джерел формування соціальної доктрини Церкви виводять 4 групи: 1) документи Католицької Церкви, 2) документи Української Греко-Католицької Церкви, 3) Конституція України та законодавчі акти у сфері релігії, 4) документи політичних партій, громадських організацій чи навіть публікації засобів масової інформації (ЗМІ) які стосуються соціального вчення чи діяльності Церкви, оскільки вони відтворюють особливості тогочасних процесів. спільні документи іншими конфесіями. Дозволимо собі не погодитись з останніми двома пунктами, оскільки, на нашу думку, Конституція України та законодавчі акти не формують соціально-політичної доктрини, а лише обмежують на законодавчому рівні сферу її застосування, встановлюють рамки в яких вона може діяти. Документи громадських організацій, в тому числі мирянських і католицьких, також не формують доктрини, а лише є реакцією на суспільно-політичні події у світлі католицького вчення. Саме тому, законодавчі акти будуть розглядатись нами як документально затверджені обмежуючі або стимулюючі чинники, а документи громадських (мирянських) організацій - як відображення факту сприйняття/несприйняття доктринальних засад на рівні суспільства та їх застосування або заперечення у суспільному житті.

Структурування джерел відбувалось у хронологічному порядку, оскільки соціальна доктрина католицизму розвивалась у контексті виникнення суспільно-політичних проблем і з часом надбудовувалась та модернізувалась. Виходячи з цього, усі джерела формування ми умовно розділимо на дві групи: базові та похідні. До базових джерел ми віднесемо: Святе Письмо, офіційні документи Католицької Церкви та затверджені Ватиканом праці богословів та теологів. Основою вчення Церкви є Святе Письмо, яке визначає світоглядні засади, окреслює місце й роль людини у цьому світі, принципи її життя та діяльності, основу поведінки у суспільстві та обов'язки. На базі Святого Письма католицьким духовенством та богословами, протягом усього часу існування

Католицької Церкви, розроблялась філософсько-богословська концепція світобачення, яка й лягла в основу соціальної доктрини цієї Церкви. Дана концепція розроблялась, доповнювалась та затверджувалась в офіційних католицьких документах. Документами в яких затверджуються засади соціальної доктрини Католицької Церкви є: акти римських пап - конституції, енцикліки, апостольські послання, вказівки, інструкції, декрети, декларації, звернення, катехізиси, промови, послання, радіо-звернення та інш.; документи понтифікальних рад і комісій; документи куріальних конгрегацій, акти соборів, синодів та єпископських конференцій.

Особливе місце та найбільшу вагу мають енцикліки, наступні за важливістю документи після Апостольської Конституції - послання римських пап, присвячені питанням віри, моралі, суспільно-політичним проблемам, та звернені, традиційно, до католиків [194, с. 248]. Праці католицьких теологів, філософів, соціологів та економістів також відносять до джерел соціальної доктрини церкви [209, с. 13-14]. Щоправда зазначені праці відносяться до недоктринальних повчань і відмежовуються від офіційної доктрини за ступенем обов'язковості. Догматична конституція «*Pastor aeternus*» («Вічний пастор») прийнята I Ватиканським собором (1869-1870pp.), декларує, що доктринальний характер мають тільки документи проголошені з дотриманням ритуалу - «*ex cathedra*» (з амвону) папою або собором. Разом з тим у догматичній конституції про церкву «*Lumen gentium*» («Світло народам», 21 листопада 1964р.) зазначається що віруючі повинні дотримуватись і тих положень, котрі виголошуються не на рівні *ex cathedra*. Усі без винятку документи Римської Курії повинні отримати схвалення Святішого Отця: «Папа прочитав, схвалив і дозволив публікацію» [355].

Аналізуючи папські енцикліки, будемо брати до уваги не лише ті які стосуються соціальних питань, але й ті в яких піднімаються політичні питання, зокрема: форма правління, обов'язки влади та чинники які впливають на її визнання як Церквою так і народом, сприйняття/несприйняття ідеологій, політичні аспекти суспільних відносин. Варто зауважити що майже кожна

енцикліка починається з короткого аналізу існуючою соціально-політичної ситуації та суто політичних передумов її виникнення. До енциклік на соціально-політичну тематику відносимо наступні: «*Diuturnum illud*» [486], «*Immortale Dei*» [487], «*Libertas*» [488], «*Sapientiae christianae*» [490], «*Au milieu*» [491], «*Regum novarum*» [492]. Дані енцикліки, на нашу думку закладають основу соціальної доктрини або визначають її поворотні моменти.

Другий Ватиканський Собор (1962-1965 рр.) підсумував доробок Католицької Церкви та задав вектор розвитку доктрини в майбутньому, що знайшло відображення у наступних документах: Декрет про Східні католицькі Церкви «*Orientalium Ecclesiarum*» 1964 р. [91], Декларація про релігійну свободу «*Dignitatis humanae*» 1965 р. [495] та Душпастирська конституція про Церкву в сучасному світі «*Gaudium et spes*» 1965 р. [496]. Окрім енциклік, до доктриноформуєчих документів, відносимо також праці богословів, інструкції вказівки й інші документи. Зокрема до них відносимо папські декрети, бреве, рескрипти «*Motu proprio*» - надання особливих привілей або встановлення норм, особисто папою [494]. Квінтесенція соціального вчення відображена у «Катехизмі Католицької Церкви» 1997 р. [165], а суть соціальної доктрини узагальнена в «Компендіумі соціальної доктрини Церкви» 2004 р. [187].

Враховуючи те, що об'єктом дослідження є соціальна доктрина УГКЦ, другу групу джерел формують її офіційні документи, які є основою творення суто її соціально-політичної доктрини, а саме: звернення, заяви, послання, листи, витяги з рішень і постанов Синодів і Соборів, інструкції, пропов і ді та промови глави Церкви. Серед звернень слід виділити: звернення Глави Церкви чи місцєблюститєля або помічника Глави Церкви; звернення голів різних Комісій УГКЦ; звернення УГКЦ, видані спільно з іншими Церквами і релігійними спільнотами України [174, с. хіх].

Першим ієрархом УГКЦ який у своєму творчому доробку підняв соціально-політичні питання був А.Шептицький, тому в другій групі джерел, його праці займають особливе місце, як основоположні документи становлення доктрини УГКЦ [265; 409-469]. До найбільш вагомих праць відносимо, зокрема:

«Наша програма» [415], «О квестії соціальной» [433], послання до вірних написане з приводу початку I Світової війни [265], меморандум до австрійського уряду про майбутній устрій Української держави [213], та інші. В подальшому розвиток соціально-політичної доктрини УГКЦ отримав продовження у праці Й. Сліпого «Заповіт» [328]. В подальшому, в джерельній базі розвитку доктрини УГКЦ, спосерігається «яма» спричинена арештом вищого духовенства, його знищенням та ліквідацією Церкви. Даний період висвітлюється тільки ієрархами за кордоном які більше зосереджуються на історіографії попереднього періоду та запереченню пропаганди СРСР щодо УГКЦ, і не містить програмних документів.

Подальший розвиток соціально-політична доктрина УГКЦ відновлює після легалізації Церкви та проголошення незалежності України. Даний період характеризується великою кількістю документів на соціально-політичну тематику. Варто зауважити що, праць на політичну тематику, у перші роки незалежності виходить більше аніж на соціальну, зокрема таких які стосуються питань незалежності держави та відповідальності влади і народу за її збереження.

Черговий етап розвитку соціально-політичної доктрини УГКЦ розпочався з 1989 р., моменту легалізації УГКЦ та виходу з підпілля. Перші згадки про відносини Церкви і держави, які продовжили розвиток вчення, вже знаходимо у ранніх документах М.-І. Любачівського «Заява патріарха Мирослава-Івана щодо реєстрацій парохій УГКЦ» [114], «Звернення блаженнішого Мирослава-Івана до своїх вірних в Україні» [117], «Слово Патріарха Мирослава-Івана до народних депутатів Верховної Ради України» [201], «Слово блаженнішого патріарха Мирослава-Івана до представників обласної та міської рад Львова (про сучасний стан справ)» [330] та В.Стернюка [336; 337].

Значне місце у доктрині УГКЦ займають документи присвячені формуванню органів влади, зокрема: «Послання єрархії Української Греко-католицької Церкви з нагоди дострокових виборів до Верховної ради України 27 березня 1994 р.Б.»[282], «Звернення єпископів Української греко-католицької Церкви з нагоди виборчої кампанії» [143], «Звернення єпископів УГКЦ до

духовенства та вірних з нагоди виборів» [142], та ін. Також серед програмних суспільно-політичних документів є значна кількість тих, в яких окреслено місце і роль людини в сучасному соціумі: «Суспільний дороговказ віруючого» [339], «Життя у Христі: моральна катехиза» [105], «Звернення Синоду єпископів Києво-Галицького Верховного архієпископства УГКЦ до вірних та всіх людей доброї волі з приводу формування й діяльності нового складу органів державної влади в Україні» [135], «Звернення єпископів Про явище хабарництва в нашій країні та як його поборювати» 2008 р. [129], та інші звернення [116-144], інструкції, листи, послання, проповіді ієрархії, глав і соборів УГКЦ, Синоду єпископів, комісій УГКЦ. На сучасному етапі визначний вплив на формування соціально-політичної доктрини УГКЦ мають Глава УГКЦ С. Шевчук [389-408] та архієпископ-емерит Л.Гузар [64-88].

Значний доробок ієрархів та богословів, у напрямку розвитку вчення УГКЦ, знайшов відображення у «Катехизмі Української греко-католицької Церкви: Христос – наша Пасха» [166]. Порівняння Катехизму УГКЦ з Катехизмом Католицької Церкви та Компендіумом соціальної доктрини Католицької Церкви дає змогу простежити вплив соціальної доктрини католицизму на процес становлення та розвитку соціально-політичної доктрини УГКЦ.

До нормативних документів які визначають умови та рамки функціонування УГКЦ, можливості реалізації її соціально-політичного вчення відносимо, в першу чергу, Конституцію України [188] та чинне законодавство яке регулює діяльність у сфері релігії, а саме: Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» [294], Закон України «Про громадські об'єднання» [288], Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [289], Закон України «Про основи національної безпеки України» [291], Роз'яснення Вищого Арбітражного Суду України «Про деякі питання, що виникають при застосуванні Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [314]. Також сюди відносимо і міжнародні правові акти: «Загальна декларація прав людини» [107], «Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань» [90], «Рекомендація

Парламентської Асамблеї Ради Європи [301]. Опрацьовуючи законодавчу базу України в сфері релігійних відносин, корисним був досвід посткомуністичних, зокрема центрально-європейських держав.

Остання група це спільні заяви і комюніке з іншими церквами, документи громадських організацій, політичних сил, публікації у ЗМІ, що стосуються соціальних аспектів вчення та діяльності УГКЦ, торкаються проблем, що важливі для Церкви. Особливістю цих джерел є тісний зв'язок з реаліями часу їх виникнення, а відтак здатність передати деталі процесів, суб'єктивний, людський, фактор.

На основі аналізу джерельної бази дослідження, можемо зробити висновки про її різнобічний характер. Аналіз опублікованих документів дозволяє прослідкувати процес становлення, розвитку та трансформації соціально-політичної доктрини УГКЦ, та її вплив на суспільні та політичні процеси України впродовж 1899 – першої половини 2015 рр.

Висновки до розділу 1.

Вивчення історіографічної та джерельної бази дослідження дало можливість зробити висновки щодо значної кількості праць присвячених дослідженню місця і ролі релігії в суспільному житті України. Вітчизняні та зарубіжні вчені, досліджуючи феномен взаємовпливу релігії та політики розробили сучасні методологічні підходи до вивчення суспільно-політичних процесів, що дало можливість для повного, цілісного й об'єктивного виконання поставленого завдання та всебічного дослідження розвитку соціально-політичної доктрини УГКЦ у контексті цих процесів з урахуванням української національно-культурної самобутності.

Джерельна база роботи є широкою, різнобічною та репрезентативною, включає в себе значну кількість програмних праць та нормативних документів УГКЦ. В її основі лежать загальнохристиянські джерела (як східної так і західної традиції), офіційні документи Католицької Церкви та УГКЦ, звернення Синодів УГКЦ, а також богословські праці. Значну частину опрацьованих

джерел становлять виступи і звернення ієрархів М.-І. Любачівського. Л. Гузара. С. Шевчука. Окрім вищезазначених джерел, широке поле для досліджень складають матеріали з'їздів мирянських релігійних організацій, виступи ієрархів в ЗМІ, спільні заяви Всеукраїнської Ради Церков та релігійних організацій.

Загалом комплексний аналіз джерельної бази дозволяє концептуально осмислити та вирішити проблему дослідження формування соціально-політичної доктрини УГКЦ та дає підстави стверджувати, що УГКЦ формує власну соціально-політичну доктрину, основу якого було закладено митрополитом А.Шептицьким і яка продовжує розвиватись та формуватись по сьогоднішній день.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ УГКЦ

Взаємодія релігії і держави є об'єктивним, закономірним процесом еволюції релігійних і політичних, соціальних і державотворчих систем. Відповідно, церква - це інститут, що перебуває в системі політичних соціокультурних відносин [19, с.171]. Основу досліджень взаємозв'язку політики і релігії поклав класик німецької соціології М.Вебер, який у своїх працях аналізуючи релігійність визнає її рушійним чинником, у тому числі і в сфері політики. Порівнюючи різні релігійні системи, він дійшов висновку що, релігія має значний вплив на становлення, розвиток і трансформацію політичних систем суспільства [93, с.140-141], а вплив релігії на політичну систему особливо чітко відстежується на функціональному рівні. Вітчизняний дослідник А.Колодний, розглядаючи природу релігії зосередився на дослідженні її ціннісного виміру у бутті людини, розглядаючи її як засіб самоідентифікації. Застосовуючи різноманітні підходи, функціональний, марксистський, онтологічний та антропологічний, розглядає цей феномен як у вузькому, так і в широкому розумінні. Різниця, на думку автора, полягає у тому що, вузьке розуміння трактує релігію з позиції віри і внутрішнього переконання, а широке - як суспільний феномен. Погоджуємось з А.Колодним, що роблячи перехід з особистісної сфери до суспільної, релігія отримує зовнішні атрибути які відображаються у обрядах, культурі чи доктрині, та надає сакрального змісту різним сферам людського буття [181].

Для визначення теоретичних основ дослідження необхідно окреслити методологію. У дисертації використано методологічні концепти інституціоналізму та неінституціоналізму, які дали можливість розглянути УГКЦ як інституцію, здатну через соціально-політичну доктрину, релігійні спільноти та суспільство загалом впливати на перебіг політичного процесу. Соціально-політична доктрина, згідно із цим підходом, виступає продовженням і

закріпленням соціальних відносин і норм, які покликані стабілізувати суспільство. Інституціоналізм, в науковій думці, пов'язує з поняттям «інституція» – становлення звичаїв і порядків прийнятих в суспільстві, а також поняття «інститут» - закріплена у вигляді закону або установи сукупність правових норм, правил і стандартів поведінки [273, с. 444-445]. Неоінституціоналізм, як мультидисциплінарний напрямок в науці, характеризує політичний процес, виходить з визначальної ролі соціальних і політичних інститутів. Представники соціологічного і культурологічного підходів стверджують що, інститути вказують політичним акторам, як діяти в тій чи іншій ситуації, та чому надавати перевагу. Як наслідок - особи діють згідно поведінкових сценаріїв і шаблонів, які визначаються тими інститутами, в середовищі яких вони перебувають, а уподобання людини будуть «рольовими» або «ситуаційними». Д.Норт визначає інститути, як створені людьми обмеження, на основі яких організуються взаємовідносини між ними та виникає мотивація людської взаємодії - від політики до економіки чи соціальної сфери. Таким чином, інститути -це створені людьми формальні (закони) та неформальні (звичаї) обмеження. Варто зауважити що, інституційні зміни носять недискретний характер, що виражається у неспіврозмірності змін. Формальні правила і норми, окреслені в законах чи нормативно-правових актах можна змінити дуже швидко – через прийняття відповідного політичного рішення, юридичних актів, конституцій і т.д., в той час як неформальні норми, які зберігаються у вигляді звичаїв, традицій, кодексів поведінки, набагато важче змінити або ціленаправлено модифікувати. Раціональна нормотворчість швидше впливатиме на формальні, аніж неформальні норми, які з меншій мірі піддаються такому впливу [274, с. 36-37]. Разом з тим, вважаємо за доцільне зауважити що, серед богословів та ієрархів УГКЦ застосовується термін «соціальна доктрина», що вказує на її суспільне спрямування та офіційну відмежованість Церкви від політики. Зміни соціальних норм, які відбуваються на офіційному рівні передбачають використання фактора влади та прийняття політичного рішення, таким чином, намагаючись вплинути на соціальну сферу УГКЦ буде

здійснювати вплив і на сферу політичну, що дозволяє нам характеризувати наявну доктрину як соціально-політичну.

Спектр наукових підходів до вивчення питань, пов'язаних з суспільно-церковними відносинами, розкриває І. Ломака у праці « Дослідження релігії і церкви в сучасній українській політології » виділяє три основні підходи. Перший підхід - конфесійний або релігійний, відображає картину розвитку релігії, відносин церкви з суспільними інститутами з точки зору релігії чи певної конфесії. Його недоліком є намагання довести перевагу своєї церкви над іншими, проте існує й інший його різновид - апологетичний, коли при розгляді релігії в історичному процесі, власна церква чи конфесія не включається у дослідження. Другий підхід - атеїстичний - розглядає релігію як тимчасове явище покликане підкоряти людей діючій владі. Недолік такого підходу - значна увага приділяється соціальному, економічному, політичному аспекту релігійного життя, інші ж не зачіпаються, або ігноруються. Третій підхід - феноменологічний розглядає релігію поза зв'язком із проблемою буття або небуття Бога. Роль церкви в суспільстві в залежності від етапу розвитку, може вважатись як негативною, так і нейтральною чи позитивною. Зазначені підходи мають не тільки слабкі, але й сильні сторони і їх не можна вважати абсолютно антагоністичними, а їх вдале поєднання відкриває досліднику широкі можливості [195].

Аналіз релігійного фактора в політичному процесі сучасної України, вимагає також дотримання певних принципів наукового дослідження, зокрема об'єктивності, позаконфесійності та історизму. Принцип об'єктивності зобов'язує розглядати історичні явища і події у всій їх складності, багатогранності й суперечливості, з урахуванням усієї сукупності позитивних і негативних сторін їх змісту, незалежно від уподобань дослідника. [244; 372, с. 441] та вимагає науково обґрунтовано викладати всебічно перевірені факти. Дисертаційне дослідження базується на висвітленні ставлення різних церковних діячів минулого та сьогодення Католицької та Греко-Католицької Церков, і відповідно офіційного, доктринального ставлення цих релігійних інституцій до актуальних

суспільно-політичних питань. Їхні позиції є здебільшого суб'єктивними, але такими, що формували і продовжують формувати соціальне вчення, яке у свою чергу істотно впливає на життя віруючих. Тому застосування принципу об'єктивності дає змогу неупереджено розглядати об'єкт дослідження. Принципи позаконфесійності та ідеологічного відсторонення дають можливість нівелювання конфесійного інтересу та політичної заангажованості, які змушують дослідника ігнорувати об'єктивні закономірності й тенденції розвитку релігійних феноменів та суспільно-політичних процесів. Принцип історизму вимагає вивчати релігійний об'єкт у розвитку, з урахуванням конкретних просторово-часових координат, звідси вимога системності в його дослідженні: від з'ясування причин, умов, особливостей появи, етапів функціонування та їх взаємозв'язку і механізму змін до аналізу нинішнього стану об'єкта вивчення й передбачення, прогнозування майбутніх змін, тенденцій розвитку [331; 372, с. 253].

Комплексний характер досліджуваної проблеми та її знаходження на стику суспільних наук (політологія, релігієзнавство, історія політичних і правових вчень, соціальна філософія) зумовили й обрання відповідної методології дослідження, яка ґрунтується на загальних та спеціальних методах пізнання в галузі гуманітарних та соціальних наук. Варто зазначити, що загальна методологія дослідження є міждисциплінарною, це зумовлено фактором різносторонності об'єкта, що досліджується.

У дослідженні проблеми формування соціально-політичної доктрини УГКЦ застосовувались три філософські методи, а саме: діалектичний - дає змогу розглядати процеси і явища релігії в динаміці їх становлення і розвитку, у їх взаємозв'язку між собою та з процесами і явищами інших сфер суспільного буття (філософії, політики, моралі, мистецтва тощо); феноменологічний - за допомогою певних засобів вияву сенсів він дає змогу співвідносити мотиви, уявлення, ідеї, мету віруючих, а також вибудовує смисловий зв'язок у їхній поведінці, виявляє формальні структури спілкування, суб'єктивні чинники суспільних відносин; герменевтичний метод - дає розуміння сакральних першоджерел різними поколіннями з їх авторською інтерпретацією, виявляє

зв'язок тексту з певним соціокультурним середовищем. Герменевтичний метод не просто сприяє поясненню, але й розумінню, виявленню сутнісних ознак і властивостей релігійних явищ [215].

Важливими інструментами на шляху вивчення взаємозв'язків політики та релігії є також загальнонаукові методи: системний, структурно-функціональний історичний, та ін. Системний підхід дозволяє обґрунтовувати комплексне бачення функцій УГКЦ як інституційного феномену українського греко-католицизму. При розгляді особливостей та тенденцій трансформації соціальної доктрини УГКЦ за умов сучасного розвитку в Україні використовувався структурно-функціональний метод. Застосування функціонального методу дозволяє можливість розкрити функціональну роль соціальної доктрини, що вона дає людям, які життєві проблеми здатна задовільнити. Із метою наукового осмислення подій і явищ суспільно-політичного життя в Україні, застосувались методи аналізу та синтезу, сходження від загально-абстрактного до конкретного, єдності історичного і логічного. Не можемо оминати увагою проблему конкуренції історичного й логічного підходів до аналізу методологічних засад соціальної доктрини католицизму поставлену дослідником католицизму Ф.Овсієнком. Аналіз методології соціальної доктрини католицизму, на думку дослідника, вимагає не хронологічного слідування за церковними документами, а дослідження динаміки розвитку основоположних категорій та принципів. [246, с.7].

З метою осмислення методології дослідження соціальної доктрини УГКЦ, яка включає в себе аналіз змісту доктрини та зумовлену нею суспільну діяльність, у дослідженні застосовується праксеологія релігії. Практиологія релігії вивчає основи людської діяльності, що обумовлена релігійними чинниками і, на думку керівника відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України А.Колодного, будь-який вид діяльності соціального характеру, мотивований релігійними принципами чи уявленнями, слід визнавати об'єктом праксеологічного підходу у висвітленні релігії [2, с. 257].

Становлення та функціонування УГКЦ вимагає чіткого окреслення дефініції поняття «церква», а також її місця і ролі в українському суспільстві. Враховуючи наукову спрямованість нашого дослідження, ми відмовимось від богословського трактування на користь релігієзнавчого. Відтак церква це: «... особливий тип релігійної організації, що склався в ході історичного розвитку того чи іншого віровчення як засіб регламентації відносин всередині релігійних спільнот та їх зв'язків із світськими інституціями та організаціями, передусім державами. Характерними атрибутами Церкви є наявність спільного віровчення і розробленої догматики, релігійна діяльність (культова і позакультова), система управління, що ґрунтується переважно на ієрархічному принципі й часто авторитаризмі» [179]. А.Колодний, і ми з ним погоджуємось, характеризує УГКЦ як одну з національних церков України, аргументуючи це тим що. їй притаманні сім визначальних параметрів церковного буття – історичний, географічний, етнокультурний, політичний, лінгвістичний, демографічний та праксеологічний. Саме ж поняття «національна церква» учений трактує як: «... церква будь-якої конфесії, яка функціонує в певний історичний період і, спираючись на свою традицію і набувши етноконфесійної специфіки, сприяє поступові етнокультури, самосвідомості й державницького менталітету певної нації, користується національною мовою як богослужбовою та має значний рівень поширення серед населення певної країни чи територіального регіону» [183].

Доцільно зауважити що, УГКЦ була утворена на Берестейському церковному соборі 1596 р. отримала первісну назву – уніатська. Назва Українська-Греко Католицька Церква почала вживатися у 1930-х рр., а пізніше – Українська католицька церква, яка вживається стосовно українських католиків діаспори та підпільної на той час церкви у радянській Україні в офіційних документах Ватикану з 1960-х рр., [363]. Проте, в українській історіографії склалася традиція вживання назви даної конфесії - УГКЦ, навіть у період до 1930 рр., тому вважаємо виправданим застосування даного терміну протягом усього досліджуваного хронологічного періоду.

Варто зауважити, що аналізуючи становлення, розвиток та трансформацію соціальної доктрини Української Греко-Католицької Церкви необхідно враховувати та проаналізувати положення католицької соціальної доктрини, яка є основою творення соціально-політичної доктрини УГКЦ.

В основі суспільного вчення Католицької Церкви лежить томізм, який в XIX і XX ст.ст. трансформується в неотомізм та виступає теологічною основою соціальної доктрини до II Ватиканського Собору [247, с.7-9]. Після II Ватиканського Собору ідеологи оновлення протиставили томізму концепцію плюралізму (яка відкрила шлях для активного синтезу католицької філософії з ідеями феноменології, екзистенціалізму, структуралізму, позитивізму) та антропоцентризм [2]. В енцикліках Павла VII прослідковується поступовий перехід від томістичної традиції до теоцентричного антропологізму [235, с.172]. Відповідно вихідним світоглядно-методологічним постулатом даного дослідження є антропологічний аспект, та трактування впливу соціальної доктрини УГКЦ на суспільно-політичні перетворення з позиції антропоцентризму.

Специфіка дисертаційної роботи обумовлюється необхідністю обґрунтування семантичного навантаження застосованого категоріального апарату, для цього було проведено термінологічний аналіз основних понять. «Ієрархи» (вище духовенство) в нашому дослідженні розуміються митрополити та єпископи представники вищого ступеня духовної влади. Взавши за основу визначення «участь політична», термін «суспільно-політична участь духовенства УГКЦ» будемо трактувати як, залучення духовенства УГКЦ до вироблення та реалізації політичного курсу країни, впливу на діяльність політико-посадових осіб та прийняття політико-управлінських рішень [278, с. 410]. Свідомо не застосовувався щодо ієрархів УГКЦ термін «політична діяльність», оскільки він трактується як «... діяльність суб'єктів політики в сфері політичного життя, а у зв'язку з тим що, Церква офіційно не втручається в політику та в політичне життя, а також не є суб'єктом політики, вважаємо цей термін некоректним» [278, с. 300].

Політика та релігія є одними з головних форм суспільної свідомості, та за певних умов та історичних обставин здатні впливати одна на одну. В той час як політика впливає на релігію прямо, і основним інструментом впливу є закон, як суспільна норма, релігія впливає на політику опосередковано - через суспільство, громадську думку і мораль, яка в даному випадку також постає в вигляді суспільної норми. Вплив на суспільство та громадську думку відбувається через людську свідомість. Саме тому варто розмежувати поняття свідомості політичної та свідомості масової. Розглядаючи політичну свідомість також варто виділяти свідомість буденну (виникає з повсякденної практики) та теоретичну (відображає корінні інтереси певної групи яка бореться за владу). Свідомість масова характеризується буденністю, статичністю та невизначеністю. В ній зберігаються знання, уявлення, норми і цінності набуті особою [278, с. 356]. В контексті дослідження, говорячи про свідомість політичну розуміючи під нею «... одну з основних форм суспільної свідомості, безпосереднє і опосередковане відображення політичного життя суспільства, предметом якого є проблеми влади, формування, розвиток і задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів; сукупність поглядів, оцінок, установок, які відображаючи політико-владні відносини набувають певної самостійності» [276].

Враховуючи те що, УГКЦ через свою соціально-політичну доктрину і відповідні моральні імперативи та оціночні судження, здійснює опосередкований вплив на прийняття та впровадження політичних рішень та політичну свідомість віруючих, а також вибудовує стійкий шаблон базових уявлень і цінностей орієнтований на одержання бажаного результату, отже можемо її характеризувати як політичного актора. Згідно з визначенням політичної енциклопедії актор політичний це -»...збірне поняття, яким позначають учасників політичного процесу - як колективних, так і індивідуальних» [276, с. 21].

Релігійний фактор, посідає помітне місце в державотворчих процесах та політичному житті України. Релігія та її мобілізаційний потенціал стали інструментом досягнення групових інтересів, різних суспільно-політичних сил, груп тиску і навіть держави. Визначення терміну «релігійний фактор» у науковій

літературі відсутнє, хоча експертом Ліги політологів-міжнародників «ДИПКОРПУС» Бойко З.О. застосовується термін «релігійний фактор у міжнародних відносинах». Під ним вона розуміє вплив сукупності релігійних цінностей, які знаходяться в тісній та постійній взаємодії з конкретною історичною, політичною, економічною, соціокультурною практикою народів [21]. Застосовуючи інституційний підхід визначаємо релігійний фактор як - духовний феномен, пов'язаний з віруваннями та здатністю впливати на формування світогляду у віруючих та симпатиків. Розглядаючи релігійний фактор з точки зору функціонального підходу, його визначаємо як - суспільний процес, який пов'язаний з діяльністю релігійних інституцій. Вважаємо за доцільне зауважити, що на сьогоднішній день одне з основних джерел вивчення та аналізу динаміки соціально-політичних процесів у незалежній Україні становлять соціологічні дослідження кількох інституцій (насамперед, Інституту соціології НАН України, Київського міжнародного інституту соціології, Центру О. Разумкова, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса), що дотримуються принципів науковості і мають репутацію політично незаангажованих.

«Фактор політичний» - це те, що впливає значною мірою на політику в цілому та на окремі політичні процеси. Найважливішими політичними факторами є політична система та політична культура суспільства [278, с. 412]. Враховуючи зростання ролі релігії у політичному процесі, вважаємо, що іноді фактор релігійний може трансформуватися у на фактор політичний. «Трансформація політична» - набуття політичною системою нових рис, зміна політичних стандартів і цінностей, радикальні структурні зміни спрямовані на досягнення нового якісного стану системи [275, с. 241]. Разом з тим в політичній енциклопедії за ред. Ю. Левенця, стверджується що, процес трансформації визначається рядом чинників зовнішнього та внутрішнього характеру. До перших належать - ступінь інтегрованості в міжнародні інститути та масштаби міжнародної політичної та іншої підтримки, а до других - політичний досвід до становлення авторитаризму, його тип і особливості, а також стратегію дій

трансформаційних перетворень. Саме ж поняття політичної трансформації трактується як: «... процес реформування політичних режимів і систем. ...Розглядаючи політичну трансформацію в контексті політологічної науки, вчені трактують його як своєрідний «висхідний процес» - від мінімального процедурного рівня (затвердження формально демократичних інститутів та процедур), до максимального рівня (передбачає цілий комплекс вимірів, від поведінки громадян до ціннісного утвердження демократії в усіх вимірах суспільного життя)» [276, с. 720].

Значну вагу, для нашого дослідження, зокрема для аналізу понять «свобода совісті» та «свобода релігії» мала праця Палінчака М.М. «До питання методології дослідження правових аспектів свободи релігії» в якій розглядаються особливості їх методологічного використання в розрізі державно-релігійної політики в Україні [251].

Корисною, для розуміння теоретично-методологічного аспекту модернізації католицької доктрини і відповідно творення греко-католицької соціально-політичної доктрини, стала праця І. Тітовського «Вплив розуміння християнами догматів Святої Трійці на формування суспільно-політичних відносин». Автор, посилаючись на основи догматичного богослов'я стверджує що, причини активного реагування Католицької Церкви на суспільно-політичні процеси є наступні: постійно присутній Святий Дух, який осучаснює догмати та змушує Церкву до творення нових; розвиток людської думки, яка підтримується Святим Духом і вірою; поява нових проблем, на які потрібна відповідь; допущення помилок у віровченні, що потребує коригування та модернізації догматів; інші побіжні чинники від економічних до політичних. На основі цієї теоретичної бази ґрунтуються усі новостворені догмати та пояснюється першопричина їх виникнення. На основі цього пояснення ґрунтується і догмат про сходження Святого Духа від Ісуса Христа (вчення про *filioque*). Таке трактування спричиняє до підняття церковної влади (Бога-Сина) на рівень державної влади, а Папу ставить на рівень монарха, що й призводить до виникнення такого явища як папоцезаризм, коли народ залежить як від держави,

так і від Церкви які є рівними у своїх правах. Як стверджує І. Тітовський, така ситуація «змушує суспільство керуватися державними інтересами й моральністю як рівними за силою впливу» [342].

Поняття «соціальна доктрина» в сучасній науковій літературі, тлумачиться в єдності із соціальною етикою християнства, що дозволяє говорити про «соціально-етичне вчення християнства» або ж про «соціальний аспект етичного вчення християнства». Філософський енциклопедичний словник поняття доктрини трактує як: «... найбільш концептуалізовану форму існування ідеології, яка безпосередньо орієнтована на практичну дію, втілення в життя, дотримання в повсякденній поведінці та може існувати у вигляді конкретного документа» [372, с. 167]. В сучасній науковій літературі поняття «соціальна доктрина» та «соціальне вчення» (іноді суспільне вчення) часто вживаються як синоніми, хоча на думку професора П.Яроцького, «мають певний змістовний відтінок» [479, с.321]. Інші дослідники соціальної доктрини католицизму, шукаючи наукову дефініцію цього поняття головний акцент роблять на церкві як на суб'єкті соціального вчення, залишаючи поза увагою інші специфічні ознаки соціальної доктрини [156, с.103]. Соціальна доктрина базується на двох основних принципах: христоцентризму (осмислення суспільних реалій відбувається в рамках розуміння діяльності й учення Христа) та антропоцентризму (турбота про конкретну людину в усій різноманітності її буття спонукає церкву цікавитися суспільною сферою), синтезом обох принципів у вченні Католицької Церкви є принцип гідності людської особи [187, с. 109]. Іван Павло II визначає що соціальна доктрина належить до царини богослов'я, зокрема, до морального богослов'я [147, с. 90], а соціальні повчання церкви вважають найдинамічнішою частиною її богослов'я [173, с. xv].

Традиційно у науковій літературі термін «соціальне вчення», «суспільне вчення» та «соціальна доктрина» використовуються як синоніми. Важливою є наукова розвідка дослідника прав людини у католицькій традиції С.П. Рабіновича, у якій автор розглядає «вузьке» та «широке» розуміння соціальної доктрини католицизму. У широкому розумінні до джерел соціальної

доктрини відносять святе Письмо, церковне Передання і усі офіційні документи церкви за весь час її існування. У вузькому розумінні термін «соціальна доктрина церкви» вживається в сучасному релігієзнавстві лише щодо тих етичних, економічних і політичних концепцій, що були запропоновані католицизмом у соціальній сфері починаючи від енцикліки «*Reverentiam*» [299, с. 9-10].

У дисертаційному дослідженні терміни «соціальне вчення», «суспільне вчення» та «соціальна доктрина» несуть різне змістовне навантаження. Під «соціальним вченням» або «суспільним вченням», як на нашу думку, слід розуміти сукупність філософських і богословських поглядів щодо пізнання сутності та устрою суспільства, а також систему норм соціальної взаємодії, які впливають із цього пізнання й реалізуються в конкретних суспільних умовах. «Соціальна доктрина» - сукупність моральних, соціально-політичних, соціально-економічних, етико-правових концепцій, закріплених у офіційних церковних документах та інших джерелах, які були оприлюднені. Фактично різниця полягає у формальному і документальному оформленні, та застосування принципу обов'язковості до виконання.

До джерел соціальної доктрини католицизму відносять офіційні документи Католицької Церкви: акти римських пап (конституції, енцикліки, апостольські послання, вказівки, інструкції, декрети, декларації, звернення, катехізиси, промови, послання, та інш.); документи понтифікальних рад і комісій; куріальних конгрегацій, акти соборів, синодів та єпископських конференцій. Особливе місце та найбільшу вагу мають енцикліки, наступні за важливістю документи після Апостольської Конституції - послання римських пап, присвячені питанням віри, моралі, суспільно-політичним проблемам, та звернені, традиційно, до католиків [194, с. 248]. Враховуючи те, що об'єктом дослідження є соціальна доктрина УГКЦ до вищеперерахованих документів, які є основою творення її соціально-політичної доктрини, варто ще додати: звернення, заяви, послання, листи, витяги з рішень і постанов Синодів і Соборів, проповіді та промови глави Церкви. Серед звернень слід виділити: звернення Глави Церкви чи місцєблюстителя або помічника Глави Церкви; звернення голів різних

Комісії УГКЦ; звернення УГКЦ, видані спільно з іншими Церквами і релігійними спільнотами України [174, с. xix]. Праці католицьких теологів, філософів, соціологів та економістів також відносять до джерел соціальної доктрини церкви [209, с. 13-14]. Щоправда зазначені праці відносяться до недоктринальних повчань і відмежовуються від офіційної доктрини за ступенем обов'язковості. Догматична конституція «Pastor aeternus» («Вічний пастор») прийнята I Ватиканським собором (1869-1870pp.), декларує, що доктринальний характер мають тільки документи проголошені з дотриманням ритуалу - *ex cathedra* (з амвону) папою або собором. Разом з тим у догматичній конституції про церкву «Lumen gentium» («Світло народам», 21 листопада 1964р.) зазначається що віруючі повинні дотримуватись і тих положень, котрі виголошуються не на рівні *ex cathedra*. Усі без винятку документи Римської Курії повинні отримати схвалення Святішого Отця: «Папа прочитав, схвалив і дозволив публікацію» [355].

Враховуючи політичні аспекти соціальної доктрини католицизму, вважаємо за доцільне вказати на спільні та відмінні риси між нею та політичною доктриною. Обидві мають спільне походження (від лат. - *doctrina*, вчення), та наступні складові: теоретичну основу (світоглядні принципи та ціннісні орієнтації), концепцію політики (підходи до держави та її призначення, бачення оптимальної політичної системи та ін.), програмні засади (оцінка наявних проблем, та кроків по їх вирішенню). Також спільними для них є і функції які вони відіграють у політиці: «нормативна (визначення і актуалізація норм політичної діяльності та її мети), інтеграційна (об'єднання навколо платформи її прихильників), мобілізаційну (стимулювання до реалізації теоретичних положень на практиці), легітимну (обґрунтовує доцільність тієї чи іншої політичної ситуації), когнітивну (пропонує систему орієнтирів у світі політики)» [276, с. 226-227]. Проте на відміну від політичної доктрини, яка окрім вище зазначених складових містить чіткі шляхи вирішення суспільних проблем та зазвичай базується на ідеології, соціальна доктрина католицизму не вказує що саме необхідно зробити, а пояснює як саме вчинити та на основі яких принципів.

Також глибока розбіжність полягає і в меті - для політичної доктрини це вирішення суспільних проблем, а для соціальної доктрини католицизму - сприяння спасінню людини після смерті.

Беручи до уваги те що, соціально-політична доктрина базується на вірі та переконанні, за допомогою яких пояснюється усе людське буття, відповідно постає завдання розрізнити доктрину УГКЦ та ідеологію (як сукупності переконань). Згідно з тлумаченням словника політичної думки ідеологія це: «...символічно навантажені вірування і поняття, за допомогою яких існує, інтерпретується й оцінюється світ, їх призначенням є формування, актуалізація, спрямування, структуризація й виправдання певних способів чи напрямів одних видів діяльності і засудження інших. Найпоширеніші моделі ідеології у немарксистському значенні цього терміна є більш чи менш систематизованими політичними доктринами, що їх відкрито сповідують найбільш організовані прихильники напрямків розвитку, які виникли в ХІХ-ХХ ст., тож найзагальніші класифікаційні схеми ідеологій будуються на цьому історичному матеріалі і часто орієнтуються на умовний розподіл тенденцій у спектрі від лівого до правого». Згідно з прихильниками вживання поняття в його виразному негативному значенні (і марксистами, і немарксистами) особливою рисою ідеології є те, що це не лише «не підкріплена раціональними доводами доктрина», але й настановча програма, реалізація якої спрямована на знищення можливості раціонального доведення [99, с. 141-142]. Безперечно спільні риси між ідеологією і соціальною доктриною Церкви проглядаються, зокрема «... реалізація якої спрямована на знищення можливості раціонального доведення», і для релігії це є нормальним явищем, оскільки вона ґрунтується на вірі і не потребує доказів. Соціально-політична доктрина постає у вигляді чітко сформульованих, етично навантажених норм та установ, які ґрунтуються на трансцендентному уявленні про світ та вірі. Найбільш потужний вплив доктрина здійснює в моменти коли традиційні (політичні або юридичні) норми перестають виконувати свої функції і відбувається заміна закону мораллю. Ідеологія ж потребує раціонального усвідомлення та пояснення, хоча також спирається на

переконання (швидше раціональне аніж трансцендентне) і головним підґрунтям ідеології є закон (традиція або право). Зростання кількості церковних документів які уможливають греко-католикам прийняття рішень відповідно до християнського вчення та дають відповіді на актуальні суспільні питання, зокрема й політичні, дає підставу вважати про посилення процесу індоктринізації й формалізації соціального вчення церкви та набуття останнім політичних рис.

Враховуючи те, що соціально-політична доктрина це офіційні опубліковані документи, не можна оминати увагою поняття «соціальний дискурс» - процес творення тексту учасниками соціальної дійсності з метою обґрунтування соціального порядку, тобто обґрунтування соціальних норм, цінностей, дій, легітимізації соціальних явищ; він є невід'ємною частиною соціуму [372, ст. 598-599].

Соціальна доктрина в католицизмі, обмежується чіткими хронологічними рамками й «стосується сукупності розважань, вчень та настанов, запропонованих Церквою в соціальній царині протягом останнього століття, починаючи з енцикліки «*Regum novarum*» («Нові речі», 15 травня 1891 р.) Лева XIII. Більшість дослідників соціальної доктрини Католицької Церкви беруть цю дату як точку відліку становлення соціальної доктрини [50, с.13; 148, с. 4;271].

Варто зауважити, що енцикліці «*Regum Novarum*» передували ще ряд папських енциклік які стосувались питань не лише соціальних, а й суто політичних. В цих енцикліках папа Лев XIII піднімає актуальні тогочасні політичні питання щодо устрою держави, характеру світської влади, місця християнина у політичному житті, висловлює свої міркування щодо популярних на той час ідеологій. Так, в енцикліці «*Diuturnum illud*» [486] («Про походження світської влади» 29 червня 1881р.) критикується теорія суспільного договору, заперечуються ідеї соціалізму та дається християнське осмислення світської влади (влада тільки від Бога); в енцикліці «*Immortale Dei*» [487] («Безсмертне творіння Бога» від 1 листопада 1885р.) розкривається християнський характер побудови держави та подаються пропозиції щодо державно-церковних стосунків;

в енцикліці «Sapientiae Christianae» [490] («Християнська мудрість» від 10 січня 1890 р.) наголошується на пріоритеті моралі у суспільному та матеріальному житті, розкриваються головні обов'язки християнина-громадянина (зокрема, на необхідності виховувати любов до Вітчизни); енцикліка «Quod apostolici muneris» [489] («Апостольські місії» від 28 грудня 1878 р.) застерігає від помилок соціалізму; у енцикліці «Libertas praestantissimum» [488] («Свобода, котра понад усе» від 20 червня 1888 р.) викладена християнська концепція свободи та . Як бачимо, питання політичного характеру набули у цей час більшої актуальності, і, Католицька Церква звернулася до них скоріше («Diuturnum illud» 29 червня 1881р.) аніж до питань соціальних («Rerum Novarum» 15 травня 1891р.). Враховуючи політологічний характер дисертаційної роботи, початком дослідження суспільно-політичного спрямування соціальної доктрини можна вважати період становлення суспільно-політичного вчення католицизму 29 червня 1881р. (з часу проголошення енцикліки «Diuturnum illud») у якій розглядається проблема християнського характеру державного устрою [486]. Перенесення хронологічних рамок становлення соціальної доктрини католицизму (від проголошення енцикліки «Rerum Novarum 15 травня 1891р.) до 29 червня 1881р. - (проголошення енцикліки «Diuturnum illud») обумовлює дослідження поняття «соціальної доктрини» в її широкому розумінні.

Становлення соціальної доктрини греко-католицизму відбувалося під впливом і на базі документів Католицької Церкви. Основу соціальної доктрини греко-католицизму заклав митрополит Андрей Шептицький. Датою створення першого офіційного документа на суспільно-політичну тематику є 1 серпня 1899р. - Пастирське послання Єпископа Андрея до вірних Станіславівської єпархії [413, с.3-18]. У цьому документі Шептицький піднімає не тільки питання «науки Христової», але і ряд актуальних питань того часу. Це питання добробуту народу та його здоров'я, дбання про майно, питання праці й ощадності, просвіти, науки, турботи про ближнього. Не оминув своєю увагою митрополит і політичних аспектів. У листі він наголошує що, християнин повинен любити усіх людей, але найперше свою родину і батьківщину,

наголошує на важливості патріотизму для християнина, але застерігає від ненависті. Таким чином вступивши на єпископський престол Станіславської єпархії уже першим своїм документом митрополит А.Шептицький починає цікавитись суспільно-політичними питаннями та творити основні засади соціальної доктрини Української Греко-Католицької Церкви.

Враховуючи те що, УГКЦ є католицькою церквою Східного обряду, робимо висновок що, формування її доктринальних засад базується на принципах формування католицького соціального вчення. Російський вчений М.Ковальський у праці «Сучасний світ, осмислений католицизмом (про сучасну католицьку соціальну доктрину)» аналізує та систематизує ці принципи:

— суворе дотримання принципу наступництва (кожен наступний папа не критикує і не може переглядати постулати висунуті його попередником, а лише базуючись на них, може їх розвивати та розширювати; відповідно такого ж протиріччя не може бути й з рештою церковних документів, кожен наступний базується на попередньому і не може його заперечувати чи суперечити);

— постійний динамічний характер соціальних перетворень вимагає оновлення доктрини, відповідно до вимог сучасної суспільно-політичної ситуації (формально правом здійснювати таке оновлення може лише Папа Римський та найвищі колегіальні органи церковної влади - Вселенський собор або Синод Єпископів, але тільки з дозволу та подальшим затвердженням Папою);

— доктринальні оновлення мають бути прийнятними для віруючих, вони мусять з ними погоджуватись і підтримувати, оскільки Церква переконана що доктриною потрібно керуватись через внутрішнє переконання, а не примус;

— обов'язковість до виконання основних положень соціальної доктрини віруючими і кліром, через прийняття та згоду [175].

Вибір окремих застосованих дослідницьких прийомів, визначається особливостями розв'язуваних у дослідженні завдань. Для обробки масиву текстів

(звернення та документи УГКЦ за період 1899-2015 рр.) використано метод контент-аналізу. Цей метод застосовується для обробки значного за обсягом, несистематизованого текстового матеріалу, і був особливо корисним у випадках коли важливі для дослідження категорії, характеризувалися певними повтореннями у досліджуваних документах.

В історії контент-аналізу першим прикладом застосування цього методу зазвичай вважають оцінку шведськими церковними діячами XVIII ст. збірника нових релігійних пісень та гімнів на предмет їх відповідності релігійним канонам. Це здійснювалося шляхом порівняння викладених у нових піснях релігійних ідей із трактуванням їх у вже існуючих офіційних релігійних текстах. Внаслідок цього їх визнали такими що не відповідають релігійним догматам. Щоправда, це були швидше форми порівняльного аналізу змісту текстів з метою їх цензурування, ніж контент-аналіз у його сучасному розумінні [285, с. 382].

Становлення наукового контент-аналізу у його нинішньому вигляді відбулося тоді, коли засоби масової комунікації стали засобами масового впливу на громадську думку. Термін «контент-аналіз» почали застосовувати наприкінці XIX – на початку XX ст. американські журналісти і Дж. Спід й Д. Уілкокс, а остаточно він увійшов у науковий обіг завдяки дослідникам у галузях журналістикознавства, соціології, політології, політичної психології [281, с. 179].

У розрізі контент-аналізу, в дисертаційному дослідженні використовувалися такі спеціальні методи, як:

- підрахунок символів (простий підрахунок ключових слів у тексті)
- аналіз по елементах (вибір головних і другорядних частин тексту, визначення тем, пов'язаних з інтересами аудиторії);
- тематичний аналіз (виявлення явних и прихованих тем);
- структурний аналіз;
- аналіз взаємовідносин різноманітних матеріалів (застосування структурного аналізу з вивченням послідовності публікації матеріалів, об'єму і часом виходу в друк).

Враховуючи те що, робоча гіпотеза передбачала пошук та аналіз

визначених характеристик у документах УГКЦ, які б свідчили про зростання зацікавленості до політичних питань у соціальній доктрині УГКЦ, застосовувався кількісний контент-аналіз. Пошук термінів та понять, які були репрезентативними у тексті (слова які часто зустрічаються в тексті і не несуть функціонального характеру), робили його ненаправленим.

Аналізуючи ключові терміни у масиві текстів, застосовувався принцип малої кількості причин або принцип італійського економіста В. Парето, згідно якого 20% лексем описують 80% інформаційного простору, а 80% лексем описують 20% інформаційного простору. На думку російського соціолога А. Рюміна, це дозволяє оцінити актуальність, представленість та активність сегментів сукупності [318]. Таким чином, при аналізі текстів, зверталася увага на найбільш вживані слова, які визначали основну ідею і концепцію документу. У свою чергу це дозволяло зробити висновок про його функціональну спрямованість.

Для повного та всебічного дослідження опосередкованого взаємовпливу релігії та політики використовувалося як філософські, політологічні, так і богословські підходи. Це стосувалося загальнотеоретичних, і конкретно історичних періодів становлення, розвитку та трансформації соціальної доктрини УГКЦ. Застосовуючи філософські та політологічні підходи при висвітленні політичних аспектів соціальної доктрини, формувався об'єктивний загальний образ об'єкту дослідження, а за допомогою богословських підходів у вивченні об'єкту дослідження розкривалась внутрішня глибина та зміст соціального вчення.

Проаналізувавши хронологічні рамки становлення соціальної доктрини католицизму, можемо стверджувати, що політичні аспекти соціального вчення в офіційних документах Католицької Церкви випереджають за часом соціальні. Саме цей факт зумовив розгляд поняття «соціальна доктрина» в її широкому розумінні.

Розглянувши категоріально-дефінітивний апарат дослідження, наголошуємо що головними дефініціями, котрі використовуються в

дисертаційному дослідженні, є «соціально-політична доктрина», «політична трансформація», «політична свідомість», «Українська Греко-Католицька Церква», «соціальна доктрина» та «соціальне (суспільне) вчення». Щодо останніх двох термінів, і, щодо них, ведуться дискусії серед науковців.

Висновки до розділу 2.

Осмислення суті соціальної доктрини УГКЦ здійснюється шляхом виокремлення аспектів її функціонування, одним з яких є опосередкований вплив на суспільство. Саме тому соціально-політична доктрина Української Греко-Католицької Церкви як світоглядно-формулюючий чинник та один з засобів впливу на суспільство вимагає глибокого всестороннього аналізу теоретичних основ дослідження.

Дослідження офіційної доктрини греко-католицизму здійснюється шляхом використання джерел Католицької та Греко-Католицької Церков: папських енциклік, актів римських пап, документів понтифікальних рад і комісій, куріальних конгрегацій, актів соборів, синодів та єпископських конференцій, звернень глави УГКЦ чи місцеблустителя, помічника глави УГКЦ; звернення голів різних Комісій УГКЦ; звернення УГКЦ, видані спільно з іншими Церквами і релігійними спільнотами України. Для висвітлення цього питання використовувалася значний масив наукових праць українських та зарубіжних дослідників. Окремим елементом дослідження та вагомим джерелом до його написання є контент-аналіз документів УГКЦ, який дав змогу репрезентувати політичну складову та тенденції трансформації соціальної доктрини УГКЦ.

Визначаючи теоретичні засади дослідження, вважаємо доцільним використання у ньому міждисциплінарної методології, що зумовлюється різноплановістю об'єкту дослідження. Науковий аналіз поєднує ряд підходів, серед яких, зокрема філософські: діалектичний, герменевтичний та феноменологічний, а також застосовувалися методики соціальної антропології. Методологічна множинність проявлялася в застосуванні різних видів аналізу: системного, історико-критичного та структурно-функціонального, емпіричного

методу контент-аналізу. Трансформація соціальної доктрини УГКЦ під впливом політичних процесів в Україні аналізувалася також крізь призму категоріально-дефінітивного апарату дослідження.

РОЗДІЛ 3

ЕВОЛЮЦІЯ ТА МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ УГКЦ

3.1. Вплив Римо-Католицької Церкви на процес формування соціально-політичної доктрини УГКЦ

Українська Греко-Католицька Церква (далі УГКЦ), розпочинає свою легальну діяльність на території України (на той час ще УРСР) 20.11.1989р. з моменту отримання греко-католиками права офіційно реєструватися як релігійні об'єднання та затверджує свою теперішню назву на третій сесії патріаршого собору УГКЦ (червень-липень 2002 р.). УГКЦ є найбільшою Східною Католицькою Церквою свого права (*Ecclesia sui iuris*) та належить групи Церков візантійського обряду, які перебувають у повному сопричасті з Римським Архиєреєм і визнають його духовну та юрисдикційну владу[364]. Тобто вона є частиною Католицької Церкви, підпорядковується та користується усіма нормативними документами Ватикану, але наділена широкою автономією. Таке юридичне становище зумовило дослідження праць і документів у яких висвітлюються питання соціальної доктрини. Це дало змогу прослідкувати адаптацію соціальної доктрини Католицької Церкви до реалій України та творення УГКЦ власної доктрини в врахуванням досвіду і настанов католицизму.

Декларуючи право розглядати усі сфери суспільного життя та оцінювати людську діяльність точки зору християнських принципів та моралі, Католицька Церква аргументує це тим що, людина є головною цінністю, а турбота за неї ставить перед церквою проблему моральної оцінки її життя і діяльності в світлі Євангелія і як наслідок виникає необхідність творення соціальної доктрини. Наводячи міст між земним покликанням людини та її трансцендною цінністю, Церква ставить собі за мету спрямовувати поведінку людини у русло християнського життя та реалізувати його на практиці [481]. Таким чином

переслідуючи виконання релігійної місії (порятунку людини) Церква постає перед проблемою виконання місії соціальної. Доцільно буде зауважити що, Католицька Церква творила власну доктрину під впливом викликів часу даючи відповіді на виникаючі суспільно-політичні проблеми, у формі різноманітних церковних документів. На думку польського дослідника Ю.Майки, соціальна доктрина католицизму, є не теоретична конструкцією, а власне історичним відгуком на історичну проблему. Саме тому, погляди, що їх пропонує Церква, завжди носили оказіональний характер, а якщо вони і зводились у певну систему, то така систематизація носила історично обумовлений характер [209, с.11]. Дійсно, вона не планувалась як цілісна органічна система, на її формування впливали як політичні події, економічні реалії, так і ідеологічні інтереси самої Церкви. Готовність Церкви реагувати на нові суспільні виклики та проблеми, давати на них відповіді через соціальну доктрину робить її надзвичайно динамічною, про що наголошує у своєму дослідженні вітчизняний релігієзнавець П.Яроцький [476, с.55]. Фактично об'єднання церковних документів, виданих у різні роки та присвяченим різним питанням, їх тематична структуризація сприяли творенню доктрини Католицької Церкви. Основні положення цієї доктрини, з посиланням на першоджерела зазначені у Компендіумі соціальної доктрини церкви [187].

Вітчизняний науковець О. Альошина, аналізуючи процес формування соціальної доктрини стверджує що: «За будь-яких суспільно-політичних обставин, Католицька церква намагалася підлаштуватися під запити суспільства, і водночас подавала своє бачення вирішення назрілих проблем» [4, с.17]. Погоджуючись загальною з її думкою, разом з тим зауважимо, що Церква не стільки підлаштовується під запити суспільства, як реагуючи на суспільний запит, доопрацьовує власне вчення, надбудовує його і розвиває в світлі попередньо опублікованих документів. Причиною цього є принцип наступництва, згідно якого кожен наступний папа не критикує і не може переглядати постулати висунуті його попередником, а лише базуючись на них, може їх розвивати та розширювати; відповідно такого ж протиріччя не може

бути й з рештою церковних документів, кожен наступний базується на попередньому і не може його заперечувати чи суперечити[175]. Саме тому термін «підлаштовується» вважаємо не зовсім коректним.

Розглядаючи причини постійної модернізації соціальної доктрини католицизму, необхідно спочатку виокремити богословський аспект, який закладає теоретичну базу та дозволяє постійне оновлення, на відміну від православ'я яке є менш гнучким у цьому питанні. Вдало, як на нашу думку, це здійснив І. Тітовський у своїй праці «Вплив розуміння християнами догматів Святої Трійці на формування суспільно-політичних відносин». Автор, посилаючись на основи догматичного богослов'я, стверджує що, причини активного реагування Католицької Церкви на суспільно-політичні процеси є наступні: постійно присутній Святий Дух, який осучаснює догмати та змушує Церкву до творення нових; розвиток людської думки, яка підтримується Святим Духом і вірою; поява нових проблем, на які потрібна відповідь; допущення помилок у віровченні, що потребує коригування та модернізації догматів; інші побіжні чинники від економічних до політичних. На основі цієї теоретичної бази ґрунтуються усі новотворені догмати та пояснюється першопричина їх виникнення [342].

Дослідник соціального вчення католицизму кардинал Й. Гьофнер, характеризує соціальне вчення як «сукупність соціально-філософського та богословського пізнання сутності та устрою людського суспільства, а також норм і обов'язків, які випливають із цього пізнання та реалізуються в конкретних суспільних відносинах» [89, с.32]. Тобто соціальна доктрина це не універсальне вчення, чи конкретна соціально-політична чи економічна програма, а комплекс положень і принципів, користуючись якими необхідно шукати шляхи вирішення проблем, які відносяться до сфери суспільного життя чи економічної діяльності. Мета соціальної доктрини – місце людини у світі та суспільстві, а завдання - навести взаємозв'язок між світоглядними принципами викладеними релігійному вченні та сучасними соціальними проблемами.

Таким чином, мету соціального вчення католицизму можна визначити як

моделювання такого соціального устрою, з врахуванням в його суспільно-політичного, соціально-економічного та морально-етичному аспектів, при якому християнин (і не тільки християнин) може вести такий спосіб життя, який відповідає Євангелії. Творячи «ідеальний» суспільний лад, Церква змушена реагувати на запити суспільства, які часто відображаються у вигляді соціальних проблем, які є наслідком і відображенням суспільних проблем і протиріч. Відповідь на ці запити знаходиться в офіційних документах Католицької Церкви: актах римських пап; документах понтифікальних рад і комісій; куріальних конгрегацій, акти соборів, синодів та єпископських конференцій і т.д., - які творять базу соціальної доктрини католицизму. Для того щоб якісно давати відповіді на суспільні запити у світлі християнського вчення, Католицькій Церкві необхідно вчасно реагувати, та модифікувати власні доктринальні положення відповідно до викликів сучасності, одночасно не змінюючи основоположних принципів та базових засад.

Базовим принципом соціальної доктрини є принцип трансцендентної гідності людини, як образу Божого [187, с. 109]. У католицькій традиції визнається, що без уточнення взаємозв'язку між трансцендентною цінністю людини й конкретними матеріальними, міжособовими, соціальними й політичними структурами людського існування гідність людини й далі буде порожньою ідеєю. Бачення людини як особистості передбачає визнання гідності кожної особи. Осягнувши власну трансцендентну гідність, людина навчається визнавати гідність інших, творить нові людські стосунки, намагається змінити правила та суспільні структури. [187,с.20]. Таким чином робиться перехід від трансцендентної цінності людини до проблем особистості, суспільства, держави [193, с. 145]. Обґрунтувавши необхідність збереження людської гідності Церква виводить життєві принципи керуючись якими, на її думку, можна втілити принцип людської гідності в життя та гармонізувати суспільні відносини. Принцип людської гідності, являє собою сутність соціальної доктрини Церкви та є базою розвитку принципів спільного блага, субсидіарності і солідарності [187, с. 145]. Гідність людини у контексті суспільного буття, розглядається

Католицькою Церквою з богословської та антропологічної точок зору, що дозволяє їй сформувавши чітку позицію щодо конкретних сфер особистого та суспільного життя людини, на основі вищезазначених принципів.

Обґрунтувавши необхідність збереження людської гідності та поклавши в основу три основні принципи: спільного блага, субсидіарності та солідарності, Церква розробляє власне вчення про людину і її місце в суспільстві й світі, суспільні та економічні відносини, державу, політику, політичні ідеології та роль християн у політиці, що особливо важливо з огляду на мету і завдання нашого дослідження. Польський дослідник Ю. Майка, аналізуючи соціальну доктрину католицизму приходить до думки, що усі настанови можна звести в ряд положень, які утворюють загальну систему. По-перше – положення, які стосуються суті зв'язків, що виникають між прагненням людини до Бога та її світською (політичною, суспільною та економічною) діяльністю; по-друге – положення, змістом яких є критичний аналіз існуючої соціальної дійсності; по-третє – рекомендації Церкви, щодо узгодження соціально-економічної та політичної критики з нормами релігійної моралі[209, с.22-23]. За допомогою цих положень, які можуть мати різноманітну форму, від енциклік до звернень чи листів, Церква критикує чи схвалює соціальну дійсність, вказує шляхи вирішення суспільних проблем, або просто узгоджує існуючий лад з нормами християнської моралі.

Схематично структуру соціальної доктрини Католицької Церкви можемо зобразити наступним чином. (див. Рис.2.1.)

Соціальна доктрина Католицької Церкви		
Субсидіарність	Солідарність	Спільне благо
Гідність людини		
Антропоцентричний принцип	Христоцентричний принцип	
Святе Письмо		

Рисунок перший розділу 2. Джерела формування ти принципи соціальної доктрини Католицької Церкви.

Першим документом на який задовольняє релевантність пошуку (міра відповідності отриманого результату бажаному) є енцикліка «*Diuturnum*» («Про походження світської влади» 29 червня 1881р.). У цій праці критикується теорія суспільного договору, заперечуються ідеї соціалізму, дається християнське осмислення світської влади (влада тільки від Бога), а серед форм влади перевага надається монархії. Папа стверджує що, згідно з католицьким віровченням, джерелом і основою влади є Бог, а не народ якому, на думку філософів, належить право творити закони і обирати владу. Таким чином Церква зобов'язує віруючих бути лояльним до влади, проте зауважується що, якщо суспільно-політичний лад не відповідає засадам християнської моралі і загальним спільним інтересам усіх громадян держави, то громадяни, у випадку відсутності інших засобів, мають право шляхом повстання виступити проти державної влади з метою відновлення справедливості. «Людська влада може мати моральну силу тільки якщо вона внутрішньо пов'язана з авторитетом Бога і є його частиною. І там же - керівники держав, воля яких стоїть в суперечності з волею Бога, переступають межі своєї влади. Відтоді їх влада тратить зобов'язуючу силу...» [486].

Наступним кроком розвитку соціальної доктрини у політичній сфері стала енцикліка «*Immortale Dei*» (Безсмертне творіння Бога) від 1 листопада 1885 р. у якій зазначається що: держава може мати будь яку форму, якщо забезпечує вільну діяльність Церкви; заперечується ідея відділення церкви від держави, але допускається їх повноважень, оскільки їх діяльність спрямована на одне й теж саме суспільство та його благо; держава і церква в суверенні у своїх галузі діяльності; поняття суверенітету народу та свободи совісті, є соціально небезпечними, оскільки їх невірне трактування може призвести до суспільних зрушень, віруючим дозволяється брати активну участь у політиці та мати різноманітні думки щодо кращої форми держави чи правління [487]. Подальший розвиток ідеї свободи людини отримав продовження у енцикліці «*Libertas*» («Свобода» від 20 червня 1888 р.) в якій окрім розгляду вищезазначеної проблеми, визнаються позитивні сторони релігійного лібералізму, права на

свободи, демократичний устрій держави і право на парламентську демократію [488]. В енцикліці «Sapientiae christianaе» від 10 січня 1890 р. відбувається поворот від толерування монархії до визнання буржуазної держави, та звучить заклик папи до віруючих християн-громадян активно брати участь у державному житті [490]. Загострення соціальних протиріч у тогочасному суспільстві та посилення робітничого руху який на той час уже став міжнародним політичним фактором, вимагали від Церкви відповіді на дане питання, яке Лев XIII спробував розкрити в енцикліці «Regum novarum». На нашу думку, енцикліка «Regum novarum» будучи за формою соціальною і проголошуючи «про намір церкви вирішити центральну громадську проблему капіталізму – робітниче питання» [492], в свій основі є політичною, оскільки містила критику та осуд соціалізму, а також заклала підвалини суспільної концепції сучасної теоретичної основи для боротьби з робітничим рухом. Згідно положень енцикліки, християнська любов і розуміння є тими чинниками з допомогою яких можна подолати класові протиріччя та досягнути суспільного блага. Завдяки новим підходам зазначеним в енцикліці, організації робітників отримали визнання, а католицькі партії змогли поширювати свій вплив і серед робітничих класів. Таким чином, Лев XIII створив передумови розвитку соціального вчення та вказав вектори майбутньої діяльності для своїх наступників. Подальший розвиток соціальної доктрина отримала в папських енцикліках та в документах II Ватиканського собору. Варто зауважити що, незважаючи на назву «соціальна доктрина», у ній активно піднімаються і питання політичного характеру, проте термін «політична доктрина» не застосовується. На нашу думку, це робиться зумисне щоб відділити Церкву від політики та уникнути звинувачень втручання у політичне життя.

Вихід в світ енцикліки «Regum novarum» мав важливий політичний момент. Заперечення в ній соціалістичної ідеології, підтверджує право на приватну власність і пропонує альтернативу у відносинах працедавця і робітника - християнська любов, яка накладає на них певні обов'язки один до одного. Подальший розвиток соціальної доктрина отримує в енцикліках папи Пія XI

«*Quadragesimo anno*» («Рік сороковий», 1931) – в якій закладаються принципи субсидіарності, солідарності і спільного блага, а також засуджується капіталізм, комунізм і критикується соціалізм, як протиположність їм пропонується християнська етика [271]; «*Mater et Magistra*» («Мати і наставниця», 1961) папи Іоана XXIII – в якій аналізується суспільний прогрес та наголошується на небезпеках нівелювання особистої свободи та людської гідності в тогочасних умовах, щодо політичних питань то комунізм уже не засуджується відкрито, проте робиться прозорий натяк на тоталітарні режими які пропонують рай на землі [483]. християн світового співтовариства та «*Pacem in terris*» («Мир на землі», 1963) – визначає християнську етику платформою для побудови світового співтовариства та спілкування у стосунках між народами і державами, що сприятиме миру на землі та відверне загрозу ядерної війни [484].

Оказіальний характер енциклік трансформується у струнку систему поглядів і принципів щодо соціальної проблематики після прийняття на II Ватиканському Соборі пастирської конституції «Радість і надія» в якій Церква намагається дати відповіді на тогочасні виклики часу [496] та після нього. Зокрема в енцикліках Павла VI («*Populorum progressio*») («Прогрес народів», 1967) наголошується на зростанні гуманізму за умов сучасного розвитку [497]. Значний внесок в розвиток соціальної доктрини католицизму зробив папа Іван-Павло II. Його енцикліка «*Centissimus annus*» («Сотий рік», 1991) підводить підсумки соціального вчення церкви за попередній період та розглядає соціальні проблеми сучасного світу у комплексі краху тоталітарних ідеологій, науково-технічного прогресу, та занепаду моралі [482]. Як бачимо, політичні питання займають важливе місце в доктрині католицизму, проте це не означає що вона прагне встановити певну політичну систему чи впровадити ідеологію. Чітке розмежування функцій та обов'язків між державою та церквою, кліром, мирянами та суспільними інституціями дозволяє уникнути клерикалізації політики.

Доробок Католицької церкви є спільним надбанням усієї католицької спільноти, проте це не означає стандартизацію, уніфікацію та знищення індивідуальних рис тих церков які знаходяться в єдності з римським

Апостольським престолом. На захисті їх ідентичності стоять приписи декрету Собору «Про Східні католицькі церкви» від 21 листопада 1964 р. Так у параграфі 2 декрету Собору, наголошується що, цілісність традицій та обряду Східних церков має бути непорушена, що дасть можливість їм пристосувати «уклад життя» відповідно до вимог часу та місця, та вони усі є рівними у свої гідності, а параграф 6 визнає обов'язок дбати про плекання своїх традицій [91]. До питання самобутності церков пізніше звертався і Іван Павло II, визнаючи його не тільки правом східних церков, але й обов'язком: «...щораз більше визнається основне право кожного народу висловлюватися згідно з власним надбанням культури й мислення, досвід окремих Церков Сходу служить прикладом вдалої інкультурації. Цей приклад вчить нас, що коли ми хочемо уникнути відродження партикуляризмів чи крайніх націоналізмів, мусимо зрозуміти, що звіщення Євангелія повинно бути одночасно глибоко вкорінене в культурні особливості і відкрите на злиття у вселенськість, що є засобом взаємообміну і спільного збагачення» [149]. Таким чином Католицька Церква не тільки дозволяє, але й сприяє інкультурації власного вчення, з метою його адаптації та полегшення сприйняття на місцях. Елемент ікультурації яскраво виражений в діяльності УГКЦ, яка за суттю є церквою католицькою і вселенською, проте має яскраво виражену національно-культурну самобутність і забарвленість.

Українська Греко-Католицька Церква, взявши за основу теоретичний доробок Католицької Церкви, починає розвивати власне соціальне вчення враховуючи особливості тогочасної суспільно-політичної ситуації та культурну спадщину ще від А.Шептицького. Доробок Шептицького, є значним, проте для нашого дослідження цікавими є його твори на соціально-політичну тематику. Вітчизняний науковець В. Гриневич виділяє три групи таких праць: перша - 16 програмних документів в яких відображаються основи християнського суспільного життя; друга – це 14 послань-звернень до окремих груп і спільнот (духовенство, миряни, емігранти, інтелігенція та ін.); та третя – 34 послання, щодо застосування християнської етики у суспільно-політичній діяльності [61].

Вступивши на посаду єпископа Станіславівського митрополит

А.Шептицький публікує Пастирське послання до вірних Станіславівської єпархії[413, с.3-18] в якому вперше піднімаються соціально-політичні питання та розпочинається активна співпраця Церкви з віруючими у сфері суспільних відносин. Українська Греко-Католицька Церква, на той момент, налічувала 4 млн. віруючих, 3 тис. парафій, низку заснованих нею молодіжних і жіночих товариств та власну політичну силу - Українську католицьку партію [338, с. 380] що безперечно робило її найвпливовішою організацією.

Поставивши перед собою завдання – виховати християн-патріотів, соборників, які благо спільноти і цілого народу ставили б вище від своїх особистих амбіцій чи групових інтересів, А.Шептицький звертається до українського духовенства, пропонуючи йому програму праці, метою якої було піднесення та розвиток галицьких українців [415, с.19-26]. Митрополит неодноразово вказував на необхідність гармонійної і тісної співпраці між церквою і народом, яка в тогочасних умовах була не лише корисною, а й становила нагальну потребу. Характерною рисою А.Шептицького було те, що він не тільки розробляв соціально-політичну доктрину УГКЦ на теоретичному рівні, але й активно впроваджував ці ідеї в життя, аргументуючи тим що, релігія є доктриною етичною і суспільною, релігія не може бути тільки приватною справою, вона набуває суспільного значення. [416, с.192]. Фактично, у своїй працях, митрополит запроваджує практику активної участі Української Греко-Католицької Церкви та її кліру у суспільному житті яка продовжується і по даний час. Визначаючи роль і характер впливу УГКЦ на суспільно-політичне життя України наведемо думку професора А. Колодного: «греко-католицька духовність не є суцільно релігійною у своїх виявах, бо їй притаманне опікування не лише душею людини, а й її політичним спрямуванням» [184, с. 43].

Детально проаналізувавши творчий доробок А.Шептицького, помітним стає те що, значний вплив на формування соціально-політичної доктрини УГКЦ починається ще від енцикліки «*Diuturnum illud*». Звернувши увагу на працю А.Шептицького «О квестії соціальной» помітимо, що окрім соціального питання він піднімає і питання політичне - ставлення до влади та покора їй. Акцентуючи

питання про захист народу перед «можливими надужиттями» з боку влади, разом з тим наголошує що: «... не можемо зачинати боротьби з владою. Не дозволяє нам того принцип віри, бо «немає влади не від Бога» та «послух владі для справедливих розказів влади - се так суцний Закон Божий» [433]. Також, на нашу думку, на формування соціально-політичних поглядів А.Шептицького мала енцикліка «*Regum Novarum*», що знайшло відображення майже в усіх його творах, в яких він критикує соціалізм і комунізм.

Важливим є доробок митрополита і в напрямку українського державотворення, зокрема його Меморандум в якому запропонував проект державного устрою у якому сподівався що український народ таки отримає право на незалежну державу, а тому, у разі перемоги над російською імперією, вважав за необхідне «у радикальний спосіб очистити військову, правову, церковну організації майбутньої української держави від московських впливів [213]. Ставлення митрополита до держави і влади та окреслення місця і ролі церкви у суспільно-політичному житті, дозволяє характеризувати його позицію як клерикально-державницьку, що повністю співпадає з тогочасною світоглядною концепцією Католицької Церкви. Щодо суспільно-політичних реалій в Україні у першій половині ХХ ст., вважаємо що, вплив А.Шептицького на формування громадської думки був значним, зокрема завдяки широкому розповсюдженню його пасорських звернень листів в яких було закладено основи соціально-політичної доктрини УГКЦ.

Вчення Католицької Церкви здійснює значний вплив на формування соціально-політичної доктрини УГКЦ вже з моменту проголошення незалежності України. Так у зверненні М.-І. Любачівського до народних депутатів Верховної Ради України в вересні 1991 р. у якому патріарх застосовує поняття «солідарність», «толерантність», та «терпимість» окреслюючи роль УГКЦ в українському суспільстві, також наводить як приклад слова Івана Павла II про те що, «поняття католицький-вселенський-соборний і православний не суперечать одне одному, а доповнюють»[201].

Одним з актуальних документів на гострі соціально-політичні теми того

часу є «Звернення єпископів УГКЦ до вірних та всіх людей доброї волі про завдання християнина в сучасному світі». Відмовившись від звичного констатування фактів, Церква акцентує увагу не тільки на побутових проблемах, які перешкоджають людині на шляху до вічності, але й на їх першопричинах. Першопричинами, на думку ієрархії є влада, яка неналежно виконує свої обов'язки, внаслідок чого у успільстві виникає падіння моралі; невивплата зарплатні є наслідком морального занепаду влади; неналежні умови життя призвели до глибокої кризи економічної і відповідно до нівелювання почуття власної гідності людини зокрема й народу загалом [122]. Вітчизняна дослідниця К. Щоткіна характеризує це звернення як: «безпрецедентний у новітній історії України виступ церкви з насущних соціальних питань» [471]. В даному зверненні чітко проглядається вплив соціальної доктрини Католицької Церкви яка виражається в констатації цінності людини та її гідності як фундаментальної цінності сучасного світу.

Наступний крок у розвитку соціально-політичної доктрини УГКЦ відбувся на III-й сесії Патріаршого Собору УГКЦ «Ісус Христос – джерело відродження українського народу», на якій піднімалися питання соціального життя в Україні; ролі засобів соціальної комунікації у сучасному світі та їх використання Церквою з метою євангелізації; проблем родинного життя та молоді; корупції як моральної проблеми; ролі духовенства, мирян та перспективи діяльності УГКЦ [155]. Також значну увагу було приділено владі як передумові здобуття фактичної, а не декларованої незалежності. Аналізуючи суспільні обставини того часу Церква розглядає суспільно-політичні проблеми як наслідок діяльності владних органів, які взяли собі за модель тоталітарну державу. Політичних партій, не чинять опору, оскільки вони є штучно створеними для сприяння приходу представників кланів до влади. Також знайшла, у програмних соціально-політичних документах і концепція спільного блага. Напередодні виборів 2002 р. Синод єпископів УГКЦ у своєму пастирському зверненні до народу відзначив, що метою влади є служіння спільному добру. Відповідно до соціальної доктрини Церкви, спільне добро трактується як «сума всіх соціальних умов, які забезпечують пошану до

гідності усіх людей, задовольняючи їх основні потреби та надаючи свободу брати відповідальність за власне життя» [142]. Таким чином УГКЦ трактує завдання державної політики як служіння спільному добру.

З метою дослідження впливу соціальної доктрини католицької Церкви на соціально-політичну доктрину УГКЦ проаналізуємо катехізиси цих конфесій.

Катехизм Католицької Церкви був складений у 1985 р., Синодом Єпископів та затверджений Іваном Павлом II у 1992 р., та містить стислий виклад догматів даної конфесії. Катехизм складається з 4-х частин та розділених на 2865 статей. Перша частина - присвячена аналізу елементів символу віри, друга - розглядає таїнства Церкви та значення літургії, третя - аналізує принципи християнської моралі та їх застосування у суспільному житті, четверта - визначає характеристики християнської молитви [164].

Катехизм Української Греко-Католицької Церкви був створений значно пізніше у 2011 р., та складається з трьох частин: перша - віра Церкви (розкриває суть християнського вчення), друга - молитва Церкви (розкриває богослужбове життя Церкви), третя - життя Церкви (розкриває життя та діяльність християнина). Структура обох катехізисів є практично ідентичною, окрім неспівпадіння щодо літургії, яка розкривається в катехізисі УГКЦ ще у вступі, пункті Б. [166]. Для порівняння візьмемо лише ті частини які стосуються суспільного життя - частина 3 катехізисів.

В католицькому катехізисі в 3-му розділі, окрім богословських, розглядаються наступні питання присвяченому суспільному буттю людини: гідність людини, свобода людини, моральність свідомості людини та її вчинків, поняття суспільства і участь особи в ньому, поняття соціальної справедливості [164]. Таким чином катехизм католицької Церкви розкриває питання обряду та трактування постулатів віри. Також у світлі віри, на основі десяти заповідей які висвітлюються з чіткою привязкою до сучасних суспільно-політичних умов, розкриваються і християнські принципи суспільного буття людини. Детальніше, не тільки на основі Святого Письма, але й з застосуванням доробку Римських пап і богословів, соціально-політичні питання, фундаментальні суспільні

цінності, права і свободи людині й інші соціальнозначущі питання розкриваються в Компендіумі соціальної доктрини Католицької Церкви. Зокрема це питання: поняття соціальної доктрини. її природа та роль; місія та завдання Церкви; цінність людської особи та її права; принципи соціального вчення - солідарність, субсидіарність, спільне благо; цінності сіспільного життя - свобода, істина, справедливість; родина як суспільна ланка та праця як обов'язок; різноманітні аспекти економічного і політичного життя (демократія як суспільний лад, обов'язки влади, ідеальний політичний устрій і т.д.) [187].

Аналізуючи частину третю катехизму УГКЦ, видно що вона набагато ширше розкриває проблематику суспільного буття людини, не тільки в соціальному, але й в політичному аспекті. Ця частина ділиться на п'ять розділів: 1) духовне життя – життя у Святому Дусі; 2) людина у Христі як нове сотворіння; 3) християнська сім'я як нове створіння; 4) суспільство переображене в Церкві, 5) переображення всесвіту [166]. Вплив соціальної доктрини католицької Церкви яскраво проглядається в кожному розділі, окрім розділу четвертого - суспільство переображене в Церкві. Богословське підгунтя богоподібності людини і впливаюча звідси теза про цінність людини та її гідності; християнська мораль як основний принцип людського буття, свобода людини та моральність її вчинків, трактування чеснот і гріха - ці питання викладені в катехизисі УГКЦ ґрунтуються і частоко повторюють догмати католицизму викладені в його катехизисі. Питання християнської сім'ї, суспільства, місця людини у світі та її відповідальність за нього також базуються на католицькій доктрині. разом з тим, варто зауважити, що політичні аспекти, які досить широко і детально розкриті в катехизисі УГКЦ практично не згадуються в катехизисі католицької Церкви, їх місце - у Компендіумі. До таких політичних аспектів відносимо: християнське розуміння держави, любові та відповідальності за неї, функціям влади і її межах. Цікавим, як на нашу думку, є висвітлення в греко-католицизмі основоположних доктринальних принципів, які в його трактуванні отримали національне забарвлення. Так, поняття спільного блага трактується як «сопричастя осіб», а людина визнається істотою соціальною, яка

не може існувати поза громадянським суспільством, творцем якого вона є, і Церквою (як моделлю ідеального суспільства), субсидіарність - заміняється терміном «допоміжність», солідарність - «соборність» [166, с. 277-280]. Як бачимо в даному випадку відбулась інкультурація вчення та пристосування його до місцевих умов. Як на нашу думку це є позитивним моментом, оскільки він призначений для пересічного громадянина, якому буде важко сприймати незнайому термінологію.

Важливим моментом є те, що катехисис УГКЦ будучи документом, що містить засади віровчення, посилається при трактуванні суспільних християнських принципів на Компендіум, що робить його ближчим за змістом і суттю питань що розкриваються до доктрини з її чіткими і практичними вказівками, аніж до теоретичного вчення яке базується на катехизисі. Таким чином, УГКЦ розвиває соціальне вчення на базі соціальної доктрини католицизму, з врахуванням сучасної суспільно-політичної ситуації і наданням їй «національного забарвлення». В основі доктрини лежить постулат про цінність людини та її гідності, яка обґрунтовується з богословської точки зору. Даний постулат базується на принципах христоцентричності та антропоцентричності, та основоположних поняттях спільного блага, субсидіарності та солідарності. Фактично, згідно з неінституційним підходом, вчення УГКЦ це нормативна теорія, через яку церква як суспільна інституція, пропонує норми та цінності. Отже соціально-політична доктрина УГКЦ є політичною за змістом та соціальною за формою, в основі якої лежить богословське обґрунтування влади і держави, функції розглядаються з точки зору християнського обов'язку, а місце і роль людини в суспільстві і політиці визначається на основі християнських принципів.

3.2. Соціально-політична доктрина УГКЦ як чинник впливу на суспільно-політичні процеси України

Всупереч загальноприйнятій думці, релігія не є ізольованою від політичного життя. Релігійні доктрини, властиві для нашої епохи, є важливим фактором, що обумовлює як тенденції розвитку суспільного життя, так і специфіку перебігу політичного процесу окремої держави. Останнє дає підставу дослідникам стверджувати про те, що відбувається процес модернізації релігії, і в XXI столітті вона продовжуватиме визначати характер політичних і міжнародних відносин [59]. Модернізація релігії відповідно до викликів часу, спричиняє її активізацію у політичній сфері. Для окреслення місця релігії у політиці застосовуємо термін «політична сфера» розуміючи під ним: «... цілісну сукупність усіх політичних явищ, присутніх у житті суспільства. Поняття політичної сфери характеризує наявність політичного у суспільстві. Проте поняття сфера більше корелює з простором, аніж з діяльністю, саме тому для позначення діяльної природи суспільства, у тому числі і діяльної природи політики, застосовується поняття політичного життя. А поняття політична сфера застосовується для позначення границь політичного простору, що взаємодіє з іншими суспільними просторами: економічним, соціальним, духовним» [276, с. 591]. У той час як політичне життя – «...одна з головних сфер суспільного життя в якій зосереджена політична діяльність та відносини акторів політичних» [276, с. 591]. Церква не є політичним актором та офіційно не втручається у політику, вона лише впливає на думку віруючих, через оціночні судження та переконання, відповідно церква не здійснює політичної діяльності. Саме тому вважаємо за доцільне застосовувати термін - «політична сфера» для окреслення місця релігії у політиці.

Активна робота церкви з вірянами у суспільно-політичній сфері, розпочинається з моменту публікації митрополитом А.Шептицьким Пастирського послання до вірних Станіславівської єпархії [413, с.3-18]. Українська Греко-Католицька Церква, на той момент, налічувала 4 млн. віруючих, 3 тис. парафій, низку заснованих нею молодіжних і жіночих товариств та власну політичну силу - Українську католицьку партію [388, с. 380] що безперечно робило її найвпливовішою організацією. Поставивши перед собою

завдання – виховати християн-патріотів, соборників, які благо спільноти і цілого народу ставили б вище від своїх особистих амбіцій чи групових інтересів, А.Шептицький звертається до українського духовенства, пропонуючи йому програму праці, метою якої було піднесення та розвиток галицьких українців [415, с.19-26]. Митрополит неодноразово вказував на необхідність гармонійної і тісної співпраці між церквою і народом. Така співпраця була не лише особливо корисною, а й конче потрібною. Характерною рисою А.Шептицького було те, що він не тільки розробляв соціально-політичну доктрину УГКЦ на теоретичному рівні, але й активно впроваджував ці ідеї в життя, аргументуючи тим що, релігія є доктриною етичною і суспільною, релігія не може бути тільки приватною справою, вона набуває суспільного значення [416, с.192]. Фактично митрополит запроваджує практику активної участі Української Греко-Католицької Церкви та її кліру у суспільному житті яка продовжується і по даний час.

Подальший поштовх для розвитку соціально-політична доктрина УГКЦ отримує з моменту виходу певної частини Української Католицької Церкви з підпілля, про що була зроблена відповідна заява [112]. Легальна діяльність на теренах України УГКЦ розпочинає з 20.11.1989р. з отриманням права офіційно реєструватися як релігійні об'єднання [163; 115], хоча активну діяльність починає провадити раніше. Так, Синодом Єпископів УГКЦ у Римі (24 вересня - 8 жовтня 1989р.) було прийнято ряд рішень по внутрішньоцерковним проблемам, а також підготовано «меморандум до Святішого Отця, щоб поінформувати його про стан УГКЦ в Україні перед його зустріччю з М. Горбачевим» [309].

Зустріч Президента СРСР М. Горбачова і Папи Іваном-Павлом II 1 грудня 1989 р., відкрила для УГКЦ значні перспективи. До них відносились: повна релігійна свобода, публічне визнання з боку радянської влади, вільний доступ віруючих і кліру до місць богочитання, право УГКЦ організувати власну ієрархічну структуру та можливість підтримувати зв'язки з громадами як в Україні так і за кордоном. Мирослав-Іван Любачівський Верховний Архієпископ Львова у своїй заяві з приводу цієї зустрічі заявив що, українські католики є відповідальними громадянами держави і бажають брати активну участь у

процесах гласності, перебудови та демократизації, які у той час, з ініціативи М.Горбачова набирали обертів в СРСР [198, с.3]. Згідно із Заявою Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, греко-католики можуть користуватись усіма правами, встановленими законом для релігійних об'єднань в Українській РСР [115]. На наступний день після цієї, знакової для УГКЦ, зустрічі Голова Католицької Церкви М.-І. Любачівський виступив із зверненням у якому закликав чим швидше реєструвати громади та починати працю над оновленням Церкви. Разом з тим, у цьому ж документі, наголошується на пошануванні волі Ради у справах релігій та храмів відібраних в УГКЦ і які діють як православні, а також закликається віруючих діяти з терпеливістю та згідно із владними законами [199, с.4].

Реєстрація нових греко-католицьких громад та передача церковного майна не завжди проходила безболісно і безконфліктно. Повернення Львівською міською Радою 6 квітня 1990 р. собору св. Юра у Львові греко-католикам викликало супротив зі сторони Російської Православної Церкви яка відмовилась звільняти храм. Натомість РПЦ постійно звинувачувала греко-католиків у насильстві стосовно священників власної конфесії та пошкодженні майна, на що кардинал Любачівський, з метою уникнення конфлікту аргументовано відповідав через офіційні звернення [202]. Синоди Єпископів УГКЦ, на яких закладалась основа відновлення Церкви відбувалися у Ватикані 25-26 червня 1990 р., 3-10 лютого 1991р. На них піднімалися питання: клопотання про публічне визнання УГКЦ як юридичної особи зі сторони радянського уряду, а з боку Московського Патріархату — її визнання як Церкви-Сестри; недійсності т. зв. Львівського Собору (8 - 10 березня 1946) як зі сторони Російської Православної Церкви, так і з боку уряду; повернення церковного майна, встановити легальний статус Владик у діаспорі; встановлення меж єпархій; та інші внутрішньо-церковні питання які стосувались легалізації та відновлення повноцінної діяльності УГКЦ [306; 307; 336; 337].

Проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. УГКЦ зустріла радісно і піднесено, що й відобразилось у «Зверненні з нагоди незалежності» у

якому зазначається що: «Віднині наш народ самостійно визначає своє життя, а УГКЦ докладатиме усіх зусиль для здійснення кращого майбутнього українського народу... Закликаємо усіх вірних в Україні і на поселеннях до активної праці для здійснення нашої повноцінної і самостійної держави» [118]. Це ж прозвучало і у зверненні стосовно референдуму 1 грудня, в якому Церква визнала існуючу владу: «УГКЦ підтримуватиме кожен закон України так довго, як довго вона не виступає проти закону Божого і основних прав людини» [203]. Таким чином Церква заявила про себе як активного учасника суспільно-політичних та державотворчих процесів, одночасно наголошуючи, що основну роль у цих процесах відіграє український народ, а вона лише «йому вірно служить». Наступні Синоди відбулись 16-31 травня 1992 р., 20-27 лютого 1994 р., 16-25 листопада 1995 р., 14-21 жовтня 1996 р., 14-го по 20-те вересня 1997 р. [310; 311; 312; 313]. За ці роки УГКЦ зосередилась на становленні та розвитку єпархій, підготовці кадрів, оформленню організаційної структури та розробила Статут Синоду Єпископів УГКЦ [334]. Незважаючи на активну організаційну роботу, вступ у володіння конфіскованим радянською владою майном, підготовка релігійної літератури, узгодження з апостольською Столицею питання кадрів, їх підпорядкування та здійснення культово-обрядових практик, Церква не перестає цікавитись соціальними питаннями та продовжує брати активну участь у суспільно-політичному житті. Загалом у період з 1991 по 1994р., майже в усіх промовах та зверненнях Глави УГКЦ М.-І. Любачівського рефреном звучить тема незалежності України, її розвитку як демократичної держави, забезпечення державою гідності людини, патріотизму населення [329; 330]. Окремо приділяється увага комунізму як політичному злочинному режиму та забороні діяльності комуністичної партії України. Цей період становлення доктрини УГКЦ характеризується опрацюванням великої кількості політичних питань, і разом з тим відсутністю чіткої позиції, окрім питань підтримки незалежності та антикомуністичних поглядів [130]. Визначаючи роль і характер впливу УГКЦ на суспільно-політичне життя України наведемо думку професора А. Колодного: «греко-католицька духовність не є суцільно релігійною у своїх

виявах, бо їй притаманне опікування не лише душею людини, а й її політичним спрямуванням» [184, с. 43].

Сучасна модель державно-конфесійних відносин в Україні полягає в тому, що держава і церква визнаються як рівноправні суб'єкти державно-церковних відносин, кожен з яких діє у сфері своєї компетенції. Релігійні організації діють в правовому полі держави, а держава не втручається в канонічно визначені справи церкви. Завдання держави забезпечити свободу релігії, свободу соціально значущої діяльності церкви та сприятливі умови її морально-просвітницької роботи [154]. Конституція України чітко визначає, що «кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність»[188]. Взаємовідносини держави і церкви, порядок створення релігійних організацій та їх функціонування регулюється Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії. Згідно цього закону держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству [294].

Варто зауважити, що протягом історії вплив релігії на політику змінювався разом зі зміною державно-церковних відносин. Безпосередній вплив релігійних цінностей і релігійних засобів організації людей на політичне життя починає зменшуватись, оскільки політична думка набула такого розвитку, за якого змогла висунути власні концепції, що ефективніше сприяли досягненню актуальних політичних цілей, ніж ті, які були запропоновані релігією [11]. Але у формі громадських організацій, об'єднань, спільнот мирян та через доктринальні

повчання та оціночні судження релігія продовжує впливати на життя людей та політику загалом.

УГКЦ відкидає клерикалізм, але водночас, не відмежовується від суспільної активності. Декларуючи свою позаполітичність, Церква змушена шукати інших шляхів для того, щоб бути чинником впливу на життя суспільства та держави, саме тому виникає потреба діяти опосередковано – через людину, її свідомість і переконання. В контексті даного політологічного дослідження, говорячи про свідомість, маємо на увазі свідомість політичну розуміючи під нею «... одну з основних форм суспільної свідомості, безпосереднє і опосередковане відображення політичного життя суспільства, предметом якого є проблеми влади, формування, розвиток і задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів; сукупність поглядів, оцінок, установок, які відображаючи політико-владні відносини набувають певної самостійності» [276].

УГКЦ здійснює опосередкований вплив на свою цільову аудиторію через соціально-політичну доктрину, проповіді, звернення та морально-етичне оцінювання суспільно-політичних подій. До цільової аудиторії відносимо не тільки віруючих даної конфесії, але й віруючих інших конфесій чи навіть атеїстів, для яких Церква є моральним авторитетом і до позиції якої вони дослухаються. Такі люди не перебувають у релігійній єдності з УГКЦ, але визнають її за морального авторитета, до порад якого варто прислухатись.

Окрім такого опосередкованого впливу, який відбувається через свідомість, УГКЦ здійснює вплив через віруючих, або як їх називає сама Церква - мирян. Залучення віруючих-мирян до справ Церкви у суспільному житті та підтримання християнських цінностей в суспільних відносинах є дієвим способом [164, с. 227, 235; 187, с. 147]. УГКЦ трактує поняття «мирянин» - як «... той, хто належить до Народу Божого і не виконує функцій і служіння, пов'язаних із тайною Священства, і не складав монаших обітів чи обіцянок дотримуватися Євангельських рад. Це охрещений член Христової Церкви, мовою канонічного права «вірний», який у свій спосіб співпричетний до участі в месіанському служінні Христа та реалізується в конкретному служінні» [191, с.

5, 8]. Архієпископ-емерит Л. Гузар дає роз'яснення терміну «мирянин» наступним чином: «Походження слова «мирянин» не від старослов'янського слова «миръ», що означає спокій, а від — «міръ», тобто світ. Серед галичан поширене словосполучення «світська людина», яке має таке саме значення, як і слово «мирянин», і вказує на людину, що живе і діє у світі. Миряни перебувають у безпосередньому контакті з усіма світськими справами» [78, с. 18]. Змінювати світ покликані передусім віруючі, які перебувають «на передовій» життя Церкви, займаючись світськими справами. УГКЦ радить обирати найкращі шляхи виконання цього завдання, керуючись власною волею та сумлінням, і зі свого боку, бере на себе зобов'язання гарантувати те, що «миряни діють із власної ініціативи з співгромадянами» [164, с. 227, 235,]. Тобто мирянина можемо характеризувати як віруючого даної конфесії, який активно бере участь у суспільно-політичному житті та справах Церкви з її дозволу або/та під її патронатом.

Мирянину у суспільному житті, з точки зору церковних настанов, відводиться значна і активна роль, навіть більша аніж духівництву, оскільки саме миряни повинні змінювати суспільну дійсність в світлі настанов Церкви. У звернення делегатів II з'їзду мирян УГКЦ «Моя участь у житті парафії, церкви та держави» до всіх мирян УГКЦ наголошується що: «Парафія не обмежується храмом і прихрамовим подвір'ям. Розбудова парафії повинна відкрити нас на солідарну допомогу тим, хто потерпає від різних бід і залежностей, повинна зродити в нас ще більшого духа любові і солідарності. Тому ми зі своєї парафії повинні йти з допомогою залежному від алкоголю і наркотиків, азартних ігор і розпусти; запобігти розлученням, абортам і контрацепції; припинити хабарництво і брехню як у колі найближчих, так і на рівні суспільства та держави» [120] .

Діючи в ключі настанов соціальної доктрини УГКЦ, миряни організуються в спільноти віруючих та громадські організації. Офіційно ці спільноти є незалежними громадськими організаціями та добровільними об'єднаннями громадян, хоча фактично вони створювались за ініціативи кліру УГКЦ, при

підтримці активної спільноти віруючих та куруються Комісією у справах мирян УГКЦ. Такий стан справ дозволяє УГКЦ певним чином дистанціюватись від цих об'єднань та надати їм широку автономію у справах, а фактично здійснювати на них свій вплив через клір.

Об'єднання мирян існують у двох формах: суспільні і приватні. Згідно Кодексу Канонів Східних Церков Титул XIII Об'єднання вірних, об'єднання мирян засновані компетентною церковною владою або затверджені нею за допомогою декрету, є юридичними особами в Церкві, компетентна церковна влада визначає завдання, яке буде сповняти спільнота від імені Церкви [176, кан. 573, §1]. Церковна влада, яка заснувала товариство, має право нагляду, затвердження вибору чи призначення голови, призначає капелана для товариства; проводити нагляд за використанням ресурсів і господарською діяльністю, має право припинити діяльність товариства згідно з канонічною процедурою [176, кан. 576].

Друга форма об'єднання мирян - приватна спільнота яка не є юридичною особою, тобто не володіє певними правами і не має обов'язків перед церковною владою. Вони виникають з особистої згоди членів, які вирішили добровільно створити товариство з власною метою, але безперечно в релігійно-суспільному контексті. Приватні мирянські товариства менше обмежені у своїй діяльності. Миряни самостійно управляють приватними товариствами відповідно до власного «неофіційного» статуту. Приватні об'єднання мирян мають більшу автономію щодо вільного обиравання голови, помічників, ведення господарської діяльності, вільного вибору духівника. Незважаючи на широку автономію, Кодекс Канонів Східних Церков вказує що, компетентна церковна влада має обов'язок дбати про те, щоб зусилля і апостольська праця мирян була належно впорядкована з огляду на турботу про загальне добро Церкви [176, кан. 573, §2].

Релігійні організації УГКЦ в Україні демонструють високу динаміку зростання й посилення своєї присутності в різних суспільних сферах. Через церкви та релігійні спільноти реалізується дуже значний спектр соціокультурної активності українських громадян. Громади УГКЦ діють в усіх регіонах держави.

За чотири останні роки УГКЦ розширила свою мережу з 3570 осередків у 2009 році до 3919 одиниць на січень 2013 року (349 організацій або 8,9% приросту за 4 роки). На початок 2013 року релігійні організації УГКЦ становлять 77,9% католицьких осередків країни або 10,6% від всіх релігійних організацій держави. Переважна більшість релігійних структур УГКЦ діють на заході держави, зокрема у Львівській (1588), Тернопільській (816), Івано-Франківській (700), Закарпатській (445) та Хмельницькій (65) областях. УГКЦ має в своєму складі 4 митрополії, у структурі яких 3 верховноархієпископських екзархати, 4 архієпархії та 5 епархій, опікуються 22 управлінських центри справами церкви, діють 3736 релігійних громад (2594 священнослужителі, в тому числі 34 іноземця), 117 монастирів (1093 ченці), 25 місій, 2 братства, 16 духовних навчальних закладів (1315 слухачів). Діяльність церкви висвітлюють 27 періодичних релігійних видань [167].

Через такі організовані форми участі суспільно-активних віруючих, УГКЦ може здійснювати опосередкований вплив на суспільство. Ці об'єднання існують як у суспільній, так і в приватній формі, мають власну мету і завдання, але діють виключно з дозволу Церкви та під її патронатом. Усі об'єднання мирян, незалежно від їх церковного чи юридичного статусу, умовно можна розділити за основними напрямками діяльності, це: релігійні практики та духовне спілкування, надання допомоги потребуючим (неповносправним, алко- та наркозалежним, бідним), діяльність спрямована на створення шлюбу та зміцнення сімейних стосунків, виховання дітей та робота з молоддю. Важливим моментом є те що, усі спільноти проводять виховну і навчальну діяльність у дусі християнства, провадять релігійні практики, а також надають допомогу цільовим групам. Тому чітко класифікувати їх за сферами діяльності немає змоги, можемо лише говорити про суспільні сфери яким та чи інша організація приділяє більше уваги.

Найширше в Україні представлені організації які мають на меті поширення та здійснення релігійних та культово-обрядових практик. До них можемо зарахувати товариство «Апостольство молитви», молитовні групи «Апостоляту

Непорочної Діви Марії», «Архибратство Божої Матері Неустанної Помочі» «Спільнота Преображення Господа Нашого Ісуса Христа» та інші. Варто зауважити, що ці організації не обмежуються лише релігійною діяльністю, вони також беруть активну участь у суспільному житті в рамках своєї мети та завдань. Найпоширенішими і відповідно найактивнішими католицькими організаціями в світі і в Україні зокрема є: Європейська Федерація християнських вчителів, Братство сопричастя і визволення, Всесвітній союз католицьких вчителів та інші. Основна мета діяльності Європейської Федерації християнських вчителів - реагувати на виклики які ставить сучасна культура перед освітянами і процесом освіти у Європі, а також служити як загальноєвропейська платформа для зустрічі між різними національними асоціаціями вчителів Європи. Останній 57 з'їзд Федерації відбувся в Брюсселі 2012 р. на тему «Становище і роль релігій та церков у Європі у становищі різноманіття переконань» (відстоювання християнських цінностей перед владними структурами Євросоюзу) [100]. Федерація активно співпрацює з різними міжнародними Католицькими організаціями. Серед асоційованих членів значиться Україна, яка також є членом міжнародних організацій: Міжнародної федерації католицьких університетів, Міжнародного бюро католицької освіти, Міжнародного союзу католицьких вчителів.

Діяльність Братства сопричастя і визволення (Fraternity of Communion and Liberation) полягає у формуванні груп чоловіків і жінок, вихідців з різних середовищ, приналежних до різних станів життя, з метою плекання дружби і спілкування, аби спільно разом рухатися шляхом до святості, як справжньої мети людського існування. Окремі особи та групи, що належать до Братства CL, взяли на себе відповідальність за виконання культурних, благодійних та підприємницьких проектів. Ці проекти включають: будинки-притулки для душевнохворих, залежних від ліків хворих, інвалідів, хворих на СНІД і невиліковно хворих; компанії з метою працевлаштування інвалідів; неурядові громадські організації (AVSI в Італії та CESAL в Іспанії) які займаються питаннями надання допомоги і сприяння розвитку бідним нерозвинутих країнам;

фонди, такі як Продовольчий банк, який забезпечує щоденною їжею більше як мільйон бідних людей в Італії, і Фармацевтичний банк; Центри солідарності для надання допомоги безробітним у пошуку роботи; установи соціального забезпечення для дітей у в'язницях; допомога нужденним сім'ям і пошук житла для потребуючих людей. Фонд «Sacred Heart Foundation» в Мілані, який є неприбутковою громадською організацією, яка безпосередньо пов'язана із діяльністю Братства, і яка займається школами, пропагує і захищає безкоштовну освіту, як таку що відповідає християнській традиції і вченню Церкви [26].

Всесвітня організація випускників закладів католицької освіти (ОМАЕС)-співпрацює як консультативний орган із ЕКОСОП (Ecosoc), ЮНІСЕФ, МОП (ILO), ФАО (FAO), а також активно співпрацює із ЮНЕСКО. Пріоритетними цілями ОМАЕС є підтримка католицької школи з метою забезпечення загальної всебічної освіти у школах, її розповсюдження культури, натхненої християнськими цінностями. ОМАЕС складається із 11 міжнародних організацій, 12 національних організацій, а також 2 континентальних союзів, до якого належать близько 150 мільйонів людей з усього світу, деякі з інших конфесій, які отримали освіту в католицькій школі. Випускники, яких представляє ОМАЕС на рівні міжнародних організацій, співпрацюють задля досягнення мети тієї організації шляхом служіння Церкві, зберігаючи вірність у соціальній сфері принципам, які були прищеплені їм через освіту [49].

Всесвітній союз католицьких вчителів (WUCT) співпрацює як консультативний орган із Радою Європи, ЕКОСОП, ЮНЕСКО та ЮНІСЕФ; покликаний допомагати національним асоціаціям католицьких вчителів у їх діяльності. Його пріоритети — це створення освітньої системи, яка включає в себе батьків, викладачів і студентів, які беруть на себе належну відповідальність за освітнє співтовариство; підготовка проекту «Статуту вчителя» для кожної країни, який визначає правові, соціальні, службові умови праці вчителів, їх права та обов'язки, їх культурну і освітню автономію, і рівень освітньої підготовки необхідний для професійної вчительської діяльності. Членський склад WUCT складається із повних членів, якими є національні або регіональні організації

католицьких вчителів, членів-кореспондентів, якими є вчителі, що працюють над створенням нових асоціацій вчителів, а також почесних членів. До складу WUCT входить 26 асоціацій. WUCT присутній у 28 країнах світу: у 4 країнах Азії, 18 країнах Європи, 1 країні Північної Америки і 3 країнах Південної Америки [48].

Міжнародне бюро католицької освіти (ОІЕС)— неурядова громадська організація, із статусом консультативного органу при ЕКОСОП (Ecosoc), ЮНІСЕФ, Раді Європи, а також має налагоджені відносини співпраці з ФАО (FAO) і МОП (ILO). Бере участь у місії Церкви, сприяючи реалізації освітнього проекту натхненого Католицькою Церквою, демонструючи в рамках співтовариства націй бажання Церкви співпрацювати в усіх аспектах освіти; воно заохочує дослідження та вивчення конкретного вкладу Католицької школи в освіту, і того яким чином вона може задовольнити потреби і запити різних соціальних і культурних середовищ, воно захищає свободу освіти, і працює задля ефективної реалізації тієї свободи на практиці; воно забезпечує адекватне представлення католицької освіти у міжнародних органах. Для досягнення своїх цілей, ОІЕС співпрацює з установами Вселенської Церкви, Конференції католицьких єпископів та інших міжнародних організацій, залучених у сферу освіти. ОІЕС заохочує і підтримує первинні та вторинні проекти навчання грамотності по боротьбі з неписьменністю і розглядає проблему відсутності обов'язкової шкільної освіти, яка стосується за даними ЮНЕСКО 100 мільйонів дітей у світі; а також проекти навчання грамотності в родині, програми обміну та виховання для культури миру. ОІЕС має 100 постійних членів, 17 асоційованих членів, 10 співпрацюючих членів і 7 членів-кореспондентів. ОІЕС присутній у 103 країнах світу: у 37 країнах Африки, 11 країнах Азії, 23 країнах Європи, 4 країнах Близького Сходу, 13 країнах Північної Америки, 2 країнах Океанії і 13 країнах Південної Америки [220].

Міжнародна католицька асоціація з питань ЗМІ (SIGNIS)- співпрацює як неурядова громадська організація із ЮНЕСКО, ЕКОСОП (Ecosoc) і Радою Європи як консультативний орган. Ця всесвітня мережа асоціацій, установ та осіб, що працюють в засобах масової інформації з метою оповіщення християн

про важливість в кожній культурі людського спілкування завдяки ЗМІ, закликаючи християн до активної праці в цій сфері. Ця Асоціація представляє католицькі ЗМІ в усіх урядових і неурядових організаціях та установах; відстоює політику сприяння розвитку ЗМІ, працівники яких будуть сповідувати християнські цінності, відстоювати справедливість й людські права; залучає працівників засобів масової інформації до обговорення питань професійної етики; пропагує екуменічний і міжрелігійний діалог у сфері діяльності ЗМІ. Один з пріоритетів SIGNIS — це гарантування кожній людині якісного доступу до засобів масової інформації шляхом надання інформації, навчання навикам інтерпретації й критичного перегляду, і оволодіння знаннями про нові комунікаційні технології та технологічні винаходи. SIGNIS налічує 150 асоціацій-членів та 76 асоційованих асоціацій у 122 країнах світу, зокрема: у 39 країнах Африки, 16 країнах Азії, 27 країнах Європи, 3 країнах Близького Сходу, 7 країнах Північної Америки, 19 країнах Океанії, 11 країнах Південної Америки. SIGNIS виступила членом-засновником Міжнародного центру з питань фільмів для дітей та підлітків CIFEJ (International Centre of Films for Children and Young People) [218].

Міжнародний католицький комітет медсестер і працівників медико-соціальної сфери - сприяє створенню і розвитку католицьких професійних асоціацій медичних працівників у кожній країні з метою забезпечення медсестер і медичних/соціальних працівників духовною та моральною підтримкою, а також дбає про спеціалізовану підготовку і навчання з підвищення кваліфікації; координує ініціативи, які католицькі професійні асоціації проводять з метою поглиблення і відстоювання християнського світогляду у медичній професійній діяльності та соціальній роботі; пропагує функціонування охорони здоров'я та соціальної роботи у відповідності з досягненнями наукового прогресу і принципами християнського порядку, що, у свою чергу, гарантує кожній людині добробут і захист здоров'я, як природне невід'ємне право, і як забезпечення поваги до релігійних переконань. З метою реалізації поставлених перед собою цілей CICIAMS організовує міжнародні зустрічі та навчальні семінари,

розробляє етичні принципи, і стимулює діяльність Фонду солідарності, який підтримує справу створення та діяльності об'єднань католицьких медсестер у країнах, що розвиваються. CICIAMS налічує 75 повноцінних членів та асоційованих членів із схожих за діяльністю організацій у 56 країнах світу, а саме: у 18 країнах Африки, 16 країнах Азії, 12 країнах Європи, 6 країнах Північної Америки, 2 країнах Океанії, 2 країнах Південної Америки [221].

Міжнародний союз католицької преси (Union Catholique Internationale de la Presse). UCIP заохочує, координує і представляє на міжнародному рівні професійну діяльність журналістів-католиків і католицькі федерації або асоціації, які працюють в сфері діяльності засобів масової інформації; вона заохочує і підтримує присутність католиків у різних сферах засобів масової інформації; також вона сприяє розвитку католицької журналістики в кожній країні по цілому світі; вона захищає права на інформацію і свободу думки; вона заохочує деонтологічні дослідження; вона представляє католицьку журналістику в міжнародних урядових і неурядових організаціях. Для досягнення своїх цілей, UCIP прагне, в першу чергу, зберігати вірність вченню Церкви, а також співпрацювати з іншими міжнародними журналістськими організаціями, які проголошують свою приналежність до певної християнської деномінації, або є позаконфесійними. UCIP складається з 8 федерацій і 8 регіональних підрозділів (відділень), члени яких знаходяться в 138 країнах: у 39 країнах Африки, у 22 країнах Азії, у 32 країнах Європи, у 7 країнах Близького Сходу, в 11 країнах Північної Америки, у 7 країнах Океанії, і у 20 країнах Південної Америки [223].

Міжнародний союз католицьких юристів (UIJC). Головна мета — сприяти впровадженню та потвердженню християнських принципів у філософії права та юриспруденції, у діяльності органів законодавчої, судової та виконавчої ланки, у викладанні, наукових дослідженнях, громадському і професійному житті державних службовців. Союз займається розв'язанням загальних і локальних проблем сучасного світу, шукаючи їм рішення, які були б вірними Євангелію, традиції Церкви і Учительському Уряду Церкви; також прикладає зусилля з метою визнання і пошанування природного (морального) і християнського

закону в дусі справедливості і милосердя; захищаючи людське життя від зачаття аж до природної смерті; потверджуючи гідність людської особи, а також права та обов'язки, що з неї випливають; захищаючи і пропагуючи християнську концепцію сім'ї; поширюючи та впроваджуючи у життя соціальне вчення Церкви у правовому полі. Союз UIJC складається із 14 асоціацій-членів у 14 країнах, а саме: у 2 країнах Азії, 7 країнах Європи, 1 країні Північної Америки, 1 країні Океанії, 3 країнах Південної Америки [222].

Міжнародна федерація католицьких медичних асоціацій. Конкретні цілі діяльності FIAMC наступні: сприяння медичній та соціальній опіці, яка узгоджується із вченням Католицької Церкви; забезпечення своїх членів моральною та духовною підтримкою, щоб вони могли давати свідчення своєї християнської віри при здійсненні професійної медичної діяльності, а також привносити принципи християнської етики у сферу наукових досліджень. Федерація реалізує поставлені перед собою цілі, організовуючи періодично всесвітні й регіональні конгреси, на яких піднімаються питання етики у сфері медичної діяльності та питання захисту людського життя; координуючи ініціативи та проекти, які організації-члени здійснюють в різних країнах зі сприяння Федерації; випрацьовуючи моделі для душпастирської діяльності та реалізації проектів із співробітництва в галузі охорони здоров'я в країнах, що розвиваються. FIAMC налічує 53 національні асоціації-члени у 66 країнах світу, а саме: у 9 країнах Африки, 13 країнах Азії, 25 країнах Європи, 8 країнах Північної Америки, 2 країнах Океанії та 9 країнах Південної Америки [219].

Міжнародний форум католицької акції (International Forum of Catholic Action) IFCA - існує задля того, щоб асоціації та федерації рухів Католицької Акції в різних країнах могли познайомитися один з одним; щоб заохочувати ініціативи, спрямовані на підтримку та розвиток певних видів служіння, до якого вони покликані відповідно до власної ідентичності (харизми), та різних форм служіння, залежно від їх культурного, соціального та церковного контексту; щоб поглиблювати вивчення проблем, які стосуються життя і місія Церкви на міжнародному, континентальному та регіональному рівнях; щоб налагодити

форми діалогу і співпраці між усіма мирянськими організаціями на міжнародному рівні; щоб представляти асоціації та федерації рухів Католицької Акції, що належать до Міжнародного Форуму, для інституцій Святого Престолу і міжнародних громадських організацій. Форум IFCA налічує 16 країн-членів, 10 країн-спостерігачів та 4 країни в контакті, з яких: 6 країн Африки, 1 країна Азії, 12 країн Європи, 3 країни Північної Америки, і 8 країн Південної Америки [224].

Міжнародний християнський союз підприємців (International Christian Union of Business Executives) UNIAPAC — це міжнародний форум для проведення дискусій між підприємцями та керівниками бізнесу, що належать до різних культур і соціально-економічних, професійних середовищ, покликаний допомогти своїм членам поєднувати разом християнську віру, динамічний розвиток бізнесу та суто економічні вимоги; щоб зробити християнський дух ключовим елементом професійної діяльності керівників компаній і менеджерів; щоб формувати бізнесменів взявши за основу їх професійної філософії принципи християнського соціального вчення, зокрема принцип загального блага, щоб ці принципи стали поштовхом для матеріального процвітання, справжнього соціального та людського розвитку; щоб сприяти ініціативам скерованим на досягнення поставлених цілей. Союз реалізує свої цілі за допомогою публікацій, досліджень, семінарів, колоквиумів і конгресів. В даний час союз зосередив увагу на питанні вивчення ситуації в країнах Східної Європи, у яких відбуваються процеси економічної/соціальної перебудови і переходу до ринкової економіки, а також на питанні економічної та фінансової глобалізації в світі загалом, і в районі Середземномор'я зокрема. До складу UNIAPAC входить 31 асоціації-члени, які знаходяться у 25 країнах світу: у 1 країні Африки, 1 країні Азії, 13 країнах Європи, 1 країні Північної Америки, і 9 країнах Південної Америки [225].

Світовий рух християн-працівників (World Movement of Christian Workers) WMCW - як освітня та євангелізаційна організація ґрунтує свою діяльність на відданості вірі в Ісуса Христа, Євангелію, соціальному вченню Католицької Церкви. Цей рух до своєї діяльності працівників — чоловіків та жінок,

тимчасово працевлаштованих, безробітних, пенсіонерів, жінок домогосподарок, тих які, не зважаючи на расову, культурну чи релігійну приналежність, готові взяти на себе відповідальність перед обличчям сучасних суспільних викликів аби будувати суспільство вільне від поділів поміж людьми. Рух WMCW спрямований на захист життя і права на працевлаштування найвразливіших (найпотребуючих) верст населення перед представниками політичної влади та церковної влади, й сприяння співпраці усіх людей доброї волі, які хочуть сумлінно сповняти професійні, культурні, громадянські обов'язки в умовах громадянського суспільства. Рух WMCW налічує 46 повноцінних рухів-членів, 8 подібних за діяльністю рухів, та 16 контактних груп, які розгорнули свою діяльність у 79 країнах світу, а саме: у 27 країнах Африки, 13 країнах Азії, 17 країнах Європи, 2 країнах Близького Сходу, 9 країнах Північної Америки, 11 країнах Південної Америки. Рух WMCW не здійснює самостійної діяльності (власними ресурсами), але національні рухи-члени (в окремій країні) відповідають за реалізацію програм розвитку та діяльність навчальних центрів [322].

Характерним для цих організацій є соціальна спрямованість: освіта, медицина, засоби масової інформації. Звернемо увагу, що всі ці неурядові організації, мають розгалужену структуру, яка діє у багатьох країнах, вони видають інформаційні бюлетені кількома мовами, та виступають консультативно-дорадчими органами у світових політичних структурах, таких як, ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО, Рада Європи. Більшість цих міжнародних католицьких організацій та об'єднань діють і в Україні, поряд з місцевими громадськими релігійними організаціями та об'єднаннями віруючих здійснюючи вплив на суспільно-політичне життя в державі. УГКЦ відкидає клерикалізм, але водночас, не відмежовується від суспільної активності. Декларуючи свою позаполітичність, Церква змушена шукати інших шляхів для того, щоб бути чинником життя суспільства та держави, саме тому виникає потреба діяти опосередковано – через людину, її свідомість і переконання. УГКЦ здійснює опосередкований вплив на свою цільову аудиторію через соціально-політичну

доктрину, проповіді, звернення та морально-етичне оцінювання суспільно-політичних подій. До цільової аудиторії відносимо не тільки віруючих даної конфесії, але й віруючих інших конфесій чи навіть атеїстів, для яких Церква є моральним авторитетом і до позиції якої вони дослухаються. Такі люди не перебувають у релігійній єдності з УГКЦ, але визнають її за морального авторитета, до порад якого варто прислухатись.

Окрім такого опосередкованого впливу, який відбувається через свідомість, УГКЦ здійснює вплив через віруючих, або як їх називає сама Церква - мирян. Залучення віруючих-мирян до справ Церкви у суспільному житті та підтримання християнських цінностей в суспільних відносинах є дієвим способом [164, с. 227; 187, с. 147]. УГКЦ трактує поняття «мирянин» - як «... той, хто належить до Народу Божого і не виконує функцій і служіння, пов'язаних із тайною Священства, і не складав монаших обітів чи обіцянок дотримуватися Євангельських рад. Це охрещений член Христової Церкви, мовою канонічного права «вірний», який у свій спосіб співпричетний до участі в месіанському служінні Христа та реалізується в конкретному служінні» [191, с. 5]. Архієпископ-емерит Л. Гузар дає роз'яснення терміну «мирянин» наступним чином: «Походження слова «мирянин» не від старослов'янського слова «миръ», що означає спокій, а від — «міръ», тобто світ. Серед галичан поширене словосполучення «світська людина», яке має таке саме значення, як і слово «мирянин», і вказує на людину, що живе і діє у світі. Миряни перебувають у безпосередньому контакті з усіма світськими справами» [78, с. 18]. Змінювати світ покликані передусім віруючі, які перебувають «на передовій» життя Церкви, займаючись світськими справами. УГКЦ радить обирати найкращі шляхи виконання цього завдання, керуючись власною волею та сумлінням, і зі свого боку, бере на себе зобов'язання гарантувати те, що «миряни діють із власної ініціативи з співгромадянами» [164, с. 556]. Тобто мирянина можемо характеризувати як віруючого даної конфесії, який активно бере участь у суспільно-політичному житті та справах Церкви з її дозволу або/та під її патронатом.

Миряни організуються в спільноти віруючих та громадські організації. Офіційно ці спільноти є незалежними громадськими організаціями та добровільними об'єднаннями громадян, хоча фактично вони створювались за ініціативи кліру УГКЦ, при підтримці активної спільноти віруючих та куруються Комісією у справах мирян УГКЦ. Такий стан справ дозволяє УГКЦ певним чином дистанціюватись від цих об'єднань та надати їм широку автономію у справах, а фактично здійснювати на них свій вплив через клір.

Об'єднання мирян існують у двох формах: суспільні і приватні. Згідно Кодексу Канонів Східних Церков Титул XIII Об'єднання вірних, об'єднання мирян засновані компетентною церковною владою або затверджені нею за допомогою декрету, є юридичними особами в Церкві, компетентна церковна влада визначає завдання, яке буде сповняти спільнота від імені Церкви [176, кан. 573, §1]. Церковна влада, яка заснувала товариство, має право нагляду, затвердження вибору чи призначення голови, призначає капелана для товариства; проводити нагляд за використанням ресурсів і господарською діяльністю, має право припинити діяльність товариства згідно з канонічною процедурою [176, кан. 576].

Друга форма об'єднання мирян - приватна спільнота яка не є юридичною особою, тобто не володіє певними правами і не має обов'язків перед церковною владою. Вони виникають з особистої згоди членів, які вирішили добровільно створити товариство з власною метою, але безперечно в релігійно-суспільному контексті. Приватні мирянські товариства менше обмежені у своїй діяльності. Миряни самостійно управляють приватними товариствами відповідно до власного «неофіційного» статуту. Приватні об'єднання мирян мають більшу автономію щодо вільного обиравання голови, помічників, ведення господарської діяльності, вільного вибору духівника. Незважаючи на широку автономію, Кодекс Канонів Східних Церков вказує що, компетентна церковна влада має обов'язок дбати про те, щоб зусилля і апостольська праця мирян була належно впорядкована з огляду на турботу про загальне добро Церкви [176, кан. 573, §2].

На території України діють як католицькі (всесвітні) організації, так і суто греко-католицькі формації. Релігійні організації УГКЦ в Україні демонструють високу динаміку зростання й посилення своєї присутності в різних суспільних сферах. Через церкви та релігійні спільноти реалізується дуже значний спектр соціокультурної активності українських громадян.

Громади УГКЦ діють в усіх регіонах держави. За чотири останні роки УГКЦ розширила свою мережу з 3570 осередків у 2009 році до 3919 одиниць на січень 2013 року (349 організацій або 8,9% приросту за 4 роки). На початок 2013 року релігійні організації УГКЦ становлять 77,9% католицьких осередків країни або 10,6% від всіх релігійних організацій держави. Переважна більшість релігійних структур УГКЦ діють на заході держави, зокрема у Львівській (1588), Тернопільській (816), Івано-Франківській (700), Закарпатській (445) та Хмельницькій (65) областях. УГКЦ має в своєму складі 4 митрополії, у структурі яких 3 верховноархієпископських екзархати, 4 архієпархії та 5 епархій, опікуються 22 управлінських центри справами церкви, діють 3736 релігійних громад (2594 священнослужителі, в тому числі 34 іноземця), 117 монастирів (1093 ченці), 25 місій, 2 братства, 16 духовних навчальних закладів (1315 слухачів). Діяльність церкви висвітлюють 27 періодичних релігійних видань [167].

Через такі організовані форми участі суспільно-активних віруючих, УГКЦ може здійснювати опосередкований вплив на суспільство. Ці об'єднання існують як у суспільній, так і в приватній формі, мають власну мету і завдання, але діють виключно з дозволу Церкви та під її патронатом. Усі об'єднання мирян, незалежно від їх церковного чи юридичного статусу, умовно можна розділити за основними напрямками діяльності, це: релігійні практики та духовне спілкування, надання допомоги потребуючим (неповносправним, алко- та наркозалежним, бідним), діяльність спрямована на створення шлюбу та зміцнення сімейних стосунків, виховання дітей та робота з молоддю. Важливим моментом є те що, усі спільноти проводять виховну і навчальну діяльність у дусі християнства, провадять релігійні практики, а також надають допомогу цільовим

групам. Тому чітко класифікувати їх за сферами діяльності немає змоги, можемо лише говорити про суспільні сфери яким та чи інша організація приділяє більше уваги.

Найширше в Україні представлені організації які мають на меті поширення та здійснення релігійних та культово-обрядових практик. До них можемо зарахувати товариство «Апостольство молитви», молитовні групи «Апостоляту Непорочної Діви Марії», «Архибратство Божої Матері Неустанної Помочі» «Спільнота Преображення Господа Нашого Ісуса Христа» та інші. Варто зауважити, що ці організації не обмежуються лише релігійною діяльністю, вони також беруть активну участь у суспільному житті в рамках своєї мети та завдань. Товариство «Апостольство молитви» є міжнародною публічною організацією, тобто офіційно затверджене Католицькою Церквою та несе перед нею ряд зобов'язань. В Україні товариство діє під проводом оо. Василіан, свою діяльність висвітлюють в часописі «Місіонер». Головна мета діяльності товариства: Заохочення людей до духовного й апостольського життя, та посилюючого служіння потребам Церкви на місцях; здійснення релігійно-культових практик; Поглиблення знань про нашу католицьку християнську спадщину шляхом організації молитовних, біблійних, апостольських зустрічей [343]. Молитовні групи «Апостоляту Непорочної Діви Марії», збираються разом для здійснення релігійних практик зокрема вшанування Богородиці через культ Непорочного Серця Марії, та відзначення особливих дат літургійного церковного календаря: свято Св. Вінкентія Павла (27 вересня), свят Христа Чоловіколюбця (Найсвятішого серця Христового), свят на честь Пресвятої Богородиці, діла милосердя. Цей християнський апостолят характеризується особливим вшануванням могутньої ролі Пресвятої Богородиці у житті кожного християнина з Богом і для Бога [5]. «Архибратство Божої Матері Неустанної Помочі» – засноване монахами Редemptористами 22 грудня 1927 р. з метою пожвавлення духовного життя віруючих в парафії. Головний наголос був поставлений на здійсненні релігійних практик, зокрема християнське вшанування Діви Марії і заохочення до частого приймання святих тайн сповіді та причастя. Члени

товариства беруть на себе ряд зобов'язань щодо здійснення релігійних практик, а також стають активними членами церковного життя та допомагають своєму парохіві у суспільній діяльності в межах парафії. Члени архибратства мають можливість поглиблювати своє пізнання християнського вчення та духовної спадщини Католицької Церкви. Архібратство працює під опікою та керівництвом о.о. Редemptористів [6]. Мета діяльності «Спільноти Преображення Господа Нашого Ісуса Христа» є суто релігійною та передбачає превалювання релігійно-обрядових практик над суспільною діяльністю. Даною спільнотою створюються групи молитви, члени яких покликані до спільної щотижневої та щомісячної молитви протягом 30 хвилин. Потім учасники обмінюються духовним досвідом, читають Святе Письмо. Члени цих спільнот також займаються справами милосердя надаючи допомогу соціальнонезахищеним верствам населення [333]. Рух «Матері в молитві» України — це групи матерів, які регулярно збираються для спільної релігійно-духовної практики у кожній єпархії. Ці спільноти зорганізовані в єпархіяльні і національну спільноту. Всі національні рухи «Матерів в молитві», «Батьків в молитві» та «Дітей віри» об'єднуються в спільноту «Утіха», головний осередок якої знаходиться у м. Севенуоксі (Великобританія), та є асоційованими членами цієї міжнародної спільноти. Духовна концепція і мета спільноти «Утіха» полягає в спільних духовних практиках та заохочення матерів, батьків і молодих людей зустрічатися разом для підтримки та дружнього спілкування. До обов'язків членів організації, окрім спільних зустрічей та щоденних релігійних практик, входить і надання практичної допомоги членам спільноти, відповідно до своїх можливостей та умінь. «Францисканський орден світських», або як його ще називають «Третім Чином Франциска» - є публічним, зареєстрованим Церквою об'єднанням віруючих. Орден францисканців відновив свою діяльність після II-го Ватиканського Собору, який звернув особливу увагу на присутність світських католиків у будь-якому середовищі [376]. До членів францисканської спільноти входять не тільки миряни, але й єпархіяльні священики. Прагнучи досягнути християнську досконалість члени спільноти здійснюють релігійні практики та

ведуть життя відповідно до визначених і зареєстрованих Церквою правил, до яких належать: устав, Конституції Генеральні, францисканський ритуал. Члени спільноти публічно зобов'язуються до Євангельського життя, згідно францисканській формації молитовно-релігійних практик. Головною думкою руху є усвідомлення того що, світські особи також можуть досягнути досконалість християнського життя (в родинному житті та виконанні своїх професійних обов'язків), і для цього не обов'язково перебувати у монастирі. Окрім поширення у суспільстві християнських засад у дусі католицизму францисканці допомагають бідним, піклуються хворими, самотніми та згідно положень ст. 8 п. 2 Генеральної Конституції «...переходять від Євангелії до життя і з життя до Євангелії» [51]. Фактично дана спільнота вважається Церквою третім орденом (чином), після першого (чоловіки монахи), та другого (жінки монахині), що накладає на членів об'єднання францисканців чіткі правила поведінки та зобов'язання [377].

Наступний напрямок діяльності релігійних товариств це допомога потребуючим, до яких Церква відносить бідних, самотніх, сиріт, людей з особливими потребами та алко- та наркозалежних. Так, наприклад, реабілітаційний центр «Назарет» при Благодійному Фонді «Карітас СДЄ УГКЦ», створений о. І. Козанкевичем в 2004 р., займається реабілітацією людей з алкогольною, наркотичною, а також, азартною залежностями. Створений на базі колишньої військової частини РЦ «Назарет» являє собою сучасний будинок зі всіма умовами для постійного проживання та проходження реабілітації, із застосуванням найсучасніших методів лікування різних форм залежностей, до 35 осіб одночасно. В реабілітаційному центрі працюють спеціалісти які проходили спеціалізоване навчання в Польщі. Психологи проводять індивідуальні консультації та тренінги на яких учасники програми отримують необхідні їм знання для подальшого тверезого життя і розвитку. Крім роботи по хворобі, учасники програми мають можливість набути важливих побутових навичок. За час існування центру було надано допомогу більше тисячі осіб [300]. «Віра і Світло» — це міжнародний християнський рух спільнот для осіб із розумовою

неповносправністю та їх сімей. «Віра і Світло» була утворена з метою надання допомоги неповносправним особам та їх родинам. Діяльність спільноти ґрунтується на тезі, що кожна людина, якою б не була її неповносправність, є безцінною, а тому заслуговує любові, поваги та права на самореалізацію. В Україні рух «Віра і Світло» налічує 28 спільнот у 13 містах України. Діяльність включає події, які об'єднують членів різних спільнот, як наприклад, літні табори відпочинку, паломництва, багаторазові духовні навчання, заняття та навчання для волонтерів, та інше [36].

Яскравим прикладом застосування засад соціально-політичної доктрини УГКЦ у практичному житті є благодійна організація «Карітас України» яка входить в одну з найбільших міжнародних мереж благодійних організацій у світі та Європі. Вважаємо напрямок роботи соціально-політичним з огляду на те, що для задоволення інтересів та досягнення мети використовуються політичні важелі впливу, а саме: творення і впровадження законів, любіювання інтересів на рівні парламенту та уряду, використання інших політичних механізмів. Мета і завдання цієї організації - здійснення добродійної діяльності та соціальної роботи основі морально-етичних цінностей християнства. На даний час структура цієї благодійної організації «... складається з 13 регіональних організацій, розташованих у різних регіонах України. Вони мають статус самостійних юридичних осіб і можуть створювати на території своєї єпархії парафіяльні організації Карітасу. Така структура дозволяє розвивати мережу благодійних організацій, які діють за єдиними правилами, враховуючи при цьому реальні потреби своїх регіонів та місцевих громад. Відповідно до цього, напрямки благодійної діяльності в кожній організації можуть відрізнятися» [214].

Керуючись цими ціннісними засадами «Карітас України» впливає на суспільно-політичні процеси в Україні шляхом розробки та впровадження національних програм для забезпечення соціальної допомоги та підтримки найбільш потребуючого населення України незалежно від національної приналежності чи віросповідання. З 2012 по 2014 рр. Група спеціалістів «Карітас

Україна» намагалась сформувати нормативно-правове поле для створення можливостей фінансування за рахунок бюджетних коштів соціальних послуг, що їх надають громадські та благодійні організації в Україні. Керівник лобістської групи Д. Чайківська чітко вказує на мету: «...демонополізацію надання соціальних послуг державними структурами і створення умов та механізмів функціонування ринку у сфері соціального захисту населення, зокрема, благодійними організаціями» [270]. Окрім лобістської діяльності організації зосереджена в напрямках: допомога дітям і молоді, сім'ям; охорона здоров'я; соціальні проблеми міграції; допомога в кризових ситуаціях. Враховуючи революційні події 2013-2014 рр., окупацію Криму, частини Донецької та Луганської областей та гуманітарну катастрофу спричинену ним, до вищезазначаних напрямків діяльності додалися напрямки: проблемам переселенців, психологічна реабілітація вояків АТО, соціально-психологічна допомога для дітей вимушених переселенців, допомога постраждалим під час подій на Майдані та їх сім'ям, волонтерська робота, вирішення проблем трудових мігрантів, довгострокове лікування і реабілітація постраждалих під час подій Євромайдану, реабілітаційний психологічний супровід сімей, які постраждали внаслідок тривалих політичних конфліктів в Україні, психологічний супровід постраждалих (членів родин, свідків) від масових протестів в Україні, медико-соціальна та матеріальна допомога постраждалим і членам родин загиблих під час масових протестів в Україні та ін. [94].

Як зазначалось вище, Карітас України не тільки виконує суспільну функцію соціального служіння потребуючим та здійснює різноманітні види соціальних робіт, згідно християнських принципів та соціальних засад Католицької Церкви, але й намагається бути активним учасником суспільно-політичних процесів. Участь у цих процесах здійснюється у вигляді лобіювання прийняття та впровадження законів необхідних для покращення соціальної роботи; надання консультацій та формування дорадчих органів при державних установах; здійснення експертної оцінки діяльності органів влади. Підсумками активної участі у суспільно-політичних процесах та лобістської діяльності було

наступне: опрацювання експертами Карітасу закону «Про соціальні послуги» та підготовка необхідних документів, як наслідок - реєстрація Верховною Радою України проекту «Закону про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо підтримки діяльності благодійних організацій» (№ реєстрації 4176а від 26.06.2014) [298]; внесено пропозиції до редакції Закону України «Про соціальні послуги» внаслідок яких, закони «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [296] та «Про соціальні послуги», на яких базується уся соціальна робота, мали б об'єднатись в один [295]; підготовано законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про гуманітарну допомогу» щодо діяльності Комісії з питань гуманітарної допомоги при Кабінеті Міністрів України і проведено громадські слухання щодо цих змін; опрацьовано пакет змін та доповнень до діючого законодавства в сфері надання соціальних послуг; надано пропозиції для реформування соціальної сфери; запропоновано зміни та доповнення до Бюджетного кодексу України, у відповідності до змін закону «Про соціальні послуги»; сприяння поширення проекту «Закону про гуманітарну допомогу» серед міжнародних організацій, які здійснюють гуманітарні місії в Україні, в умовах гуманітарної катастрофи на територіях тимчасово непідконтрольних Україні» [270].

В рамках молодіжного християнського руху здійснює свою діяльність всеукраїнська християнська громадська організація «Українська молодь — Христові», метою діяльності якої є об'єднання молоді для пропагування християнської моралі, поширення християнського світогляду та популяризація в молодіжному середовищі християнського способу життя. Для досягнення мети організація ставить перед собою ряд завдань, таких як: сприяння та допомога молоді у прийнятті християнських цінностей та підвищенні її духовного рівня; відродження давніх родинно-побутових традицій, народних християнських дійств; провадження в молодіжне середовище досягнень світової християнської науки та культури; виховання у молоді поваги до минулого, пошук та збереження історичних документів, духовних, мистецьких та інших цінностей українського народу. Свою діяльність молодіжна організація проводить у таких

формах: духовні бесіди, спільні Літургії, релігійні навчання (реколекції), молодіжні табори, дискусійні зустрічі, прощі, з'їзди, творчі вечори, благодійні справи, школа молодіжного християнського лідера [365]. Дана організація поєднує релігійну діяльність з суспільною залучаючи до неї широке коло осіб з усіх християнських конфесій. Ще однією організацією яка займається вихованням дітей та молоді є молодіжна громадська організація «Академія Української Молоді». Вона була створена у Львові у 2001 р., та офіційно зареєстрована у 2002 р. Метою діяльності є виховання дітей і молоді як практикуючих християн та формування їх як відповідальних громадян власної держави. Організація займається проведенням благодійних, мистецьких, екологічних та просвітницьких акцій. Основна сфера діяльності академії – освітня. Це організація та проведення тренінгів, семінарів, конференцій, підготовка кадрів для роботи з дітьми та молоддю. У осередках «Академії Української Молоді» проводиться систематична, впорядкована виховна робота з дітьми та молоддю, яка спрямована на їх всебічний розвиток, вдосконалення, навчання та відпочинок. В рамках роботи осередків відбуваються цікаві тематичні заняття, спільна молитва, катехизація, вивчення пісень та танців, малювання, різноманітні ігри, вікторини, екскурсії, мандрівки, літні табори. Академія бере активну участь в організації та проведенні транскордонних зустрічей на польсько-українському кордоні. Організація отримує підтримку як від релігійних організацій (Український Католицький Університет, Патріарша та Єпархіальна комісії у справах молоді УГКЦ), так і від державних структур (Львівська облдержадміністрація, Управління культури Львівської міської ради, Управління дитячо-юнацькими молодіжними клубами Галицького району м. Львова) [3]. Федерація українських католицьких студентських та академічних товариств «ОБНОВА», як мирянське товариство, прагне згуртувати студентів та інтелігенцію для апостольського служіння в академічному (студентському, викладацькому та науковому) середовищі відповідно до духу документів Вселенської Церкви та документів УГКЦ, створюючи належні умови для повноцінного життя спільноти, формування зрілого християнського світогляду

та фахового розвитку. Товариство відкрите до співпраці з православними та представниками інших християнських конфесій та прагне відновлення християнської єдності у вселенському масштабі. Першим кроком відновлення християнської єдності члени товариства вбачають в відновленні єдності київської церкви, та утвердження патріархату УГКЦ. «Обнова» діє не лише в рамках українського середовища, але й брере участь і в міжнародній діяльності, ставши співорганізатором та активним членом міжнародної католицької мирянської організації Pax Romana [368]. Центр Мирянського Лідерства заснований у 2004 році як підрозділ Українського Католицького Університету. Виник після першої Літньої Школи Мирянського Лідерства у 2003 р. як відповідь на потребу в знаннях та навиках серед молодих активnodіючих віруючих. Завдання центру - активізувати та поглиблювати свідомість віруючих згідно з вченням II Ватиканського Собору та формування професійної команди для розвитку Церкви Центр Мирянського Лідерства є освітньо-просвітницькою інституцією, яка працює у наступних напрямках діяльності: Літні Школи Мирянського Лідерства; формування християнських тренерів для праці за інтерактивною методою; Літня Школа Лідерства для Школярів «Голос Майбутнього»; співпраця із Європейськими мирянськими організаціями та Комітетами; видання довідкової та навчальної літератури з питань християнського лідерства та ролі мирян в Церкві; проведення релігійних екуменічних акцій та інше [385]. Студентський рух «За Життя» діє з 2001 року при Інституті родини та подружнього життя Українського Католицького Університету. Членами руху є студенти Українського Католицького Університету, Львівської Духовної Семінарії Святого Духа та інших навчальних закладів Львова. Метою діяльності руху «За Життя» є захист людського життя від моменту зачаття до природної смерті. Рух ставить перед собою ряд завдань: донести до широкої громадськості інформацію про аборти, контрацепцію та їх наслідки; поширити інформацію про природу статі людини, пояснити суть подружньої любові та міжособистісні стосунки з точки зору Церкви, розкрити поняття гідності людської особи та співпрацювати з іншими християнськими

спільнотами та громадськими організаціями. Очікуваними результатами діяльності є: досягнення зміни світогляду нової української генерації, що підрастає, тим самим руйнуючи «цивілізацію смерті» та будуючи «цивілізацію життя»; налагодження міцної співпраці із однодумцями в Україні та поза її межами; створення мережі рухів в Україні та заснування всеукраїнської громадської організації «За Життя» [315].

Ще один напрямок роботи Церкви у суспільному житті – турбота про єдність і тривалість подружжя згідно з вченням Церкви. Цим напрямком суспільної діяльності займається рух «Подружні зустрічі». Він ставить собі за мету поглиблення і покращення взаєморозуміння між чоловіком і дружиною, а також допомагає зрозуміти релігійну суть їхнього подружнього життя. Завдяки цьому подружжя зміцнюється зсередини, а від міцності і єдності шлюбу залежать взаємовідносини батьків і дітей та стосунки з іншими людьми. В Україні цей рух започатковано у 1999 році, а у 2004 році Статут Міжнародного руху «Подружні зустрічі» був затверджений Апостольською столицею. Міжнародна спільнота «Подружні зустрічі» об'єднує 42 осередки у 9 країнах Центральної та Східної Європи [316].

Міжнародний католицький рух Рух Назаретських Родин зосереджується на діяльності у сфері сімейних стосунків і має на меті внесення християнських цінностей у родинне життя. Незважаючи на міжнародний характер, Рух функціонує, опираючись на єпархіальну структуру, підкреслюючи тим самим зв'язок з УГКЦ. Рух Назаретських Родин є рухом універсальним — хоча основна увага в ньому приділяється формуванню християнських засад в родинях, в ньому є місце також і для осіб самотніх, молоді, дітей, священників. [317]. З метою об'єднання одиноких християн при часописі Львівської архієпархії УГКЦ газеті «Мета» було створено християнський клуб знайомств «Наша дружна родина». Дане об'єднання започаткувало свою діяльність у м. Львові, в червні 2007 р. при газеті «Арка», однак, у зв'язку із ліквідацією даного друкованого видання, вже у січні 2008 р., продовжило діяльність часописі Львівської Архієпархії УГКЦ при підтримці І. Возняка (архієпископа Львівської Архієпархії УГКЦ). Ця

організація залучає до своєї діяльності осіб із числа тих, хто не був раніше у шлюбі; розлучені, але отримали церковне скасування свого попереднього шлюбу церковним судом; вдівців або вдовами, і які бажають спілкуватись з однодумцями із християнського середовища, або започаткувати знайомство з особою у християнській вірі з метою створення сім'ї. Курує діяльність клубу голова комісії родини Львівської архієпархії УГКЦ о. Т. Фітьо. Всі члени Клубу знайомств є віруючими християнами, відкрито це визнають, не належать ні до яких сект і не відвідують служб, які проводять особи, відлучені від церкви. Дотримання засад концепції КЗНДР вимагається від кожного потенційного члена Клубу знайомств [383]. Схожим за напрямком діяльності є й рух для одиноких та неодружених християн «Єднаймося у вірі», створений з метою врахування і успішного вирішення проблем самотності одиноких та неодружених християн. Створений у жовтні 2011 р. рух фактично дублює діяльність християнського клубу знайомств, проте має ряд особливостей: залучення всіх священників при обраних храмах до участі у цьому русі та інформування великої кількості парафіян про діяльність об'єднавчого руху «Єднаймося у вірі» через зачитування священником інформації по закінченню літургії у недільні та святкові дні [101].

Окрім суто католицьких товариств активну роль у суспільному житті України бере й громадське об'єднання «Християнська Україна» екуменічного характеру. Ця організація була створена при підтримці архієпископа УГКЦ І. Возняка, кардинала РКЦ М. Яворського та митрополита УПЦ (КП) А. Горака. Метою діяльності є відновлення України, як християнської Держави, яку започаткував князь В. Великий. Окрім здійснення періодичних спільних культово-обрядових практик громадське об'єднання бере активну участь і в суспільно-політичному житті, зокрема: під час «Помаранчевої революції» 2004 р. встановлення і освячення хрестів в центрі Львова, Києва, Донецька; проведення разом з Інститутом біоетики ім. Я. Базилевича та також Академією державного управління при Президентові України, Головним управлінням охорони здоров'я Львівської держадміністрації та ЛНМУ ім. Д. Галицького, науково-практичної конференція «Ні контрацепції! Альтернатива — природній метод розпізнавання

днів плідності» та «Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти»; проведення благочинної всеукраїнської акції «Святий Миколай мандрує Україною»; організація круглого столу «Роль мирянина-громадянина у формуванні української Держави»; реалізація програми «Центр духовної, фізичної та психологічної реабілітації молоді «Святиня Єдності в новій Галилеї»; створення центру для осіб залежних від наркотиків та алкоголю; та інше [382].

Характерним для цих організацій є соціальна спрямованість: освіта, медицина, засоби масової інформації. Звернемо увагу, що всі ці громадські організації та рухи, мають розгалужену структуру в Україні та за кордоном, вони видають інформаційні бюлетені багатьма мовами, та часто виступають консультативно-дорадчими органами у політичних структурах. Завдяки розгалуженій структурі ці організації впливають на громадську думку, а часто і формують її, ведуть пропагандивну і просвітницьку діяльність, впливають на суспільство та суб'єктів політики. Серед способів впливу цих релігійних організацій на політичні процеси, можна назвати зв'язок з урядовими організаціями, активність у формуванні нових норм права, вплив на громадську думку, тиск на державу у вирішенні важливих суспільно-політичних питань. Мирянські організації є одним із ключових акторів у питаннях формування і розповсюдження громадської думки та соціально-політичного вчення Церкви в Україні (наприклад, стосовно питання сім'ї та абортів і т.д.), до того ж, вони є ефективним корисним комунікативним та інформативним ресурсом, оскільки користуються вищим рівнем довіри населення, а отже, мають більш розгалужену систему громадських контактів. Це дає їм змогу успішно досягати поставлених цілей у співробітництві як з представниками громад, так і з впливовими урядовими акторами. Як бачимо релігійні організації та рухи можуть виступати істотним функціональним чинником, що сприяє взаємодії різних суб'єктів політичного процесу.

Не оминає УГКЦ у своїй доктрині і такого актуального, для українського суспільства, питання як проблема міграції. Міграція, як явище глобального світу, містить як позитивні риси (реалізація свободи пересування, діалог культур,

професійний обмін та ін.), так і негативні (торгівля людьми, розпад сімей заробітчач, виїзд з країни талановитих людей), і відповідно ставить нові виклики перед державою, суспільством та Церквою як суспільною інституцією. Це явище набуло нових рис та під впливом глобалізації швидкими темпами шириться світом. За даними «Емігрантського порталу», в українських реаліях воно набирає грандіозних масштабів – 5-7 млн. українців працює за кордоном; близько 4 млн. іноземних іммігрантів перебуває в Україні (переважна більшість із них прагне дістатись до Західної Європи) [217].

Відображення проблеми українських мігрантів в офіційних документах УГКЦ спричинена великою кількістю віруючих греко-католиків серед них. Владика Йосиф (Мілян), Голова Пасторально-місійного відділу УГКЦ виступаючи з доповіддю на Синоді єпископів УГКЦ під час розгляду теми «Міграція» аргументував це наступним чином: «Коли взяти до уваги, що греко-католики в західних областях України (особливо Івано-Франківській, Тернопільській та Львівській) становлять більшість, а всіх українських греко-католиків у світі є понад 5 мільйонів, то можемо не без підстав припускати, що 1/3 всіх вірних УГКЦ перебуває в еміграції. Ці люди... є дітьми Христової Церкви й потребують її підтримки» [327], таким чином доводячи актуальність питання міграції для Церкви. Піднімаючи важливість міграції для українського суспільства, та УГКЦ зокрема, Селещук Г., голова Комісії УГКЦ у справах мігрантів наголошує що: «Недарма в історії Української Греко-Католицької Церкви міграція відіграла особливу роль. Близько півстоліття УГКЦ могло вільно діяти і розвиватися виключно у середовищі мігрантів. УГКЦ можна навіть називати Церквою мігрантів. Сьогодні близько третини її вірних живуть за кордоном. Понад половину єпархій та екзархатів УГКЦ знаходиться за межами України. Внесок діаспори у відродження та розбудову нашої Церкви в Україні важко переоцінити. Діаспора виплекала і віддала до Батьківщини багатьох найкращих своїх синів і дочок. Завжди зв'язок нашої Церкви із мігрантами та створеними ними організаціями мав особливе значення. Як вчить понад столітній досвід УГКЦ за кордоном – без такого зв'язку будуть танути та

занепадати і організації, і церковні громади» [324]. Церква визнає важливість діаспори для неї та для української держави, і висловлює готовність надавати їй підтримку та допомогу, проте велика частка відповідальності лежить і на самих мігрантах: «Сучасний світ дає багато можливостей знайти своє місце в житті. Можливо, для когось воно буде за межами власної країни. Значення діаспори для збереження і розвитку нашої Церкви та держави важко переоцінити. Не можемо осуджувати тих, хто знайшов себе в іншій країні. Церква готова надати свою підтримку українським емігрантам за кордоном. Однак, як свідчить більш ніж сторічний досвід української діаспори, все залежить від самих емігрантів. Можливості Церкви стають дуже обмеженими без їхньої активної участі» [324].

Створення Комісії УГКЦ у справах мігрантів у жовтні 2007 р. є відгуком на рішення Синоду Єпископів, що відбувся 27.09.2007- 06.10.2007 р у США, присвятити молитві за мігрантів спеціальний день (остання неділя перед Різдом). Явище еміграції для українського суспільства не є новим, дослідники нараховують зазвичай чотири хвилі української міграції [379], причини яких є різними: примусовий вивіз, втеча від війни, брак свободи, пошук кращої долі, та ін. Окрім створення вищезазначеної комісії, Глава УГКЦ звернувся до українців за кордоном, їх родин та усіх людей доброї волі з словом підтримки і любові. разом з тим Л.Гузар застерігає мігрантів від втрати зв'язку з Батьківщиною, родиною і церквою, а також перед втратою національної ідентичності. «Будьте живими членами середовища, у якому перебуваєте, але остерігайтеся асиміляції. Кожний емігрант повинен вважати себе послом України, засвідчуючи своєю поведінкою високий рівень релігійного та культурного життя українського народу. Не дозвольте, щоб потреба заробітку засліпила вас і ви переставали бути собою» [71].

Маючи на меті сприяти врегулюванню проблем українських мігрантів, УГКЦ звертається до Президента України, Прем'єр-міністра та Голови Верховної Ради України наголошуючи що, через нерегульований на рівні держави статус мігранта, українські заробітчани перебувають за кордоном в нелюдських умовах, їх експлуатують та виплачують невідповідну заробітню плату, вони є соціально

та медично незахищені. Найвищі соціальні цінності, згідно Конституції України, людина, її життя, здоров'я і гідність - в умовах еміграції є знівельовані, у той час як офіційні державні структури не встані їм забезпечити захист, а іноді ще й створюють бюрократичні перепони. «На жаль, ми змушені констатувати, що, незважаючи на масштабність феномену трудової еміграції з України, він не отримав належної уваги з боку політичних кіл, а значить, і державних структур. Попри декларативну зацікавленість, і то дуже рідкісну, фактично жодна із політичних сил не запропонувала цілісного підходу до вирішення проблем та конкретних дієвих кроків його реалізації ...забуваючи, що саме ті емігранти привозять чи переказують в Україну біля 20 мільярдів євро на рік, якщо вже оперувати суто економічними категоріями. Таке ставлення до емігрантів посилює загальне невдоволення владою серед людей в Україні, тому що часто зачіпає їхніх рідних. Окрім того, пасивність держави щодо захисту своїх громадян негативно позначається також і на міжнародному іміджі України, адже це свідчить про слабкість і неспроможність держави» [131].

Активно працюючи в мігрантському середовищі, Церква чітко розуміє сучасні виклики та проблеми мігрантів як на місцях, так і при поверненні на Батьківщину. Саме тому, через своє доктринальне повчання, вона намагається дати відповіді на питання: місця і ролі мігранта в глобалізованому світі, підтримки звязків з родиною, Церквою та Батьківщиною, як зберегти гідність і самоповагу? Виходячи з досвіду попередніх хвиль еміграції, пропонується один з шляхів - створення церковних громад, громадських організацій, недільних шкіл та створення власних ЗМІ [324].

Трудові мігранти України вважаються головними валютними донорами вітчизняної економіки (за даними НБУ, українці за кордоном торік офіційно відправили в Україну 7,5 млрд дол. грошових переказів, зокрема близько 1 млрд дол. — нелегально (хоча неофіційно сума може бути навіть удвічі більшою). До порівняння: іноземні інвестори вклали в економіку країни лише 6,013 млрд дол.) [159]. Незважаючи на довготривалість даного явища (з середини 90-х рр. ХХ ст.) та масштабність, влада України, на той час, ще не виробила відповідних

принципів і підходів до формування своєї міграційної політики. Відсутність в законодавстві поняття «трудового мігранта», та гарантій соціально-правового захисту ставило цих людей поза законом. Захищаючи свої права українські мігранти могли покликатися лише на кілька загальних статей Конституції України та малоефективні міждержавні угоди з країнами ЄС, у яких перебувала половина українських мігрантів. Причиною такої негативної реакції влади на проблему Л.Гузар називає політичну еліту: «Ми мали і маємо людей, які дивляться вузько... Наші політики не мають візії — вони мають лише інтерес» [284].

Ця проблема національного масштабу потребувала нагального вирішення і тому 3 липня 2013 р. були проведені парламентські слухання Верховної Ради України на тему: «Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення» [292]. В результаті 5 листопада 2013 р. було прийнято рекомендації парламентських слухань на тему «Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення», в яких особливу увагу було приділено питанням розвитку національного ринку праці та виробленню ефективної, дієздатної політики зайнятості, спрямованої на підвищення економічної активності населення, зростання кількості нових робочих місць та розширення можливостей для реалізації права особи на гідну працю [293].

Експерти з питань міграції невисоко оцінили прийняті парламентом рекомендації, за допомогою яких українська влада намагалась вирішити дані проблеми та вказали на їх основні недоліки. Натомість, для вирішення даної проблеми, було запропоновано затвердити: 1) комплексну дієву податкову амністію переказів, готівки й майна, які ввозяться громадянами, що мешкали за кордоном, із мораторієм на подвійне оподаткування; 2) реформування консульської служби; 3) встановлення режиму абсолютного сприяння для вкладення мігрантських коштів у малий бізнес депресивних регіонів; 4) надійний захист виборчих прав заробітчанин [159]. Також експерти високо оцінили підготовлений комісією УГКЦ у справах мігрантів законопроект «Про правовий статус українських трудових мігрантів».

Проблематикою українських трудових мігрантів Церква активно займається з жовтня 2007 р. з моменту створення Комісії УГКЦ у справах мігрантів [232]. Комісія фактично є однією із відповідей Української Греко-Католицької Церкви на виклики міграції та беручи до уваги невичерпну цінність кожної особи приділяє належну увагу міграційним процесам і робить реальний внесок у покращення життя мігрантів [217]. Метою та завданням Комісії є: поширення офіційного вчення та позиції Католицької Церкви щодо міграції; консультування ієрархії УГКЦ; професійна душпастирська і соціальна опіка мігрантів; сприяння розвитку структури самоорганізації українських мігрантів; налагодження міжнародних контактів. Для досягнення мети та виконання поставлених завдань Комісія УГКЦ у справах мігрантів здійснює свою діяльність, стосовно осіб яких зачепило явище міграції, в наступних напрямках: душпастирська опіка, збереження культурної та релігійної тотожності трудових мігрантів та їхніх сімей за кордоном; підтримання єдності та цілісності сім'ї членів родин мігрантів, котрі залишилися в Україні; реінтеграція та відновлення сімейних зв'язків українців, які повернулися на Батьківщину; надання особливої пасторальної та соціальної опіки, з урахуванням можливостей їхніх вікових ресурсів, українським студентам за кордоном; толерантне прийняття, соціальна допомога, шанування прав біженців та емігрантів в Україні; запобігання викраденню, повернення та соціальна адаптація жертв торгівлі людьми [186].

Яскравим прикладом впливу соціальної доктрини на суспільно-політичні процеси в Україні, стала Помаранчева революція під час якої Церква офіційно зайняла соціопримиренську позицію. Масові порушення та фальсифікаціями під час проведення другого туру президентських виборів 21 листопада 2004 р., стали причиною політичної кризи в Україні під час якої кожен з кандидатів, В. Ющенко та В. Янукович стверджували що, саме вони перемогли на виборах. Оголошення Центральною виборчою комісією результатів, згідно яких у другому турі виборів переміг В. Янукович, призвело до суспільного збурення з масовими протестами на місцях та широкою мирною демонстрацією у м. Києві на Майдані Незалежності, яке отримало назву «Помаранчева революція» [34].

УГКЦ чітко зреагувала на ці події і цього ж дня «Комісія справедливості і мир» виступає зі зверненням в якому засуджують дії влади, що йде проти свого народу. Важливим, на нашу думку, є той факт що Церква не надала переваги жодному з кандидатів, натомість стає на захист громадян, їх гідності та права вибору. Головними закликами Церкви були - уникнення насильства та кровопролиття, співпраця влади і громадян, пошанування гідності людини та забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Фактично УГКЦ займає позицію захисту громадян та їх прав, а не інтересів кандидатів стверджуючи що: «Комісія Справедливості і Мир Української Греко-Католицької Церкви, яка покликана захищати гідність кожної людської особи, не може мовчати у ситуації насильства та наруги над образом і подобою Бога, коли її позбавляють основного права – вільного вибору, та заявляє про свою єдність з усім українським народом у змаганні за справедливості і мир» [113].

Помаранчевий майдан, як один з етапів творення громадянського суспільства в Україні, засвідчив, що Церква постає невід'ємним чинником впливу на державотворчі процеси. Наведені факти та документи в основному зосереджуються довкола теми взаємодії УГКЦ та суспільства. Церква як релігійна інституція була поряд з суспільством не беручи участі у політичній діяльності. Своєрідним містком, для налагодження контакту на межі суспільного і політичного, були засоби соціальної комунікації як фактори опосередкованого впливу на трансформаційні процеси в Україні.

3.3. Особливості трансформації соціально-політичної доктрини УГКЦ під впливом державотворчих процесів в Україні.

Зацікавлення соціально-політичними питаннями розширяє сферу впливу релігії. Соціальна доктрина Католицької Церкви формується під впливом світових суспільно-політичних процесів оскільки вона є Вселенською Церквою і її турбують проблеми усього людства. Українська Греко-Католицька Церква є національною церквою, і тому її більше цікавлять національні проблеми, які є

актуальними для нашого суспільства. Погоджуємось з думкою вітчизняного науковця І.Ломаки що, «...релігійна віра має бути співвіднесена з тією дійсністю, у якій живе і діє конкретна людина, з політикою, від якої життя багато в чому залежить» [196, с.207]. Такої ж думки притримувався і митрополит А. Шептицький, який зауважив, що «є безперечно великою прикметою душпастирів, коли скоро орієнтуються в потребах людей і скоро уміють приміняти до тих потреб свої науки... А все ж таки треба у добрій проповіді пам'ятати на потреби людей, в даній епосі і в даній парохії» [269, с. 42], тому УГКЦ зосереджується на суспільно-політичних питаннях в Україні, щоправда не оминає увагою і віруючих у діаспорі.

Зацікавлення проблемами людини і відповідно соціально-політичними чинниками які їх спричиняють, вимагає від УГКЦ активної реакції на них яка відображається у офіційних документах та морально-етичній оцінці цих явищ з боку Церкви. Таким чином соціально-політична доктрина Церкви формується під впливом внутрішньодержавних суспільно-політичних процесів. Враховуючи те що, соціальна доктрина УГКЦ це документально затверджена реакція Церкви на суспільну проблему, висунемо гіпотезу: зростання ваги політичного чинника у суспільному житті України призведе до його відображення у соціальній доктрині греко-католицизму. Відповідно під впливом зростання політичного фактору сама соціальна доктрина набуватиме рис політичних та трансформується у соціально-політичну доктрину. Зважаючи на велику кількість джерел, аналізувались лише ті, в яких контекстним пошуком було виділено терміни які дозволяють віднести документ як такий, що зачіпає суспільно-політичну проблематику. Це наступні терміни: політика, влада, уряд, суспільство, соціум, гідність людини. З метою дослідження динаміки змін та тенденцій трансформації соціальної доктрини УГКЦ в часі, документи розглядались в хронологічному порядку.

Засади соціально-політичної доктрини закладені А. Шептицьким і Й.Сліпим починають набувати конкретних рис у 1994 р. під впливом дострокових виборів до Верховної Ради України. Звертаючись до українського

народу вона чітко наголошує на кількох принципових пунктах майбутніх виборів: обов'язковість участі у голосуванні для кожного; зважено підходити до вибору кандидата при якому надати перевагу правам людини, а не фашизму чи комунізму; не впадати в радикалізм та голосувати за тих хто підтримує демократію; кандидат має бути жертвним і відповідальним, працювати над новим законодавством незалежної, суверенної та демократичної України [144].

Вибори відбулися і за твердженням М.-І. Любачівського «чимало священослужителів скористали зі свого духовного авторитету, щоб підтримати того чи іншого кандидата або ж відкинути конкурентну особу» [200].

Старт президентських виборів в Україні у 1999 р., змусив УГКЦ відреагувати. Як наслідок 22 вересня 1999 р., виходить Пастирське звернення Єпископів УГКЦ до духовенства та вірних з нагоди президентських виборів. У документі привертається увагу до двох найважливіших елементів майбутніх виборів: самих виборців і кандидатів у Президенти. Документ умовно розділений на дві частини кожна з яких є окремим зверненням до суб'єктів даного політичного процесу. Виборцям нагадується що, основною формою реалізації суспільного покликання є активна участь у громадському та політичному житті та обранні влади. Неучасть у виборах розглядається як духовна незрілість та байдужість за долю держави, причиною якої є: упереджене ставлення до виборів викликане тоталітарним минулим, страх перед зловживанням голосом виборця та фальсифікація результату, а наслідком такої політичної пасивності називаються втрата державної незалежності, встановлення режиму який обмежить права і свободу людини і громадянина.

Вибори трактуються як можливість скерувати існуючі суспільні процеси у позитивному напрямку, і обов'язок християн прийняти у них участь. Згадуючи нечесну і демагогічну агітацію розраховану на незрілість виборця, Церква наголошує на відповідальності не лише за участь у виборах, але й за непродуманий і нерозважливий вибір. Перераховуючи способи впливу на виборця (адмінресурс, моральний тиск, купівлю голосів) УГКЦ перестерігає щодо «передвиборної метушні сумнівної моральної вартости» [142, с. 169].

Звертаючись до кандидатів у Президенти України Церква висвітлює християнське розуміння гідності яке, на її думку, полягає у самопожертві та служінні народу. Тримаючись нейтральної позиції, та не вказуючи на особистості дається оцінка програмам кандидатів, за допомогою якої вказується на тих кандидатів, які на думку Церкви, не можуть обіймати пост Глави держави. Взявши за основу моральне мірило УГКЦ чітко вказує на ті критерії які є неприйнятними. До таких критеріїв оцінювання відносяться: пропозиції які прямо чи опосередковано ведуть до втрати незалежності; наскільки кандидат підтримує основні права людини та готовий піклуватись про всебічний розвиток культури народу; минуле кандидата, його посади та діяльність, відстоювання вузько партійних інтересів у минулому є причиною сумніву у його можливості піклуватись про інтереси усього народу; особисті духовні якості кандидата. Цими критеріями, для виборця греко-католика, фактично викреслюється з передвиборчої гонки кандидати проросійського спрямування, комуністи та минулі працівники КДБ. Окресливши обов'язки виборця та критерії до оцінювання кандидатів, Церква наголошує що, їй небайдуже хто обійме найвищу посаду в країні, і нагадує що священнослужителі не можуть брати безпосередню участь у політичному житті, тому що вони є пастирями і звертаються до кожної людини незалежно від її ідеологічних чи політичних переконань з проповіддю та євангельським словом. Не шукаючи для себе політичних впливів чи суспільних привілеїв, УГКЦ декларує своєю метою виховання народу щоб мотивом дій та поведінки виборців та політиків стали моральні вартості, а не кон'юнктура і прагматизм [142, с.171].

Активізація суспільно-політичних процесів, спричинених виборами Президента України у 1999р. ставить перед УГКЦ проблему визначення місця і ролі християнина у сучасному суспільстві. Як наслідок з'являється «Звернення Єпископів Української Греко-Католицької Церкви до вірних та всіх людей доброї волі про завдання християнина в сучасному суспільстві» [122]. У вступі цього документа наголошується що, «звернення відповідає традиції нашої Церкви, яка завжди турбувалася також і земним добром своїх членів», також

згадується роль А.Шептицького у становленні соціальної науки церкви. Даючи богословське та філософське обґрунтування у площині як особистісній так і суспільній Церква ставить собі за мету звернути увагу на роль християнина в сучасних умовах, його завдання у кожній суспільній ситуації. Визнаючи багатогранність суспільного життя УГКЦ виділяє наступні проблемні напрямки: права людини; закон; подружжя і сім'я; освіта; світ праці; господарча діяльність та приватна власність; економіка і фінанси; політичне й громадське життя; наука і мистецтво; охорона здоров'я та навколишнього середовища. Вирішення цих завдань не є самоціллю, а комплексними складовими організації держави, де кожен окремий громадянин та всі громадяни разом житимуть у спокої, злагоді та добробуті. Церква наголошує що, «...лише наполеглива праця та важкий труд запевнять існування нашої Держави, й особливо такої, якою ми хотіли б її бачити»[122]. Таким чином у цьому з Зверненні УГКЦ акцентує увагу на політичному питанні державотворення, наголошуючи що, бути громадянином є важливе і почесне покликання будувати свою власну, рідну державу.

Після Звернення «Про завдання християнина в сучасному суспільстві» УГКЦ продовжує займатись розвитком власної структури, катехизацією та суто релігійними питаннями, проте вибори до Верховної Ради України у 2002р. змусили її активізуватись, що знайшло своє відображення у «Пастирському посланні Синоду єпископів Києво-Галицької митрополії УГКЦ до вірних і всіх людей доброї волі з нагоди виборів». Аргументом творення даного документу є ситуація, коли розуміння політики як бруду протиставляється, ідеалові чесного політика і справедливої політики, На початку документа Церква наголошує на молодості демократії, державної традиції та самоврядування в Україні, що призводить до хибного розуміння політики. яка насправді є вкрай необхідною складовою частиною будь-якої спільноти, а тим більше, держави. Політика – це одне з найвідповідальніших і найкращих покликань, адже бути політиком – означає служити своєму народові, своїм ближнім. Одночасно заважається що мета Церкви сприяти створенню такої атмосфери, в якій вибори могли б відбуватися нормально, спокійно, чесно, щоб вони були покликані служити

спільному добру, а християнський обов'язок – допомогти Україні пережити перехідний період з мінімальними втратами і пришвидшити процес утвердження демократії [267].

Суспільна проблематика початку 2002 р., змусила ієрархів УГКЦ на третій сесії патріаршого собору червні-липні 2002 р., розглянути ряд актуальних питань та виробити для віруючих та кліру певні «вказівки до виконання». Проблематика розглянута на сесії стосувалась як виключно внутрішньо-церковного життя - питання патріархату, власної назви, підготовки духовенства та ін., так і суспільно-політичної проблематики - опіка над молоддю, соціальна діяльність, питання еміграції, сучасних технологій та співпраці держави і Церкви. У зверненні Синоду єпископів наголошується на спільному походженні та призначенні Церкви і держави, та на різних завданнях які стоять перед ними. Церква має завдання проповідувати та виховувати народ у релігійних нормах, а держава - забезпечити кожному громадянину всі права з одночасним збереженням загального добра. Виконуючи ці завдання, Церква і держава повинні діяти як рівноправні партнери, не допускаючи тиску один на одного. Церква відкрита до соціальних проблем та цікавиться життям суспільства, але вона не втручається у сферу діяльності держави. Держава, у свою чергу, не тисне на Церкву та дає їй змогу здійснювати свою діяльність. Разом з тим, декларуючи таку різноспрямованість у церковно-державних відносинах, наголошується що, у деяких аспектах життя суспільства Церква і держава повинні тісно співпрацювати, зокрема у родинно-сімейній та освітній сферах використовуючи значний досвід Церкви [138].

Вибори Президента України і викликана ними суспільна напруженість і політичне протистояння у 2004 р. змусили УГКЦ виступити зі «Зверненням до віруючих та усіх людей доброї волі щодо суспільно-політичної ситуації в Україні [136]. Розуміючи що громадян України тривожить соціально-політична ситуація в нашій державі, а від можливості реалізувати право на вибір Президента залежить чи вдасться нормалізувати політичне життя в країні, ієрархи зосередили свою увагу саме на цьому питанні. На початку Звернення

наголошується що, Церква, не є політичною організацією і не ототожнює себе з політичними групами, блоками чи партіями, не може і не має наміру пропонувати конкретні шляхи й механізми, за допомогою яких можна було б вирішити політичні питання. Водночас Церква не може бути байдужою щодо морально-етичних аспектів політичних подій, які торкаються життя українського суспільства, оскільки вона, так само як і держава покликана служити суспільству. Суспільний конфлікт який виник на основі політичного протистояння безпосередньо впливає на моральний стан людей, а обов'язок Церкви зробити все від неї залежне, щоб суспільно-політичні процеси відбувалися якнайчесніше. «Це дасть змогу задовольнити основні потреби кожного громадянина та законні інтереси держави, спираючись на головні передумови суспільного миру – пошану з боку держави до гідності людини... , і пошану з боку громадян до держави, якщо вона дбає про спільне благо» [136].

У цьому документі Церква зосереджує свою увагу не стільки на тогочасних подіях, скільки на тих духовних засадах, які визначають, яким курсом Україна піде в найближчі роки. Причиною негараздів суспільного життя визнається не Президент, уряд чи парламент, а громадянин який не хоче змінюватись сам і таким чином змінювати життя. Першопричиною великих суспільних проблем називаються гріхи (відсутність чесності, справедливості, відваги і відповідальності), а тому християни повинні щоденно працювати над собою. Моральне та політичне здоров'я суспільства залежить від стану душі більшості громадян. Найдосконаліші закони, якнайкраще продумані державно-політичні структури, динамічна економіка не дадуть позитивних результатів, якщо моральний рівень народу низький. Тому основою нового життя, згідно Євангелія, є метаноя (зміну способу мислення). Така зміна, має призвести до знищення такого явища в передвиборчому процесі як купівля голосів, відмови давати і брати хабарі, бути стійкими у своїх моральних вимогах тоді й принцип купівлі голосу виборця чи політичні маніпуляції втратять будь-який сенс. Можливість обрати кандидата, який сам вільний від цих спокус і зможе, спираючись на нашу волю, викоренити їх в суспільстві. дасть змогу, спільно у

співпраці й суспільному порозумінні між владою і народом, збудувати «Україну наших мрій» [136].

Як бачимо Церква не вказує чітко на певного кандидата, а апелює до християнських цінностей та чеснот, якими мусить володіти кандидат в Президенти, покладаючи відповідальність та тягар вибору на людину незалежно від її релігійних чи політичних уподобань. Вважаємо, що така позаполітична та позаконфесійна позиція, сприяла творенню Помаранчевої Революції в основі якої лежали моральні цінності на основі яких вже формувались політичні гасла. Предстоятель УГКЦ Л. Гузар у своїх «Роздумах з нагоди завершення президентських виборів в Україні» назвав це «справжнім дивом» київського Майдану, «коли присутні там люди — віруючі й невіруючі, християни й представники нехристиянських релігій — об'єдналися довкола засадничих духовних цінностей, джерелом яких є об'явлені та незмінні заповіді Божі» [81].

Проблема вибору кандидата та роль священнослужителів у виборчому процесі згадується також і у «Зверненні Синоду Єпископів УГКЦ до вірних і всіх людей доброї волі з нагоди підготовки до виборів Президента України». Піднімаючи питання позиції християн-громадян, що живуть в умовах демократичного суспільства та несуть відповідальність за спільне добро, вибори визначаються процесом, коли людина реалізує своє право вибирати провідника, складає власний план майбутнього, підкреслює надану їй Господом гідність і свободу [137]. Також приділяється увага місця і ролі Церкви і кліру у виборчому процесі та інших аспектах політичного життя.

Даючи відповідь на це питання Церква наголошує, що вона не є політичною організацією і може втручатися у виборчі перегони, однак, повинна відстоювати свою позицію і говорити там, де виборцям «чинять кривду». Представники Церкви, не є байдужими до вибору Глави своєї держави, але не можуть, вказувати на кандидата чи диктувати людям, за кого голосувати, позбавляючи їх таким чином права вибору. Клір покликаний допомогти людям самостійно зробити правильний вибір, заохочуючи їх скористатись своїм конституційним правом.

Цікавим елементом даного документу є те, що Церква передбачає зловживання під час виборів та вказує на ймовірні шляхи фальсифікацій такі як: одностороннє інформування, використання «адміністративного ресурсу», купування голосів, фальсифікація результатів виборів. Окрім озвучування можливих небезпек і негативів, звертається увага на період передвиборчої кампанії важливість якої полягає у вирішенні питання - за кого віддати голос. Фактично Церква працює «на випередження», розуміючи що краще запобігти зловживанням, аніж пізніше їх виправляти. Процес вибору, наголошує Синод у зверненні, залежить від того, наскільки моральними є виборці та як будуть оцінювати кандидатів відповідно до власної шкали цінностей. підійшовши впритул до проблематики вибору УГКЦ дає ряд практичних порад покликаних допомогти визначитись віруючому з вибором: «Для того, щоб зробити правильний вибір, треба поставити всім кандидатам низку питань, які стосуються найважливіших проблем нашого народу. Отримавши позитивну відповідь про бажання кандидата вирішити певну проблему, ми повинні з'ясувати, конкретизуючи запитання, яким чином кандидат планує свої наміри здійснити. Його відповіді мають представляти реальний план оперативного і справедливого виконання передвиборчих обіцянок» [137]. Фактично цим документом УГКЦ виходить за рамки морального повчання і фактично дає виборцю інструкцію до дій, з точки зору моральних християнських цінностей.

Вибори Президента України у 2004 р. та соціальна напруженість яка супроводжувала усю передвиборчу кампанію, змусила УГКЦ значно активізуватись, що знайшло своє відображення у низці документів. Підтримка Української Православної Церкви Московського Патріархату кандидата в Президенти Януковича В.Ф., вивела цей конфлікт з орбіти суто політичної в орбіту соціально-релігійну, що посилює суспільно-політичне протистояння [233; 335]. З метою подолання соціальної напруженості на релігійному ґрунті Л.Гузар проголошує «Слово з нагоди започаткування повернення осідку митрополита до Києва» у якому окреслює сучасні проблеми релігійного протистояння та вказує на можливі шляхи його подолання. Основою

взаєморозуміння він називає хрещення Руси-України 988 р. коли ще не були розділені центри християнства – Рим і Константинополь, спільне бачення церковної історії та прагнення відродити єдину Київську Церкву у єдиному Патріархаті. Аналізуючи сучасну суспільно-політичну ситуацію в Україні митрополит називає основні напрямки співпраці усіх українських конфесій, що дасть можливість зменшити соціальну напруженість та об'єднати суспільство. Такими напрямками діяльності, на думку Л.Гузара є зміна формату державно-церковних та міжконфесійних стосунків: від юрисдикційної залежності до церковної помісності, від нівелюючого ексклюзивізму до сопричасного взаємодоповнення, від державного підпорядкування до суспільного служіння, від «єкуменізму ультиматумів» до партнерського діалогу, від конфесійного взаємопоборювання до першості в любові. Така співпраця християнських конфесій сприятиме нарощенню у євангельської культури та виключатиме взаємну ворожнечу [83].

Намагаючись вивести Церкву як безпосереднього учасника виборчого процесу, Синод єпископів на XXIII сесії приймає «Інструкцію для священників у передвиборчий час» та беручи до уваги специфіку тогочасної суспільної ситуації в Україні приймають ряд рішень: заборона священникам балотуватись до державних органів влади усіх рівнів, балотування в органи місцевого самоврядування надається тільки з дозволу місцевого екзарха (єпарха), заборона балотуватись від будь-якої політичної партії [283]. В даній інструкції представникам кліру нагадується що, представники Церкви не є байдужими до суспільного життя, але й не можуть брати безпосередньої участі у політичному процесі. Завдання Церкви - заохотити громадянина до відповідальності та критичності в оцінюванні, але не перетворюватись на засіб політичного маніпулювання. Виступи священників на політичних мітингах мають бути розсудливими, а заохочення громадян має бути обережним, щоб не скомпрометувати Церкву, не втратити довіри та не набути рис агентів певної виборчої групи. Застерігають священників і від спокуси, з благою метою, вказати на конкретного кандидата, наголошуючи що «проповідальниця не є політичною

трибуною для пропаганди, а Церква відкрита для різних людей та має приймати усіх, незалежно від політичних уподобань» [151].

У переддень виборів глава УГКЦ виступає ще з одним зверненням не тільки до віруючих, але й до українського суспільства, що чітко зазначено у назві - «Звернення до всіх людей доброї волі з нагоди президентських виборів», у якому він промовляє не як «Глава однієї із Церков, які здійснюють своє служіння на території України, а як громадянин своєї держави, усвідомлюючи, як сказано у Конституції України, свою відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями» [69]. У цьому документі він звертається до усіх учасників виборчого процесу з певними застереженнями та побажаннями. Виборців закликають не нехтувати правом вільного волевиявлення вибирати лідерів, - вибирати свідомо, самостійно, переборюючи будь-який зовнішній примус чи страх, беручи до уваги не свої власні інтереси чи інтереси поодиноких груп, а спільне добро; членів виборчих дільниць чи комісій всіх рівнів - забезпечити реалізацію права голосувати й вибирати кожному виборцю та намагатися запобігти можливим зловживанням; спостерігачів - іноземних громадян - не вчити нас демократії і не впливати на процес виборів, а бути свідками ступеня розвитку нашого демократичного суспільства. Враховуючи важливу роль правозахисних органів у виборах Президента України, Глава УГКЦ наголошує що, спираючись на статті Конституції та інші нормативні документи, відповідною назвою для визначення їх діяльності є термін «правозахисні органи», а не силові структури. На основі цього, Л.Гузар закликає усіх представників правоохоронних органів, а особливо керівників, у своїй діяльності спиратися на норми закону, моралі та гуманізму і не допустити до порушення прав і свобод усього народу чи поодиноких осіб. У кінці документа приділяється увага й кандидатам у Президенти України, до яких звернення відбувається як до майбутнього президента: «Закликаю Вас, новий Президенте України, бути справжнім гарантом нашої Конституції, який ніколи не переступить сам і не дозволить іншим порушувати норми Основного Закону нашої країни і цим сприятиме формуванню громадянського суспільства» [69].

Другий тур президентських виборів в Україні 21 листопада 2004 року відбувся з масовими порушеннями і фальсифікаціями. незважаючи на це, Центральна виборча комісія оголосила результати 23 листопада, згідно яких, у другому турі виборів переміг Віктор Янукович що призвело до політичної кризи в Україні з широкою мирною демонстрацією, яка отримала назву «Помаранчева революція» [34]. УГКЦ чітко зреагувала на ці події і цього ж дня «Комісія справедливості і мир» виступає зі зверненням в якому засуджують дії влади, що йде проти свого народу. УГКЦ займає чітко визначену політичну позицію стверджуючи що: «Комісія Справедливості і Мир Української греко-католицької Церкви, яка покликана захищати гідність кожної людської особи, не може мовчати у ситуації насильства та наруги над образом і подобою Бога, коли її позбавляють основного права – вільного вибору, та заявляє про свою єдність з усім українським народом у змаганні за справедливості і мир» [113].

Мирні протести проти фальсифікації виборів та формування на Майдані Незалежності у Києві та наметового містечка, відповідно активізували силові структури які були зобов'язані підтримувати правопорядок у цей конфліктний момент. З метою недопущення перевищення працівниками правоохоронних органів своїх повноважень, та впливу на їх сумління Сокальський єпископ М. Колтун виступив із пастирським зверненням. Особа М.Колтуна, для цієї місії, була обрана не випадково, оскільки він виконував був представником єпископату від УГКЦ для духовної опіки військовослужбовців збройних сил, силових структур і всіх військових формувань в Україні та 10 років поспіль очолював щорічну військову делегацію від України на Міжнародне Інтернаціональне Паломництво до Лурду у Франції, і таким чином мав певний авторитет, володів необхідними контактами та розумів специфіку комунікацій з представниками силових структур, про що він й нагадав у своїй промові [264]. Звертаючись до військовослужбовців збройних сил, силових структур і всіх збройних формувань єпископ нагадав про їх обов'язок – пошанувати мир, не ставати зі зброєю проти свого народу та не застосовувати фізичну силу, враховуючи його мирні вимоги справедливості. «Народ хоче від влади пошанування кожного чесного

голосу - голосу свого сумління і сумління мільйонів наших громадян за свого президента України... Народ домагається чесного, прозорого, справедливого ствердження виборів. На превеликий жаль народ має недовіря до результатів виборів. Настав час, що влада не розуміє свого народу і не прислуховується до його голосу. Нерозуміння владою свого народу вчора, незрозуміння сьогодні не дає запевнення про розуміння завтра» [264]. Поряд із закликом до представників силових структур зберігати мир та не застосовувати силу і зброю щодо демонстрантів, черговий раз наголошується на аполітичності Церкви, її відмову агітувати за жодного з кандидатів. Проте нагадується що, у душпастирських зверненнях до віруючих звучали заклики до збереження демократичних принципів виборів, та можливості кожного віддати свій голос у відповідності до свого сумління та переконань.

Синод єпископів Києво-Галицької митрополії УГКЦ, відчуваючи свій обов'язок перед Богом і Народом, у своєму «Зверненні до вірних і всіх людей доброї волі з приводу теперішньої суспільної ситуації в Україні» нагадує що, Церква завжди є з народом і в кожній критичній ситуації стає на його захист. Церква не проводила агітації за жодного з кандидатів, тому що, кожен громадянин України повинен, згідно зі своїм сумлінням, чесно віддати свій голос за достойного кандидата в Президенти України, разом з тим наголошуючи на важливості збереження демократичних принципів під час виборів. Констатуючи факт порушення принципів демократичних виборів у зверненні коротко перераховуються ці порушення, такі як: перешкоджання вільному волевиявленню громадян України; однобічне інформування під час виборчої кампанії; використання адміністративного ресурсу; підкуп виборців та фальсифікація результатів виборів. Громадяни України, які вийшли на вулицю захищати свої конституційні права мирним способом, визнаються розважними, жертвовними і відповідальними, до голосу яких потрібно прислухатись, а не темною масою і «вулицею». Враховуючи вищесказане УГКЦ звертається «...до посадових осіб, уповноважених цим самим народом до влади, не піддаватися спокусі під час розв'язування дуже складної ситуації вживати своє становище,

засоби і силові та правоохоронні структури для своїх вузьких інтересів, проти власного народу. Ваша діяльність повинна бути завжди в правовому полі» [116]

Політична криза 2004 р. була вирішена в правовому полі. 3-го грудня 2004 р. Верховний Суд України визнав численні факти порушення законів і Конституції України в ході виборів і, як наслідок, результати другого туру голосування були оголошені недійсними. Для повторного голосування 8 грудня 2004 р., Верховна Рада змінила склад Центральної виборчої комісії й внесла ряд змін до «Закону про вибори Президента України» з метою нівелювати механізми фальсифікації виборів. За результатами перевиборів ЦВК оголосила Президентом України В.Ющенко [280].

Після завершення виборчої кампанії Глава УГКЦ Л.Гузар, у листі до духовенства, звернувся з подякою до тих хто, дотримався закликів та не встрявав в політичні справи, щоб не скомпрометувати Церкву і не втратити довіри з боку вірних. Аналізуючи виборчий процес Л.Гузар відмічає «... неймовірну позитивну силу, з допомогою якої людям вдалося відстояти свої права. Ця сила особлива тим, що вона не спричинила насилля, руйнації, а, навпаки, зродила бажання чинити добро. Вона аж ніяк не була революцією з властивою їй жорстокістю» [192]. Відмітивши позитивні моменти Помаранчевої революції, він окреслює перед духівництвом і фронт робіт на майбутнє – допомогти і підтримати віруючих у належному скеруванні їхньої позитивної енергії на рівні щоденного, місцевого, церковного та громадського життя, розуміючи що, існує реальна небезпека згасання позитивної політичної сили яка спричинила позитивні трансформації в суспільстві. Причин згасання названо дві: перша – пасивність людей які очікують вирішення їхніх життєвих проблем високими посадовцями без їх безпосередньої участі, друга – деструктивне начало тих людей, які не знають, як використати свою енергію на власне добро та користь інших людей [192]. У заключній частині листа Глава УГКЦ закликає бути не тільки добрими душ пастирями та духовними провідниками, а й активними громадськими діячами; допомагати своєму народові, підтримувати та заохочувати його до добра.

У цей ж час Гузар звертається з листом «З нагоди завершення президентських виборів» і до мирян. Висловлюючи надію що, за нових обставин стали можливими істотні суспільні зміни на краще, та великі можливості встановити новий здоровий, справедливий, гідний людини лад. Проте Глава УГКЦ наголошує що зміни можливі лише за активної участі самих громадян: «Це залежить від Вас і від мене, від кожного з нас! Навіть найкращий Президент і найбільш кваліфіковані та сумлінні його найближчі співпрацівники не зможуть запевнити справжніх, тривалих змін, якщо їх не підтримає увесь народ, кожний з нас відповідно до своїх сил, здібностей, становища в суспільстві, а найважливіше – від свого розуміння потреби і бажання допомогти» [192].

Розуміння того що доля народу у його ж руках, і майбутні зміни залежать тільки від активності громадян, наголошується і у «Зверненні Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви до вірних, священнослужителів, ченців та черниць, мирян УГКЦ». У цьому документі згадуються одна релігійна та три визначні події в суспільно-політичному житті України: вибори Президента України, акт примирення, який був літургійно проголошений між єпископатами Української Греко-Католицької Церкви і Римо-Католицької Церкви в Польщі, повернення осідку Верховного Архиєпископа Києво-Галицького УГКЦ до Києва. Вибори Президента України характеризуються у цьому зверненні як переломний момент (під час якого народ став сувереном своєї долі) який відкриває нові можливості. І ці можливості, на думку ієрархів УГКЦ, можна зреалізувати за трьох умов: «по-перше, таке завдання осягне лише вільна людина, бо тільки вона усвідомлює свою богосинівську гідність і власну відповідальність перед Богом та людьми; по-друге, згадану дорогу здолає лише той, хто знає ціну праці та спроможний реалізувати ті дари, які дав йому Господь, по-третє, дорогу до кращого майбутнього пройде народ, який об'єднаний почуттям солідарності» [140]. Примирення з польським народом, ставить нове завдання – примирення з іншими народами, в першу чергу з тими, історичні контакти з якими були особливо тісними та конфліктними ієрархи УГКЦ мають на увазі передусім російський і білоруський, єврейський і кримськотатарський, словацький та

угорський, молдавський і румунський народи, у ставленні до яких українці повинні вчитися втілювати, зокрема передумови мирного співжиття. Поряд з закликами до мирного співіснування у зверненні вказується й ряд порад: відкинення стереотипів негативного ставлення до іншого народу внаслідок «іншості»; ставши об'єктом кривди, згідно християнського вірування, не відповідати злом на зло; примирення та прощення минулого, щоб минуле отруювало сучасність і майбутнє, що може спричинити ворожнечу. В процесі побудови «власної долі» варто пам'ятати не тільки про свої права, але й про права інших людей і народів. Це дасть можливість застосувати досвід українсько-польського порозуміння й на інші народи [139].

Призначення дати виборів до Верховної Ради України, змусило активізуватись мирян УГКЦ які на з'їзді мирян 10 лютого 2006, затвердили тексти ряду звернень до усіх вірних УГКЦ, усіх християн та людей доброї волі з нагоди парламентських виборів [128]; до урядовців, депутатів та кандидатів в депутати, керівників державних та приватних структур [127]; «Відповідальність вірних за Церкву і державу» до Президента України Віктора Ющенка [125]; до Синоду Єпископів та усіх священників УГКЦ [125]. Безперечно, з'їзд мирян не відноситься до структурних одиниць УГКЦ, а їх звернення не відносяться до офіційної позиції Церкви та не можуть становити складову соціальної доктрини. З точки зору процесу комунікації, Церква виступає комунікатором і видає повідомлення (меседжі) у вигляді проповіді та соціальної доктрини, а віруючі та симпатички виступають реципієнтами, які мають засвоїти інформацію та застосувати настанови в своєму житті. Саме тому, вважаємо за доцільне проаналізувати зміст даних звернень, що дасть нам можливість прослідкувати наскільки повно засвоюються віруючими доктринальні настанови.

У першому зверненні - до усіх вірних УГКЦ, усіх християн та людей доброї волі з нагоди парламентських виборів, делегати з'їзду висловлюють переконання що, суспільно-політичне життя є полем відповідальності кожного віруючого за своїх ближніх, за спільне благо яка не обмежується виборчим процесом від передвиборчої кампанії і до дня голосування. Натомість кожен

громадянин повинен щоденною працею впроваджувати і відстоювати християнські моральні цінності, а також, своєю активною громадською та політичною позицією оберігати моральну та духовну атмосферу в суспільстві. Жити згідно християнських принципів, «не бери і не давай хабара», «живи за правдою і домагайся правди» є однією із форм здійснення заповідей «Люби Бога...» і «Люби ближнього свого ...», а самі принципи повинні стати дороговказом суспільного життя. У світлі цих переконань делегатами надається підтримка тих політичних партій і блоків, які турбуються не про власні політичні амбіції, а тих які своїми справами довели, що вони реально здатні створити морально безпечне та духовно здорове середовище, яке б гарантувало розвиток людини та родини, що й є щоденним покликанням і відповідальністю кожного християнина. На завершення звучить заклик до громадян підтримувати здорові тенденції серед обранців після виборів та не дати їм спокуситися можливостями влади [128]. У другому зверненні - до урядовців, депутатів та кандидатів в депутати, керівників державних та приватних структур, делегати зїзду звертаються від імені усіх віруючих з нагадуванням що: джерелом будь-якої влади є Бог, а саму владу необхідно використовувати для служіння Богу та співгромадянам; висока посада передбачає і високу відповідальність; кожен хто намагається піднятися на один із щаблів суспільної піраміди, повинен керуватись не клановими, партійними чи приватними інтересами, не власними амбіціями чи поняттями, а виключно справедливістю і турботою про долю Держави та її громадян [127]. Третє звернення адресоване безпосередньо Президенту України В.Ющенку, у якому делегати стверджують що, розвиток усіх сфер суспільного буття України можливий лише за умови пріоритету духовного, культурного та освітнього розвитку, який є відповідальністю кожного громадянина. Намагаючись закріпити першочерговість розвитку вищезгаданих сфер суспільного життя, а також підтримуючи звернення Глави УГКЦ Блаженнішого Любомира, звернення Глав традиційних Церков делегати звертаються з вимогою забезпечити: «впровадження в шкільні навчальні плани в якості обов'язкового загальноосвітнього предмета «Християнську Етику»; визнання «Богослов'я» як

наукової дисципліни; законодавчо закріпити права Церкви на заснування навчальних закладів (дошкільних, середніх та вищих шкіл), у формі яка виключає отримання прибутку та здійснення підприємницької діяльності; прохання надати таким закладам підтримку держави на рівні з навчальними закладами державної форми власності» [125]. Виконання вищезазначеного, на думку делегатів з'їзду мирян, дозволить віруючим громадянам України реалізувати свій потенціал на благо суспільства і сприятиме розвитку держави та створенню громадянського суспільства. У четвертому зверненні з'їзду мирян УГКЦ – «До Синоду Єпископів та усіх священників УГКЦ», делегати висловлюють прохання провести моніторинг мирянських організацій і призначити духівників у ті організації де бракує духівника, а також ввести у навчальні плани семінарій спеціалізовані курси з капеланства мирянських структур та з місійної діяльності [126]. Як видно зі змісту документів, миряни, як найбільш активна частина віруючих УГКЦ, мають чітке розуміння про свої місце та роль у сучасних суспільно-політичних процесах в Україні, а також несуть відповідальність за «власну долю та долю дітей». Останнє звернення, ще раз підтверджує тезу про безпосередній вплив УГКЦ через клір та духівників, на мирянські організації, одночасно формально залишаючись осторонь.

Реагуючи на виборчу кампанію парламентських виборів 2006 р. Синод єпископів УГКЦ, наголошуючи що, Церква ніколи не стояла осторонь подій які можуть мати доленосний вплив на долю наряду, також виступив зі зверненням до вірних і людей доброї волі. Констатує втрату народом довіри до влади, у Зверненні вказуються основні причини неналежної роботи влади - «...влада працюватиме для народу лише тоді, коли він постійно вимагатиме у неї чинити згідно з законом та справедливістю. Також належить усвідомити, що формування громадянського суспільства починається з активної позиції усіх його членів. Суспільно-політичне життя є тим полем, на якому кожен віруючий повинен проявити свою відповідальність за ближніх та загальне добро» [132].

Важливим чинником обрання депутата є також його ставлення (яке мусить співпадати з церковним) до певних аспектів суспільного життя: основний

пріоритет діяльності влади - визнання цінності людського життя (від зачаття і до смерті) та добро людини; держава повинна підтримувати сім'ю як суспільний інститут; навчання і виховання дітей будувати на християнській традиції; українську мову – слід оберігати і розвивати, а мовне питання розглядати з позицій національних інтересів українського народу; програми партій мають не тільки декларувати національну та релігійну толерантність, а й дотримуватися у своїй діяльності цього; загальне добро народу повинно превалювати над особистими чи партійними інтересами, а позицію кандидата визначити не за його за справи, а не обіцянками. Окрім загальних порад у цьому зверненні дається і ряд практичних рекомендацій таких як: звернути увагу на програми партій і особисті якості кандидатів, які їх представляють; перевірити, чи у своїй діяльності партія та її кандидати керуються християнськими принципами (моральністю, справедливістю та чесністю); незаплямоване злочинами, скандальними історіями та фінансові махінації минуле кандидата; партії слід оцінювати за реальним дотеперішнім внеском у розвиток української державності й добробуту народу, а не за передвиборчими обіцянками; стежити за повідомленнями засобів масової інформації, щоб здійснити свій вибір свідомо, добровільно і без страху. На завершення, ще раз нагадується що, продаж власного голосу на виборах, це не тільки велике приниження для вільної людини, але й продаж свого власного майбутнього; а неучасть у виборах – змарнований шанс вплинути на державотворчі процеси [132].

Завершення виборів до Верховної Ради України та до місцевих рад і зважаючи на бурхливий перебіг як виборчого процесу, так і процесу формування більшості в парламенті стимулював Л.Гузара, від імені Синоду УГКЦ виступити зі зверненням з нагоди завершення виборів. Обставини передвиборчої кампанії, результати виборів та формування уряду і коаліції, констатує Глава УГКЦ, задовольняють не всіх, дехто може почуватись ошуканим. Однак демократичний характер цих виборів і майже незатьмарена свобода волевиявлення виправдовують вкладені зусилля оскільки вони є кроком до громадянської зрілості та європейської політичної культури. У своєму зверненні Гузар показує

бачення Церквою співпраці і взаємовідносин ланок суспільного ланцюга - «державна влада-місцева адміністрація-народ», кожна з яких має власні обов'язки. Відповідальність перед народом, з боку державної влади, приносить їй визнання і політичне довголіття, оскільки демократичне волевиявлення народу, дає владі легітимність. Саме легітимність дає народним обранцям моральне право представляти в органах влади інтереси людей (навіть якщо вони голосували за інших кандидатів), а апеляція та дотримання моральних засад, стали чинником довіри і підтримки народом [133]. Розглядаючи сучасні політичні проблеми, в документі згадуються криза судової системи, зокрема Конституційний Суд України, безконтрольність і безвідповідальність, а також проблеми функціонування усіх трьох гілок влади. Відповідальність за вирішення цих проблем, УГКЦ покладає на політичних діячів з християнським покликанням. Завдання місцевої адміністрації, в баченні Церкви – служіння маленькій знедоленій людині, що буде найкращим вкладенням політичного капіталу, однак справедливо зазначається – «...ті, що приходять зі своїми проблемами до державних установ, також мають усвідомлювати, що вони обрані Богом, щоб свідчити Його правду. Це усвідомлення має сповнювати їхні душі відчуттям не лише власної гідності, а й поваги до гідності інших, у тім числі працівників цих установ. Ні чиновники, ні відвідувачі не повинні сприймати одне одного як об'єкти, на яких можна вихлюпнути свою втому та роздратованість» [133]. Відповідальність за вирішення даної проблеми, покладається на представників на місцях тих політичних партій, які нестимуть головну відповідальність за стан справ у державі. Підсумовуючи результати виборчої кампанії Л.Гузар робить ряд висновків: програми політичних партій були відображенням не реальних намірів політиків, а привабливими для народу гаслами; виборці звертали увагу на особи кандидатів, аніж на програми; політична культура в Україні все ще перебуває на ранніх стадіях формування. Як наслідок, велика відповідальність покладається на народ який формує владу. Обов'язком виборців, на думку Церкви є: відповідально ставитись до виборів, контроль діяльності владних органів, аналіз аргументів на користь цих обранців

та їх дії. Визнання влади не забирає у громадян права на протест та незгоду (за умови коли представники влади піклуються про себе і вузькопартійні інтереси, а не про народ). Сам ж народ мусить бути активним актором державотворення та суспільно-політичних процесів, тому що, реалізація владою програм можлива лише за участі усього народу, який своїми активними діями ствердить їх відповідність інтересам людей. Це надасть народу вагомий важіль впливу на державно-політичного життя, і відповіно на можливість формування майбутніх політичних курсів [133].

Аналізуючи гострі суспільні проблеми часу, Церква намагається дати на них відповіді та практичні поради як їх вирішити, в контексті християнського світосприйняття. Однією з таких гострих суспільних проблем є хабарництво (корупція) яку Церква трактує як гріх. Давання і приймання хабара трактується однаково морально хибним, а факт поширеності цього явища не виправдовує осіб причетних до хабарництва. Шлях подолання хабарництва – особисте бажання кожного, роль священників у вихованні віруючих, робота з молоддю та виховання нового покоління, яке б не знало що таке корупція [129].

Важливим елементом, який є вартий уваги на нашу думку, є те що у більшість звернень і промов ієрархів УГКЦ носять політичний підтекст. Один з таких документів «Звернення з нагоди 1020 хрещення Київської Русі» в якому Україна визнається європейською державою, згадується що Україна «зберегла християнські вартості, які характеризують насамперед духовну, а вже потім політичну культуру Європи», страх який породив у суспільстві тоталітарний режим минулого та інші політичні аспекти [70]. Також певний політичний підтекст проглядається і у листі «Блаженнішого Любомира до Блаженнішого митрополита Володимира, Предстоятеля Української Православної Церкви». Враховуючи значну роль Російської Православної Церкви (РПЦ) у ліквідації УГКЦ, даний лист розцінюємо не тільки як крок до примирення і екуменізму, але й намагання зменшити рівень впливу РПЦ на Українську Православну Церкву Московського патріархату. Зокрема на таку думку наштовхує намагання відродити Київську Церкву, яка б стала єдиною помісною Українською Церквою

в сопричасті з Римською, Царгородською і Московською Церквами. Такий крок дасть можливість українським церквам вийти з підпорядкування власних релігійних центрів, та мінімізує цих центрів на них та надасть їм незалежності. Незалежність релігійна дасть певну свободу церквам і в політичній сфері (вони перестануть бути рупором пропаганди та чинником тиску цих релігійних центрів на український соціум і політикум). Л.Гузар вбачає реалізацію інституту Київської Церкви на основі наступних принципів: «Єдина Христова Церква існує сопричастям помісних Церков, вона є іконою Пресвятої Трійці, божественна єдність якої є сопричастям різних і рівних Іпостасей; єдина помісна Українська Церква воскресне сопричастям Церков київської традиції, які самі себе і одна одну вважають спадкоємицями Свято-Володимирового Хрещення, а кожна з Церков іпостасно-самобутня у власному очоленні і священноначаллі, кожна рівна у звершенні Таїнства спасіння; як жодна з Іпостасей Пресвятої Трійці не є цілою Трійцею, так і жодна з Церков київської традиції не є цілою Київською Церквою чи її єдиною підставою» [74]. Для реалізації поставленої мети, Глава УГКЦ, пропонує наступні дії для створення єдиної помісної Церкви в Україні: «Церкви київської традиції взаємно визнають себе Церквами-Сестрами; на підставі літургійного Символу віри Церкви визнають сповідування кожною з них однієї й тієї самої віри семи Вселенських Соборів; Церкви визнають дійсність і благодатність Святих Таїнств у кожній з них і, як наслідок, правосильність єрархічних структур усіх Церков київської традиції; Імена предстоятелів Церков-Сестер київської традиції записуються в диптихи кожною з них; Предстоятелі Церков поминають одні одних на Великому вході Божественної Літургії» [74].

Політична криза 2008 р., яка виникла внаслідок виходу з коаліції парламентського блоку Наша Україна - Народна Самооборона, які причиною виходу з коаліції назвали «...голосування в Верховній Раді України депутатів від Блоку Юлії Тимошенко у блоці з Партією Регіонів за низку законопроектів, які мали на меті обмежити владу Президента України та внести інші зміни до законодавства України» [277]. Безперечно що таке політичне потрясіння не могло пройти повз увагу УГКЦ, і реакція на ці політичні події знайшла своє

відображення у «Зверненні делегатів другого з'їзду мирян УГКЦ до вірних УГКЦ, до усіх християн України та людей доброї волі про потребу оновлення політичного процесу» у якому наголошується що, сучасні політичні процеси ставлять під загрозу не тільки гідність людини, її права і свободи, але й територіальну цілісність і самостійність України. Негативні явища - корупція, хабарництво, творення сепаратистських осередків та відчуження громадян від політики - ось наслідки жадоби влади і почуття безкарності деяких політиків, які виникли внаслідок бездуховності та нівелювання моральних цінностей. громадянська пасивність та небажання громадян приймат иучась у політичному процесі, також називається однією з причин суспільно-політичної кризи. Подолання кризи, на думку делегатів, можливе за умов активної участі громадян та їх тиску на владні структури та місцеві партійні осередки. Для виходу з кризи, в першу чергу громадянам пропонують зробити наступні кроки: «Подолай власну байдужість; молися за примирення в українському суспільстві; твори групи солідарності і відповідальності за спільну справу, за права та свободи, які гарантують розвиток, гідний людини; підтримуй політиків, які словом і ділом, прикладом свого життя впроваджують християнські цінності в суспільно-політичне життя; домагайся нового механізму обрання депутатів та дієвого відкликання негідного політика через нове виборче законодавство, у якому обрання здійснюватиметься за відкритими списками; домагайся скасування цілковитої недоторканності народних депутатів та інших можновладців; домагайся через зміни до Конституції збалансування повноважень гілок влади, яке виключить руйнівне протистояння між ними та всередині них; домагайся через зміни до Конституції захисту життя людини від зачаття до природної смерті. Лише плекаючи особисту відповідальність за суспільство і втілюючи християнські цінності у своєму повсякденному житті, в родині, на місці праці чи навчання, будучи солідарними з усіма небайдужими, ми здатні не лише подолати негаразди, але й розбудувувати державу, яка служить гармонійному розвитку людини» [119].

Політична криза в Україні співпала в часі з глобальною фінансово-

економічною кризою та спричинила кризу в Україні 2008-2009 рр. [373]. Синод Єпископів Києво-Галицького Верховного Архиєпископства Української Греко-Католицької Церкви виступив зі зверненням до вірних та всіх людей доброї волі щодо теперішньої суспільно-економічної ситуації в Україні і світі у якому наголосив що, не тільки Україна, але й весь світ стоїть перед викликами економічної кризи. Проте за економічними факторами, які викликали цю кризу, стоять фактори духовні, і саме це змушує Церкву відреагувати у формі цього листа. період спаду економіки - це безперечно значне випробування для кожної особи, її сім'ї і цілого суспільства, проте сумлінна праця, віра та Боже провидіння допоможуть вирішити цю ситуацію [134].

Чергові вибори до Верховної Ради України, які мали відбутись 28.10.2012 р. на основі Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 р. викликали значний суспільний ажіотаж та, відповідно, значне занепокоєння Церкви. Причина суспільного збурення - політичні передумови та трансформації які відбулись у політичній системі України. До таких політико-правових змін відносимо: перемога у 2010 р., В. Януковича на президентських виборах та рішення Конституційного Суду про скасування поправок до Конституції від 8 грудня 2004 р.; ув'язнення Ю. Тимошенко та Ю. Луценка, внесення змін до виборчого законодавства, що унеможлиблювало балотуватись на виборах блокам політичних партій і як наслідок усього вищеперерахованого - падіння індексу демократії та свободи слова [33].

Відповідно, за таких передумов проведення виборів, суспільні настрої були напруженими. Враховуючи досвід попередніх виборів, зокрема Помаранчевої революції УГКЦ намагається спрацювати «на випередження» та попередити фальсифікації, зокрема продаж голосів на виборах та можливі фальсифікації. З цією метою Синод Єпископів УГКЦ готує звернення, як прокоментував його С.Шевчук: «Суть цього звернення дуже проста. Найперше, ми закликаємо не голосувати за ті партії, які купують голоси. Тому що купівля голосу виборця – це вже корупція. По-друге, ми закликаємо громадян прийти на вибори. Багато наших людей нині вже не вірить, що їхній голос щось може змінити. Тому

просимо не легковажити виборами, бо це не тільки право, але й величезна відповідальність, в т. ч. християнська, за своє суспільство, за державу. Особливо це стосується греко-католиків, які завжди були в авангарді державного будівництва» [407]. Також Глава УГКЦ закликав утриматись від радикальних заходів та не піддаватись на провокації.

Детально проаналізувавши «Пастирське послання Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архиєпископства Української Греко-Католицької Церкви до вірних у час підготовки до парламентських виборів 2012 року», ми бачимо що, у цьому посланні традиційно згадується що вибори це не лише право обирати владу, але й обов'язок відповідальності за неї. У свою чергу обов'язок влади - забезпечення умов для вільного волевиявлення суспільства. Враховуючи те що, через вибори ми формуємо не тільки власне життя, але й життя своїх рідних та майбутнє наших дітей, то до них необхідно підійти зважено і відповідально. Вибори перестають бути виключно політичною площиною, а переходять у площину моральну, оскільки кожному (і виборцю і кандидату необхідно буде показати власну моральну зрілість). Здійснюючи вибір, Церква закликає, дивитися на реальні справи і звершення тих, хто претендує на посаду. Не можна дати себе звабити різного роду Передвиборчі обіцянки та гасла, не мають зваблювати громадян, оскільки, нечесні політики застосовують їх як засіб маніпуляції та сприяють введенню в оману виборця. Варто зауважити, що у цьому документі, пропонуються чіткі питання, відповідь кандидатів на які, дозволить виборцю зробити свій вибір. Це наступні питання: «що доброго вони вже зробили для свого народу; які суспільно значимі ініціативи кандидатом було запропоновано і здійснено; якщо особа вже була депутатом, чи належно виконувала свій обов'язок перед народом, згідно із власного сумління, а не вказівок «згори»; чи ретельно депутат відвідував засідання і голосував сам, особисто; не обманював своїх виборців та не зловживав довірою, змінюючи свою політичну позицію; чи був причетний до корупції; а у передвиборчій програмі не пропагується ненависті та екстремізму; які пропонуються шляхи укріплення української державності та суспільства?» [266]. Входячи з даної позиції Церква

очікує від суспільства появу відповідальності і заохочує людей до серйозних роздумів над вибором кандидата, оскільки відповідальність людей, за свою державу, лежить на них. С. Шевчук наголошує, що: «...ми не можемо очікувати, що хтось за нас побудує нам нашу державу, і не можемо скидати відповідальність за ситуацію в суспільстві на ту чи іншу групу політиків. Як на мене, політичні сили повинні розуміти, що джерелом влади в демократичному суспільстві є народ. ... ми ніколи не заохочували й ніколи не заохочуватимемо голосувати за певну політсилу» [405]. Також висловлюються поради не голосувати за корупціонерів та не продавати голоси [60; 359].

Враховуючи велику вагу цих виборів, для політичного життя країни, до питання свідомості та відповідальності громадян, окрім Церкви, звертались також і науковці та громадськість. Прикладом є круглий стіл «Церква і вибори», на якому організатори звернули увагу на те, що, у передвиборчий період все частіше можна почути політичну агітацію, яку здійснюють духовні особи, висловлюють свою політичну підтримку під час організованих кандидатами в депутати прощ, використовують авторитет Церкви та апелюючи до християнських чеснот фотографуються з ними. М. Маринович, під час цього круглого столу, пригадав про послання Синоду УГКЦ щодо виборів 2012, проте зауважив, що воно не отримало в суспільстві належної уваги; О. Дашаківська, виконавчий директор ЛОГО «Комітет виборців України» звернула увагу на проблему підкупу виборців та моральну сторону цієї проблеми, а о. І. Колісник зазначив що, на його думку, основне завдання Церкви – зростати духовно та піднімати мораль у суспільстві, а «...Християнство для мене є абсолютною вартістю, через яку викристалізуються і моя конфесійна приналежність, і мої суспільно-політичні погляди та все інше» [353]. Також автоіетною, щодо виборчих перегонів є думка вітчизняного науковця В. Єленського, який стверджує що, залучаючи Церкву політики намагаються мобілізувати власний електорат: «Перед кожними виборами влада починає гру з Церквою. Вона або знижує плату за електрику, або за водопостачання, або ж газ, щоб потім їх підвищити знову. Влада завжди починає обіцяти. Цілком може статися так, що й

теперішній законопроект кинули для того, щоб збудити громадськість, яка перебуває поза цим «ядерним» електоратом. Аби легше було приватизувати те, що ще не приватизували. Ми знаємо, що Партія регіонів дуже влучно обирає «оголені нерви», ті, які найбільше болять: мову, історію, святині. Вона час від часу починає на них натискати, бити по них і впродовж двох років це продемонструвала» [103]. Розуміючи бажання політиків залучити Церкву до процесу передвиборчої агітації, та намагаючись протистояти цьому С. Шевчук наголосив що, УГКЦ не хоче ставати на бік тієї чи іншої політичної сили: «Українська Греко-Католицька Церква докладает всіх зусиль для того, щоб жодна партія не використовувала її в політичній боротьбі» [406].

Важливими для формування бачення Українською Греко-Католицькою Церквою процесу виборчих перегонів є роздуми Л.Гузара щодо політичної реклами. Різноманітна політична реклама з застосуванням аудіо— та відео засобів, покликані здобути прихильність виборця, та є вигідною для кандидата, оскільки створює йому позитивний імідж та дозволяє донести свою думку без особистісного спілкування з народом. Проте на думку архієпископа-емерита, цього замало. Якщо політик бажає піднести передвиборну діяльність на новий якісний рівень, властивий рівень, то йому потрібно подбати про зустрічі з громадянами, чію думку та інтереси вони будуть представляти, відкрито говорити з ними, пояснювати їм своє політичне кредо та переконання, запевняти їх у своїй майбутній діяльності, «...ніщо не замінить безпосереднього спілкування, бо це найкращий спосіб пізнати людину, яка зобов'язується служити, та могли повірити їй» [86]. Аналізуючи проблему фальсифікації виборів через залякування та підкуп голосів, Л.Гузар основними причинами цього явища називає брак політичної культури, відсутність свідомості та бідність: «Люди бідні! Для них сто гривень — немаленька сума, тому вони легко продаються, ... просто бідні й залежні. Власне, ми мусимо тим людям нагадати, що це недобре так робити, бо таким чином вони ніколи не вийдуть зі своєї бідності як духовної, так і матеріальної. У них нема відчуття політичної культури і вони не бачать у тому якогось гріха... Є ще випадки залякування— коли людей

прямо ж лякають звільненням, якщо вони не проголосують за певну партію. Треба собі усвідомити, що страх часом має великі очі й нічого більше. Тому треба збиратися з відвагою, щоб зуміти протистояти. Чому люди бояться? Знову ж таки — бо бідні» [207]. Із схожим зверненням виступив і теперішній Глава УГКЦ, наголосив, що вибори до парламенту є важливою суспільно-політичною подією, від якої залежить майбутнє кожного, і за свій вибір доведеться нести відповідальність. Саме тому, кожен повинен прийти на виборчу дільницю і проголосувати за втілення християнських цінностей у наше життя. «Ми не будемо вказувати за кого голосувати, але ми будемо звертатися до наших людей не продавати свої голоси. Тому що той, хто намагається купити голос, вже не може бути тим, хто збудує щось добре в Україні» [399].

Передбачаючи тиск владних структур на спостерігачів та членів виборчих комісій Глава УГКЦ Шевчук, закликав їх не боятися, а діяти відповідно до голосу сумління, оскільки саме від них залежить чесність цих виборів. «Якщо і спостерігачі, і члени виборчих дільниць протистоятимуть злу, а ви маєте для цього силу, особисту силу, тоді фальсифікації не відбудеться. Ми в нашій Церкві молимося за чесні вибори. Дехто вже починає з цього кепкувати, мовляв, які можуть бути «чесні вибори», коли така брудна виборча кампанія. Але молитва є допомогою тим, хто не хоче піддатися тиску. Це допомога, яку випрошує наша Церква для тих, хто потребує відваги, щоб діяти відповідно до голосу свого сумління. Тож, не бійтеся, з вами Господь, з вами є добрі наші громадяни, які не бажають миритися з суспільним злом» [53].

Брудна передвиборча агітація та напруження в суспільстві, спричинили виникнення думки про «другий Майдан» та вуличних акцій в разі фальсифікацій виборів. Ієрархи УГКЦ, зокрема Л.Гузар коментуючи цю ідею зазначив що, для того щоб не відбулися фальсифікації і громадськість відповідним чином поведилася на виборах, робота має проводитись до виборів, тоді громадяни дійсно зроблять вибір, а не просто проголосують: «Це трошки пізно, після виборів. Громадянство повинно підготовлятися до виборів» [68]. Цієї ж думки дотримується і Глава УГКЦ: «Силовий варіант ще ніколи і нічого не збудував.

Навпаки, мир і спокій, уважність і відповідальність – це ті підвалини, на яких можна шляхом свідомого вибору будувати своє державне, суспільне і приватне майбутнє» [407] і висловив стурбованість радикалізацією суспільства [52].

Проте, незважаючи на численні попередження та чіткі вказівки вищого духовенства УГКЦ до кліру, священники опинились втягнутими передвиборчу агітацію та стали активними учасниками виборчого процесу. Зокрема, кандидат у депутати Верховної Ради України, Т. Батенко організовуючи мітинги на свою підтримку, залучив священників не тільки УГКЦ, але й Української Православної Церкви Київського Патріархату та Української Автокефальної Православної Церкви. Такий непослух з боку священників викликав обурення зі сторони присутніх, та зацікавлення з боку керівництва УГКЦ. «Жоден священник не має права вихвалити будь-кого, крім Бога! Коли Церква втручається в політику, вона завжди програє. Бо ніколи жодна політична партія, яка намагається церкву обдарувати, не залишить її вільною» наголосив сказав Архієпископ УГКЦ, коментуючи ці події [279]. «Тиждень тому було офіційне звернення Патріарха Святослава, в якому він наголосив, що Церква не агітує на виборах. Ми лише молимося і закликаємо людей прийти на вибори. Якщо священник агітує за якогось кандидата, то це виключно його особиста позиція, а не позиція Церкви. Якщо до нас буде звернення, то ми зберемо спеціальну комісію і будемо розбирати цей випадок. Церква відкидає будь-яку агітацію. Це однозначно!» - зауважив працівник прес-служби Львівської архієпархії УГКЦ, Р. Соколенко [158]. Прокоментував намагання політиків і архієпископ-емерит Гузар, на його думку, в українців залишилась радянська звичка – чекати поки хтось щось їм дасть або подбає за них; що вони мають щось одержувати, а не здобувати власними силами і працею. Власне на таку маніпуляцію й розраховані подарунки кандидатів, які роздають їх, гроші чи продуктові набори, адже «... це й видно, що вони роблять такі речі не з почуття відповідальності, а щоб пропхатися до Ради» [245].

Окрім прямого залучення священослужителів, деякі кандидати в депутати використовують авторитет Церкви чи її представників для досягнення своїх

політичних цілей, заявив секретар Синоду Єпископів УГКЦ Б.Дзюрах. Як приклади він навів організацію кандидатом в депутати, прощі за підтримки священників, які були непричетні до такої «ініціативи» і відмовлялись вести своїх парафіян на цю прощу; публікація у передвиборчій газеті поміж фотографій високих церковних достойників власного фото, та ін. «У діях деяких політичних сил і окремих політиків можна прочитати месидж, що все у світі можна продати чи купити. Але, якщо нині кандидат у депутати купує голоси виборців, то де гарантія, що завтра він не продасть і свій власний голос та не змінить власну політичну позицію? ...Хочеться вірити, що наш народ все-таки проявить свою мудрість і не продасть власну свободу і власну гідність за кількесот гривень», - підсумував він [92].

Обурення суспільства фактом зловживання кліром своєю посадою та авторитетом Церкви змусило останню провести ряд внутрішніх досліджень щодо підкупу священників та залучення їх до виборчого процесу. Церква офіційно проголошує себе поза політикою та виборчим процесом, саме тому, намагання деяких кандидатів у депутати до ВРУ використати її із політичною метою, спричинило внутрішнє розслідування щодо зловживань священників своєю посадою та авторитетом Церкви, під час виборів. Така ситуація викликала занепокоєння у вищих ієрархів, оскільки, за словами Глави УГКЦ: «Ми зіткнулися з масовим підкупом, у тому числі священників» [30].

Для неупередженого розгляду ситуацій залучення кліру до виборчого процесу, було створено спеціальну комісію УГКЦ, яка розслідуючи діяльність священнослужителів під час виборів, прийшла до висновку, що така діяльність суперечила суті Церкви та нашкодила її авторитету. У зв'язку з цим Синод Єпископів УГКЦ ухвалив створити проект документа який має жорстко регламентувати поведінку священників під час виборів - «Правильника щодо поведінки духовенства під час виборчих кампаній в Україні». Очолив роботу над цим документом - Б. Дзюрах [332]. Схожу думку висловлював і кардинал Л.Гузар ««Священників, які агітують у церквах, треба карати, і ми вже чули про такі випадки. Священик, який дозволяє собі за якісь подарунки використовувати

амвон як засіб політичної пропаганди, не сповняє свого завдання, а шкодить людям... Церква співпрацює з політиками лише у сенсі участі в спільних проектах, призначених для загального добра, а не в сенсі підтримки якогось кандидата. Якби такий ходив до церкви і був добрим парафіянином, то і без слів священника усі бачили б його як добру людину, яка цінує Бога» [162].

Розслідування фактів зловживання дало результат, внаслідок якого кільком священнослужителям, які агітували за кандидатів у депутати, та таким чином нанесли шкоду авторитету Церкви, церковне керівництво оголосило сувору догану. «Ця резонансна подія викликала серйозне занепокоєння у Церкві. До нас у прес-службу прийшло чимало звернень... ...Люди вимагали покарати цих священників ... Цим священникам висловлена догана з усіма наслідками, які за собою тягне це покарання» - про це повідомив 15 жовтня о. П. Дроздяк, керівник прес-служби Львівської архієпархії УГКЦ під час круглого столу «Церква і вибори», який проходив в УКУ [29]. Хоча, разом з тим визнається що покарані священники раніше сумлінно виконували свої обов'язки, а факт залучення до агітації за кандидатів, керівництво УГКЦ сприймає як «прикру помилку». Разом з тим, варто зауважити що, намагаючись бути неупередженою у розслідуванні справ залучення кліру до передвиборчої агітації, комісія прискіпливо розглядала кожен факт залучення священників у передвиборчий процес, і саме завдяки цьому, дії деяких представників Церкви отримали виправдання. Зокрема набула резонансу подія, залучення священника УГКЦ до агітації за кандидати в депутати від «Партії регіонів» депутату Верховної Ради поточного скликання В. Келестину. Прес-секретар Івано-Франківської архієпархії УГКЦ єрей Ю. Трухана прокоментував цю подію так: « ... пан Келестин є уродженцем Рогатинщини і навіть, не будучи раніше членом жодної політичної партії, постійно спричинявся до розвитку і розбудови парафії УГКЦ на Рогатинщині. У даному випадку перед вірними УГКЦ ця особа виступила як жертводавець і меценат, якому духовенство склало подяку як меценату і жертводавцю за підтримку, не агітуючи чи підтримуючи його, як кандидата до ВР. Обов'язком кожного священника є молитися за кожного, незважаючи на його партійну

приналежність» [235]. Таким чином, УГКЦ наголошує що, для неї головною цінністю є людина, незалежно від партійної приналежності, і оцінка дається справам, а не політичним поглядам чи переконанням.

Окрім внутрішнього розслідування щодо участі кліру в передвиборчій агітації, УГКЦ офіційно визнала ці факти. Глава УГКЦ С. Шевчук, ще до виборів наголошував що, якщо хтось із священників навіть узяв щось від кандидата, то він ще має час віддати і покаятись, а спроби продати голос це прояв «корупції душі», який призводить до роздвоєння дій і думок. Після завершення виборів, аналізуючи ситуацію яка склалась, стосовно місця і ролі священників в контексті виборчих перегонів, він прокоментував: «Це не може нас не турбувати. Коли я переглядав ролики, в яких священники показово за щось дякують певному кандидатові, то мені було соромно і за депутатів, котрі вдаються до таких дешевих трюків, і за духовенство, що на таке піддається. За це буде потрібно каятися і перепрошувати Господа Бога та наших виборців» до каяття закликають і виборці які продали свої голоси [57]. Церква допускає співпрацю з політиками, долучаючись до певних спільних проектів заради спільного блага, проте в жодному разі може підтримувати їх під час виборчих кампаній. Одним з засобів який здатен стримати священнослужителя від спокуси участі в агітації, кардинал Гузар вважає покарання: «Священників, які агітують у церквах, треба карати, і ми вже чули про такі випадки. Священик, який дозволяє собі за якісь подарунки використовувати амвон як засіб політичної пропаганди, не сповняє свого завдання, а шкодить людям» [162]. Розмірковуючи над завданням Церкви у суспільно-політичному житті, він наголошує що: «Церква не є та інституція, яка повинна долучатися до політики. Однак повинна вчити і тих, хто при владі, і тих, хто поза нею відповідальності і утримуванню політичного і суспільного життя на відповідному рівні. Церква – це проповідь Слова Божого, а не проповідь політичної реклами» [239]. Участь самої Церкви як інституції, та участь її духовенства у передвиборчій агітації – лише зашкодять як самим людям, які можуть впасти в оману, так і Церкві, яка від таких дій втратить свій авторитет [358]. Підтвердженням того що, така агітація тільки шкодить

авторитету Церкви є дослідження проведене на порталі Релігійно-інформаційні служби України «Чи ви готові підтримати кандидатів, за яких агітують священники?» яке тривало протягом періоду передвиборчої агітації до виборів 2012 р. Дане опитування визнається дослідниками як нерепрезентативне, проте на їх думку, є сигналом втрати довіри та авторитету. У результаті опитування було отримано 1173 голоси, які розділилися наступним чином: однозначно або скоріше всього підтримають такого кандидата 9,9%, не підтримають — 22,1%, не впевнені — 10,9%, втрата поваги до священника — 57,1% [15].

Аналізуючи перебіг виборчого процесу та залучення релігійного чинника в них, вітчизняна дослідниця І.Стегній виділяє кілька ключових моментів, які є характерними для цих виборів. У своїй статті «Церква і вибори: чи допомогла агітація у храмі завоювати довіру українців» вона називає наступні характерні риси це: застосування показової благодійності, використання Церкви як агітаційного майданчика та використання чорного піару в поєднанні з релігійним чинником. Показова благодійність, як один з видів непрямого підкupu виборців, мала форми жертвувань на храм, на розвиток церковної громади, на підтримку прихожан певної церкви та ін. На нашу думку, характерною рисою, яка дозволяє визначати такі дії як непрямий підкуп є: надання пожертви виключно перед виборами; відбувається публічно при скупченні великої кількості народу (часто під час великих релігійних свят); в присутності представників церкви, які позитивно характеризують жертводавця не тільки як мецената, але й як державного діяча достойного довіри та приводять приклади його суспільно-корисної праці; цей захід масово тиражується у засобах масової інформації та/або в агітпродукції кандидата. Застосування церкви як агітмайданчику набувало як прямої форми, коли кандидату просто в храмі надавали слово та опосередковано, коли за підтримки кандидата організовувались заходи культового характеру такі як прощі, хресні ходи освячення і т.д. Релігійний чинник в чорному піарі мав місце у форму ідентифікації кандидата в депутати як парафіянина непопулярної у даній місцині конфесії, викривленій інформації про співпрацю кандидата і церковних діячів та ін. [335].

Справедливо буде зауважити, що кандидатами відбувалось залучення церков та релігійних спільнот, майже усіх деномінацій. Координатор виборчих програм «Опори» О. Айвазовська аналізуючи перебіг передвиборчої боротьби, стверджує що, агітація священнослужителів за кандидатів була дуже поширеною і стала трендом цих виборів: «Агітація на виборах через Церкву - це тренд цих виборів. Така агітація дійсно масова. Вона стосується більшою мірою західних областей України, де рівень релігійності населення набагато більше, ніж на сході. Залучення Церкви до агітації на виборах - обов'язкова складова виборчих кампаній у Західній Україні. Там кандидати обов'язково ставлять стели, роздають гроші парафіянам, перераховують гроші церквам» [1]. Така ситуація була притаманна не тільки західним теренам України. Визначною рисою цих виборів було те, що таку активну участь Церкви різних деномінацій та конфесій здійснювали майже на всій території України, і релігійний чинник застосовувався майже у кожній області. Сайт «Релігійно-інформаційної служби України», який моніторив ситуацію щодо залучення священнослужителів до виборчого процесу, тільки у період з 05.09.2012 по 20.09.2012, присвячує понад 20 статей в яких аналізує непоодинокі такі випадки [106]. Також доцільно зауважити і різноплановість залучення священників УГКЦ: від традиційних освячувань, відкриттів капличок, вручення нагород та подяк за допомогу храму, і аж до відкритої агітації на мітингах у підтримку кандидата та його вихваляння перед релігійними громадами та у місцях служіння. На обурення громадян, клірики зазвичай аргументували свої слова тим що, це подяка за меценатство та активну суспільну працю, але не агітація. Проте проведення внутрішнього розслідування довело що, це не так [29].

Доцільно зауважити що, в ряді випадків, згадування кліру УГКЦ в політичній агітації відбувалось без їхньої згоди, про що негайно подавалась публічна інформація зі спростуванням. Визнаючи свій вплив на суспільство та формування громадської думки, проаналізувавши перебіг передвиборчого процесу та агітації у 2012 р., УГКЦ приймає рішення про абсолютну заборону священнослужителям брати участь у політичній діяльності та передвиборчій

агітації. Ця заборона ставить за мету розділити політику і Церкву, оскільки така діяльність не тільки підриває авторитет Церкви, але й шкодить суспільству загалом, а також чітко регламентувати діяльність священників у суспільно-політичному житті.

Підводячи підсумки парламентських виборів у 2012 р. Глава УГКЦ С. Шевчук відверто визнав про проблеми які виникли: «Ми зіткнулися з масовим підкупом, у тому числі священників. Раніше такі методи нам були не відомі. Наша Церква вийшла зраненою із цього процесу і потребує лікування, бо коли Церкву використовують для політичної мети, тоді підривається вірогідність церковного слова і викривлюється поняття Церкви» [356;360]. Наслідком діяльності Спеціальної комісії з розслідувань діяльності священників у передвиборчій агітації та аналізу даної ситуації Синодом Єпископів УГКЦ було прийняте рішення про створення документа який має жорстко регламентувати поведінку священників під час виборів. Такий документ розроблявся з моменту закінчення виборів 2012 р., під керівництвом секретаря Синоду Єпископів УГКЦ Б.Дзюраха, та був затверджений 63-ю сесією Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архиепископства під назвою «Інструкція про поведінку священнослужителів УГКЦ під час політичних виборчих кампаній» [152].

Офіційно відмежовуючись від політики, Церква в під час виборів до парламенту у 2012 р., зіткнулась з проблемою залучення духовенства до виборчої кампанії, зловживання авторитетом Церкви та саном [286]. З метою остаточного врегулювання питання місця та ролі духовництва у суспільно-політичному процесі, зокрема і у виборчому процесі, й була створена «Інструкція про поведінку священнослужителів УГКЦ під час політичних виборчих кампаній» [152]. Інструкція створена, вищими ієрархами УГКЦ, в першу чергу для самих священнослужителів, і являє собою нормативний документ, який визначає порядок дій та компетенцію духовної особи, її місце, роль та завдання у суспільних та політичних процесах, і в тому числі у виборчому процесі до органів влади усіх рівнів. Показовим, як на нашу думку, є той факт що, дана інструкція знаходиться у відкритому доступі, і будь хто з віруючих чи сим

патиків має змогу з нею ознайомитись та у світлі доктринального вчення дати оцінку дій церковним діячам. Таким чином, за допомогою даної інструкції, відбувається обмеження діяльності Церкви та її служителів у виборчих процесах, що зведе нанівець намагання кандидатів чи політичних сил зловживати її авторитетом, одночасно не перешкоджаючи здійснювати УГКЦ місію спасіння. Варто також зауважити, значний вплив соціальної доктрини Католицької Церкви на формування цього документу. Основні підходи, критерії та положення ґрунтуються на документах II Ватиканського Собору, Компендіумі соціальної доктрини Католицької Церкви, Кодексу Канонів Східних Церков та ін.

Сам документ складається з вступу, двох частин та висновків. У вступі пояснюються причини та мета написання цього нормативного документу. У частині I-й розкриваються богословсько-канонічні принципи відносин між церквою та державою, а у частині II-й надаються практичні душпастирські вказівки священнослужителям. Матеріал першої частини логічно розбитий на 4 розділи: відносини між Церквою та політикою; священнослужителі і політика; пособорове навчання Католицької Церкви; ККСЦ про стосунок священника до публічного і політичного життя; УГКЦ та вибори в незалежній Україні. Варто зауважити, що документ написаний на високому рівні, одним з позитивних моментів є пояснення термінів у розділі першому «Відносини між Церквою і політикою» частини першої. Автори ґрунтовно підійшли до трактування терміну «Церква» і «політика». Вони наголошують що, варто розрізняти подвійне трактування цього терміна. Перший варіант трактування – це духовенство, до якого зараховують Папу Римського, патріархи, єпископи та священники і обмежує поняття лише колом духовних осіб. Разом з тим, враховуючи те що, Церкву творять люди, виникає розуміння Церкви – як спільноти охрещених віруючих, куди входять як віруючі прихожани, так і їх пастирі, виникає відмінність між участю пастирів та віруючих у політиці. Останніх також зараховують до «живих членів єдиного Божого люду» які творять Церкву, і якщо перших обмежують у політичній діяльності, то віруючих навпаки стимулюють та заохочують до активної політичної участі. Трактатування «політики» автори також здійснили як у

широкому, так і у вузькому розумінні, проте одразу зауважили що, розглядатимуть її: «як певну практичну діяльність, що її здійснюють партії, політичні сили, органи державної влади», а участь духівництва у політиці буде розглядатись виключно «в контексті виборів до різного роду представницьких органів державної влади» [152]. На нашу думку, таке вузьке трактування поняття «політика», дозволяє Церкві бути активним актором «політики» в її широкому розумінні – суспільно-творчій діяльності спрямованій на досягнення спільного інтересу.

Намагаючись розмежувати Церкву і політику, автори документа визначають три критерії на основі яких вони пояснюють їх взаємовідносини. Перший критерій - завдання і функції Церкви, який виводиться на основі соціальної доктрини Католицької Церкви. Посилаючись на Компендіум соціальної доктрини Католицької Церкви, вони визначають завдання Церкви як: «Місія... не політичного, економічного чи соціального порядку, адже мета... – порядку релігійного. Однак саме із цієї релігійної місії виникають обов'язки, світло і сила, що можуть прислужитися встановленню і зміцненню людської спільноти за законом Божим. Ця місія визначає право й водночас обов'язок Церкви створити власну соціальну доктрину і впливати через неї на суспільство і його структури за допомогою зобов'язань і завдань, які породжує ця доктрина.» [187, с. 56]. Проте ця місія не робить Церкву аполітичною, вона просто чітко розставляє пріоритети та завдання, згідно яких вона має розглядати суспільно-політичні процеси з точки зору християнської етики та принципів, даючи характеризуючи їх з позицій віри і разом з тим на доступному кожному, навіть не християнину рівні. Другий критерій – духовенство не здійснює політичної діяльності у вузькому розумінні цього слова, проте, як було вище вказано, трактування політики у вузькому розумінні, дозволяє брати участь в суспільно-політичному житті. Відмова від вузько політичної діяльності пояснюється тим, що місія Церкви є універсальною, та розповсюджується на усіх людей, в той час як політична діяльність обмежується групою людей, чи партією, що залишає решту людей поза увагою Церкви. Також не може Церква виконувати функції

держави та підміняти її собою, з чого і випливає третій критерій. Він стосується державно-церковних взаємовідносин. Автори чітко зазначають що, Церква і держава, розмежувавши сфери своїх компетенцій, визнають автономію одна одної, мають спільну мету – забезпечення загального добра, і для досягнення цієї мети здійснюють співпрацю. Державно-церковні стосунки передбачають незастосування політики для досягнення суто релігійних цілей Церквою, та невикористання релігії для досягнення вузьких політичних цілей державою. Разом з тим, існують певні сфери суспільного життя, на стику інтересів Церкви та держави, в яких вони повинні співпрацювати. До таких сфер відносять: сімейно-родинну сферу, охорона здоров'я, забезпечення прав і свобод, освіта та культура. Співпрацюючи разом в напрямку сприяння розвитку людської особистості та спільного блага вони, разом з тим є незалежними одна від одної та діють на основі власних принципів [152].

Застосування цих критеріїв для розмежування церковного і політичного висвітлюється у другому розділі «Священнослужителі і політика: пособорове навчання Католицької Церкви». На основі базових принципів соціальної доктрини Католицької Церкви – еклезіологічного та христологічного принципів окреслюється місце і роль священнослужителя в суспільно-політичному процесі. Виходячи з природи і властивості Церкви, священник не може бути членом політичної партії чи виступати на боці якоїсь політичної сили, оскільки таким чином він віддає перевагу та підтримку певній групі, в той час як Церква є всеохоплююча і слідуючи Христовим завітам охоплює політичних опонентів і ворогів, які перед нею є однаковими. Священник турбуючись про порятунок особи має бути завжди до неї доступним і відкритим, що буде неможливим якщо вони будуть політичними опонентами. Окрім цього Церква не ставить за мету визволити людину на землі, а лише визволити людину від гріха, таким чином ціллю діяльності є душа людини, а не тіло [152].

Незважаючи на те що, і пастор і віруючий є «єдиним Божим людом» які творять Церкву, проте їхні функції та обов'язки є абсолютно різними. В той час як клірикам забороняється втручання в політику, оскільки в такому разі вони

порушать еклезіологічний та христологічний принципи Церкви, віруючих та симпатиків, або як їх називають – мирян, активно залучають до суспільно-політичної діяльності. У інструкції постійно наголошується що, пастирі не можуть втручатись у політику, проте їхнім прямим завданням і обов'язком є виховання віруючих, та стимулювання їх до активного політичного життя, яке вони повинні здійснювати разом з іншими громадянами. Зміна суспільства на основі християнських принципів – це не тільки їх право, але й прямий обов'язок як громадян і християн, в той час як духівник зобов'язаний докладати усіх зусиль для формування їхнього світобачення [152].

Посада пастора накладає певні обмеження на особу котра її обіймає, зокрема обмеження і в політичному житті. Тому з метою уникнення колізії між правами і обов'язками священнослужителя та його особистими громадянськими правами у пункті 4-му розділу 2-го Інструкції священнослужителя розглядається питання поєднання місії священнослужителя та його особисті громадянські права. Разом з тим, обмежуючи пряму участь пасторів у політиці, Церква визнає їхні громадянські і політичні права та не забороняє приймати участь у голосуванні, тому що перебуваючи на духовній посаді, він і надалі залишається громадянином своєї держави, який має повне право на політичний вибір. Враховуючи авторитет як Церкви так і священника, йому забороняється публічно і навіть приватно висловлювати свої політичні уподобання і чітко забороняється позицію вати власну точку зору як єдино правильну. Проте здійснюючи свій вибір, він повинен бути виваженим та не намагатись зреалізувати певні політичні завдання. Йому рекомендується дистанціюватись від політичних пристрастей [499] і разом з тим не схвалюється політичний абсентеїзм. Така позиція дозволить душпастирю уникати несприяття з боку віруючих на основі політичних переконань. Як бачимо Церква чітко обмежує можливості політичної діяльності священників, особливо в якості агітаторів за певну політичну силу та лідерів політичних рухів. Кодекс канонів Східних Церков з цього приводу також висловлює однозначну позицію: «Вони не можуть брати активної участі ні в політичних партіях, ні в керуванні професійними спілками» [176, кан. 384].

Безперечно, усвідомлюючи неможливість даного документу охопити усі галузі суспільної діяльності та різноманітні «позаштатні» ситуації, автори доповнили дані правила пунктом, який передбачає шляхи їх вирішення. Йдеться про виняткові ситуації коли священнослужитель змушений брати безпосередню пряму участь в політичній діяльності. Проте, така діяльність у Католицькій Церкві, є чітко обумовленою, і має жорсткі нормативні рамки. «Ultimis temporibus», передбачаючи виникнення таких виняткових ситуацій вказує що, така діяльність повинна бути: «... дійсно подиктована благом спільноти і в будь-якому разі має відбутися за дозволом єпископа, котрий перед тим порадиться у пресвітерській раді і, за необхідності, в Єпископській Конференції» [499]. Взявши ці норми за основу, вирішення виняткових ситуацій в УГКЦ вирішили наступним чином: «Але навіть у таких обставинах священник може діяти в політичній сфері лише за виразного благословення правлячого єпископа, який попередньо має узгодити це рішення з Головою Церкви. Ієрархи, які надають такий дозвіл, повинні бути переконані, що такої діяльності священника вимагає оборона Церкви або загальне добро українського суспільства» [152]. У цьому пункті чітко видно особливість УГКЦ та її національна ідентичність. Політична діяльність дозволяється для «оборони Церкви» та «добра українського суспільства», в той час як Вселенська (Католицька Церква) дозволяє таку діяльність задля «блага спільноти». На нашу думку, ці пункти є включеними в перелік виняткових під впливом історичних факторів: відстоювання українцями власної незалежності та ідентичності та фактом спроби знищення УГКЦ через проведення псевдо собору у 1946 р. радянською владою. Саме тому їм було надано пріоритет перед політичною нейтральністю священника.

Інструкцію про участь священників у виборах, а зокрема розділ 3-й в якому наводяться норми вищезгаданого кодексу про місце і роль священника у громадському та політичному житті було створено на основі Кодексу Канонів Східних Церков. Місце і роль священника в політичному житті, визначається канонами 382-384 даного кодексу. Так, канон 382 чітко вказує, що священникові не потрібно здійснювати діяльності яка не є властивою для виконання обов'язків

душпастиря, а також користуючись приписами партикулярного права уникати усього що є неспівставним з священницькою посадою. Канон 383 накладає обмеження у сфері влади, військової служби та громадських дій. Священнику забороняється займати посади пов'язані із здійсненням світської влади і таким чином обмежується можливість ставати депутатами усіх рівнів; здійснювати військову добровільну службу, хіба з дозволу вищого ієрарха; та не здійснювати громадських обов'язків, які не узгоджуються з клирицьким станом та військової служби по призову, незалежно чи це відбувається за угодою, звичаєм чи законом [176, кан. 382-384].

Піднімаючи питання виборів, до усіх рівнів органів влади, в сучасній Україні помітно що УГКЦ завжди займала активну позицію, проте не активну діяльність. Активна позиція відображалась у її ставленні до демократичного інституту виборів, перебігу самого процесу та ін. у вигляді промов, звернень, листів та інш., документів, як Глави Церкви так і Синоду єпископів чи навіть окремих комісій УГКЦ. У своїх доктринальних повчаннях, і це є характерною для УГКЦ рисою, ніколи не звучала підтримка певній політичній силі чи конкретному кандидату, а лише наголошувалося на християнських принципах на основі яких усім людям доброї волі (а не тільки віруючим даної конфесії), здійснювати свій вибір. Досвід залучення авторитету Церкви та її клиру до виборів, дав поштовх творенню механізму реагування УГКЦ на виборчий процес. Цей механізм, покроково розписаний в «Інструкції про поведінку священнослужителів УГКЦ під час політичних виборчих кампаній» і включає в себе наступні пункти: «мобілізація населення до активної участі у виборах; оприлюднення Церквою принципів і критеріїв оцінювання кандидатів та політичних партій; заохочення до здійснення вибору на основі власного сумління, а не на основі продажу голосу; пересторога перед підкупом виборців з боку кандидатів; прохання до влади не допустити фальсифікацій виборів; заклик до всіх вірних молитися за успішне проведення виборів; нагадування про відповідальність влади і громадян; оцінка дій влади під час виборчої кампанії;

вибачення за невластиву і негідну поведінку священнослужителів під час виборчої кампанії» [152].

Враховуючи різноманітні механізми впливу та новітні політичні технології, які дозволили кандидатам у депутати залучити Церкву до виборчого процесу чи просто скористатись без її згоди авторитетом у суспільстві, вища ієрархія УГКЦ підняла питання регламентації конкретних ситуацій, з якими священники можуть зіштовхнутися в контексті виборів. Виходячи за межі філософського теоретизування УГКЦ у своєму доктринальному вченні дає чіткі вказівки, які передбачають регламентування поведінки душпастирів під час виборчої агітації, проведення Богослужінь і молитовних заходів, а також прийому пожертв та проведення благодійних заходів.

Дана інструкція чітко забороняє проводити як пряму, так і непряму агітацію за будь яку партію, блок чи кандидата. Під прямою агітацією у інструкції розуміється безпосереднє згадування імені кандидата чи назви партії та заклик до їх підтримки; непрямою – згадування політичної сили не в контексті виборів, а у будь якому іншому позитивному контексті, що створить йому позитивний імідж на час виборчих перегонів. Також неможна брати участі у зборах, концертах, вічах, та інших заходах, які організують кандидати. Така ж заборона розповсюджується і на релігійні заходи – хресні ходи, молитовні зустрічі, прощі і т.д., якщо вони відбуваються у контексті виборчої кампанії. Окрім цього, заборона поширюється на розповсюдження агітаційних матеріалів у приміщеннях церкви та на її подвір'ї. Початок молитов за чесні вибори відбувається згідно розпорядження вищої церковної влади і також забороняє проголошення політичних закликів, та виступів політиків, разом з тим вітається заохочення людей до виборів як акту відповідальності за долю країни. Щодо пожертв, то забороняється прийом пожертв на будь які, за які потрібно привселюдно дякувати. [152].

Важливим, як на нашу думку, у цій інструкції є заборона дій або слів священника, які можуть призвести до суспільних збурень чи розбрату, можуть містити загрозу соборності української держави чи спільного блага. Таким чином

УГКЦ, черговий раз, доктринально затверджує своє ставлення до світської влади та її визнання, а також позицію щодо української держави. Дана інструкція є виховним документом який позиціонує Церкву у виборчому процесі через моделювання поведінки духовенства. Незважаючи на чіткі вказівки щодо певних ситуації багато питань щодо залучення духовенства у вибори, залишається нерозкритими, що не применшує ваги і значення документа та дозволяє нам його характеризувати швидше набором правил та настанов, аніж інструкцією. Вибори до місцевих рад 2015 р. УГКЦ зустріла традиційним зверненням до народу та духовенства, у якому вибори визнаються важелем політичної боротьби, напротивагу «насилъству, ненависть і зневагу людської гідності, навіть власних опонентів», ухилення від виборів прирівнюється до дезертирства й безвідповідальності, а також нагадування священникам про використання «Інструкції про поведінку під час виборчих кампаній» у свої діяльності під час виборів [121].

Також в соціально-політичній доктрині УГКЦ розглядається питання патріотизму та любові до бабківщини, як один з виразників національної ідентичності. Показовим є те, що до питання патріотизму ієрархи УГКЦ звертались на початку ХХ ст., та зараз. Причина цього – українське питання та державотворчий процес тоді та окупація АР Крим й сепаратистські настрої на східних теренах України зараз. Неприйняття, а іноді й заперечення української державності, тяжіння до держави-сусіда, підтримка ідеї «русского мира» та сприяння поширенню «русской весны» можемо охарактеризувати як кризу ідентичності, коли громадяни України (формально за паспортом), не ідентифікують себе з нею. Саме тому дана тема є надзвичайно актуальною і немогла пройти повз увагу духовенства УГКЦ.

Поняття ідентичності або ототожнення, в науковий обіг було введено З. Фрейдом і у політології під ідентичністю розуміється «... почуття приналежності особи до певної групи, згода з певними політичними цінностями, вираз симпатії до певної партії, лідера, надання їм підтримки» [278, с. 140]. Безперечно, що ідентичність тісно пов'язана зі свідомістю, відповідно політична

ідентичність (як ототожнення індивіда з групою та сприйняття норм та цінностей цієї групи) знаходиться в залежності від політичної свідомості (як сукупності орієнтацій та установок індивідів щодо політичної системи та свого місця в ній). Звідси випливає потреба політичної соціалізації особи - засвоєння індивідом політичних знань, цінностей норм суспільства до якого він належить. Таким чином утворюється логічний ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків «політична соціалізація - політична свідомість - політична ідентичність» у якому політична ідентичність виникає через формування політичної свідомості, внаслідок політичної соціалізації. Сучасна криза політичної ідентичності в Україні, на нашу думку, виникає внаслідок недостатньої участі держави в політичній соціалізації громадян, що спричинило відсутність у них громадянської свідомості. Розпад Радянського Союзу та становлення незалежності спричинили певний «ідеологічний вакуум» викликав у громадян політичну фрустрацію - відчуття гострого дискомфорту через невідповідність зовнішніх і внутрішніх картин суспільної дійсності, що було спричинено трансформаційними змінами в суспільстві [276, с. 754]. Для подолання фрустрації та закладання підвалин національної ідентичності, цей «вакуум» необхідно було заповнити. Громадян, тепер вже незалежної України, необхідно було політично соціалізувати, щоб вони себе відчули громадянами України (тобто мала б відбутись національна ідентифікація), а не громадянами СРСР. Під національною ідентичністю розуміємо «об'єктивну належність людини чи групи до національної спільноти. ... основними ототожнюючими показниками є свідомість громадянство, територія, мова, історія, культура» [278, с. 246]. Саракун Л. посилаючись на російського дослідника Н.А. Хренова трактує національну ідентичність як: «... завершальний акт процесу усвідомлення індивідом чи соціальною групою своєї приналежності до певного національного утворення як підсумок прийняття ними цінностей, норм, ідеалів, якими керується ця нація, як результат оволодіння індивідом сукупністю знань про історичний шлях, яким пройшла та чи інша нація, про її долю і призначення, про місце серед інших націй», а процес національної ідентифікації - «індивід ототожнює себе

перш за все з державою, яку він розглядає як гарант збереження й примноження національних, духовних і матеріальних цінностей, як вищу форму організації соціуму, що дозволяє зберегти якісну визначеність нації» [321, с. 72].

Розмитість та прозорість кордонів з Росією та творення єдиного інформаційного простору посилили процес втрати ідентичності частиною населення. Проблема конструювання української національної ідентичності спричинена не тільки пасивністю держави, але й прихованою конкуренцією з боку російської політичної нації, яскравим актуалізованим виразом якої є мовна проблема. Питання мови потребувало окремої уваги, як фактора ідентичності. Ще А. Шептицький наголошував що: ««Що ж робить якесь число людей одним народом? Передовсім мова. Всі, що по-українськи говорять або що вважають українську мову за рідну, будуть становити український нарід» [469]. Проте відсутність проведення грамотної мовної політики, яка б підсилила ідентифікацію населення як громадян України, незалежно від їх етнічної приналежності, призвела до зворотного ефекту – мова стала засобом дезінтеграції українського суспільства. Внаслідок певної схожості між українською і російською культурами, створилась ілюзія «нерозрізненості», єдності і тотожності, що й призвело, до розмивання меж між української та російської ідентичностей, а також продовжує сприяти «вливанню» російської ідентичності в українську та її подальша підміна. Академік НАНУ В. Горбулін визначив цю ситуацію так: «Суттєво утрируючи, основним змістом сьогоденної української політики за останні 20 років можна назвати триваючу боротьбу двох націоналізмів, двох націоналістичних рухів: великоросійського та українського» [17]. З огляду на вищевказане, в підсумку, погоджуємось з думкою вітчизняного науковця Ф. Барановського: «Україна, натомість, тримається за своє радянське минуле. Це відбувається тому, що значна частина населення має пострадянську ментальність. Ситуація зміниться на краще тільки тоді, коли відбудеться переворот у суспільній свідомості у бік справжнього патріотизму, який саме і передбачає сприйняття європейських цінностей свободи та демократії» [13].

В умовах пасивності держави, постає проблема пошуку інституції, яка б сприяла формуванню національної ідентичності та патріотизму. Як свідчить практика, за умов невиконання державою певних функцій, ці функції починають на себе перебирати суспільні інституції громадянського суспільства. Однією з таких інституцій є національна церква. Визначення національної церкви, на нашу думку, найбільш вдало здійснив А Колодний характеризуючи її як: «... церква будь-якої конфесії, яка функціонує в певний історичний період і, спираючись на свою традицію і набувши етноконфесійної специфіки, сприяє поступові етнокультури, самосвідомості й державницького менталітету певної нації, користується національною мовою як богослужбовою та має значний рівень поширення серед населення певної країни чи територіального регіону» [183]. Отже, УГКЦ будемо розглядати як інституцію (національну церкву), яка здійснює конституювання норм (у даному випадку національної ідентичності) - що відповідає обраному нами інституційному та неінституційному підходам.

Теоретично, не бажаючи замінювати собою державу, фактично, Церква перебирає на себе функції формування національної ідентичності, проте вона не намагається повністю замінити державу яка має бути формою організації життя людей. Власне через державу народ намагається забезпечити свою ідентичність, діяльність якої має базуватись на моральних цінностях та сприяти розвитку кожної особи та збереженням суспільних цінностей.

Підтвердженням значного впливу УГКЦ та її доктрини на формування національної ідентичності є дані соціологічних досліджень проведені у листопаді 2012 р. серед мирян УГКЦ (духовенство до вибірки не було включено). Показовим є той факт що, фактори, який «найбільше вплинув на їхню приналежність до УГКЦ», найпоширенішими виявилися: «хрещення в цій Церкві» (45,3 %) та «виховання з дитинства в традиціях УГКЦ» (58,8 %). «справжня Церква українського народу» обрало лише (7,1%). Цікавим є і віковий розподіл: «виховання в традиціях УГКЦ» обирали респонденти найстаршої вікової групи (від 60 років і старші) та наймолодшої (від 18 до 29). На нашу вибір зумовлений можливістю УГКЦ впливати на моральне виховання та

проводити катехизацію. Вік після 60 і більше – це період до псевдособору, УГКЦ офіційно діє, та 18-29 це відновлення діяльності та активна робота з віруючими. Проміжний вік –ма викликана заборонаю діяльності УГКЦ та відсутністю роботи серед мирян (катакомбний період). Також перехід від нагальних політичних питань на початку 90-х, і робота з віруючими більше в духовному ключі аніж в національно політичному відбилась і на факторі «Церква українського народу» - старшого покління воно є пріоритетнішим аніж для молодшого. Визнаючи, характеристику яку віруючі УГКЦ вважають для себе найбільш важливою, респондентами обрали «УГКЦ – це християнська Церква» (50,9 %), «УГКЦ – це національна українська Церква» (26,2 %), «поєднує східну та західну християнські традиції» (12,1 %), «є частиною Католицької Церкви» (10,8 %). У Львівській області частіше, ніж в інших областях, обирали такі ознаки, як «національна» та «Католицька Церква. Останній варіант виявився більш важливим Для мешканців Івано-Франківської області – «поєднання східної та західної християнських традицій». Серед представників різних вікових груп молодші групи (від 18 до 40 років) частіше вказували на важливість того, що «УГКЦ – це християнська Церква», тоді як представники старших вікових груп (від 40 до 60 років і старші) частіше за інших обирали варіант «УГКЦ – це національна Церква» [302]. Загалом дослідження показують високий рівень довіри громадян до церкви загалом, і до УГКЦ зокрема [97].

Розуміючи власну відмінність від держави та намагаючись провести чітке розмежування, УГКЦ приділяє увагу трактуванню поняття «держава» та окреслює її функції, згідно свого бачення в контексті християнського вчення. Соціально-політична доктрина УГКЦ розкриває зміст християнського розуміння держави, окреслює функції державної влади та межі її впливу на суспільство, а також зачіпає надзвичайно актуальні сьогодні питання моральної відповідальності особи за державу та патріотизму і любові до батьківщини. В політичному дискурсі одне з трактувань поняття «держава» це - «... інститут політичної організації суспільства, який створюється для налагодження життєдіяльності суспільства в цілому та здійснення політичної влади з метою

задоволення загальнонаціональних потреб» [278,с. 91]. У баченні Церкви держава це – форма організації життя нації, політична спільнота, мета якої - спільне добро яке досягається через її діяльність і внаслідок чого поглиблюються та зберігаються моральні цінності народу. Досягнути цієї мети державі, допомагає впровадження базових християнських принципів - свободи, справедливості, рівності, що дозволяє характеризувати політичну владу, з точки зору Церкви, як моральну силу суспільства. [166, с. 287-288]. Застосовуючи механізм політичної влади, держава виконує свої функції з метою задоволення загально національних потреб (в тлумаченні доктрини – спільного блага) та мінімізації зла за допомогою механізму права. Важливим, на нашу думку, є те що, у своєму вченні УГКЦ розглядає владу політичну і владу державну як тотожні поняття, що не йде у розріз з сучасними досягненнями політичної науки, оскільки політична влада знаходить своє продовження у державній, а державна влада є засобом здійснення влади політичної. Разом з тим зауважимо що, окрім державного рівня політична влада здійснюється на рівні політичних партій, громадських об'єднань та органів місцевого самоврядування. Функції державної влади визначаються її межами, як і свою чергу окреслені в Конституції України, і Церква це визнає. Також вона закликає по послуху владі і до покори їй, але тільки в разі дії влади в рамках відповідності «Господнього закону». Якщо ж влада порушує ці закони, вона втрачає легітимність, а народ отримує право на збройний опір. Щоправда збройний опір дозволяється. Але не схвалюється оскільки насилля може спричинити ще більшу небезпеку, тому рекомендується віддавати перевагу, не менш дієвому, пасивному спротиву. В соціально-політичній доктрині УГКЦ немає критеріїв обґрунтування початку збройної боротьби, проте вона посилається на соціальну доктрину Католицької Церкви, в якій вони чітко визначені: «у випадку несумнівних, тяжких і тривалих порушень основних прав людини; після вичерпання всіх інших засобів; якщо він не спричинить більшого безладу; якщо обґрунтована надія на успіх; якщо раціонально неможливо передбачити кращі вирішення» [187, с. 247-248]. Одночасно даючи згоду на збройну боротьбу Католицька Церква ставить жорсткі вимоги, до обґрунтування

такої боротьби, що унеможлиблює маніпуляцію її думкою, до того ж наявність останнього пункту – «якщо раціонально неможливо передбачити кращі вирішення», завжди залишає певний шлях до відступу, оскільки на нашу думку, раціональні шляхи вирішення політичної ситуації без залучення збройного протистояння завжди будуть присутні. У такому ж ключі ненасильницького протистояння та розв'язання конфліктів мирним шляхом, написаний ще один визначальний документ – енцикліка Івана Павла II «Євангеліє життя», у якій він зазначає що навіть законний захист не передбачає вбивства: «У цій перспективі треба бачити щораз ширший опір громадської думки застосуванню кари на смерть, навіть якщо суспільство використовує її з метою «законного захисту» [480].

Виходячи з функцій держави в соціально-політичній доктрині УГКЦ розглядається і право влади на примус і покарання. Визнаючи абсолютне право держави на примус, щодо апарата покарання є певні застереження. По-перше – з точки зору християнства кара за злочин є помстою злочинцеві, а підставою навернення злочинця до Бога; по-друге – апарат покарання розглядається у вченні УГКЦ як засіб виправлення злочинця, і один з шляхів його навернення до суспільства в якості повноцінного законослухняного члена, і по третє – якщо вже неможливо обійтись без покарання, то відповідно до християнської етики, воно має набувати будь-яких форм, але без застосування смертної кари. Останній пункт є принциповим і Церква чітко стоїть на даній позиції: «Церква, усвідомлюючи таїнство людини й захищаючи цінність і гідність життя, виступає за незастосування смертної кари» [166, с. 289].

Поряд з правами людини, які Церква захищає та відстоює, згадуються і обов'язки громадян, які є невід'ємними від прав. Усі громадяни несуть відповідальність за добробут та спільне благо, як держави загалом, так і конкретного регіону чи громади. Важливим моментом соціально-політичної доктрини УГКЦ є покладання відповідальності за добробут та суспільне благо, не стільки на державу чи політичні інститути, як на самих громадян, на народ: «Завдання українського народу буде в тому, щоб створити такі суспільно-

християнські обставини, які запевнювали б громадянам правдиве і стає щастя та мали досить внутрішньої сили, щоб поборювати відосередні тенденції внутрішнього розкладу й успішно захищати межі від зовнішніх ворогів» [469].

Досягнення спільного блага, знаходить відображення і в Катехізисі УГКЦ. На думку авторів Катехізису, можна належним чином виконуючи свої громадянські обов'язки, до яких відносяться: участь у виборах, сплата податків, захист власної країни від агресора, законслухняність, солідарність та взаємоповага в суспільстві [166,с. 290]. Головним стимулом належного виконання своїх громадянських обов'язків, вбачається не закон, а мораль. Як аргумент наводяться слова А.Шептицького щодо вимог до людей які є при владі: «...щоб ті громадяни були праведними, себто мали моральне виховання, сповнене євангельськими принципами» [469].

Враховуючи високий рівень корупції та хабарництва в Україні, не дивним є те що, в соціально-політичній доктрині УГКЦ піднімається це питання. Варто зауважити що говорячи про корупцію і хабарництво, в трактуванні Церкви, не робиться різниці між цими двома явищами, хоча науковці їх розділяють [129].

Розкриття питання держави та її функцій, поставило перед авторами Катехізису, питання ставлення особи, громадянина до неї. Наявність власної національної держави, як політичної форми організації суспільства, яка покликана забезпечити розвиток і права особи, відповідно вимагає від цієї особи, позитивного ставлення до себе, або патріотизму – любові до Батьківщини. Рідна земля виступає в у соціально-політичній доктрині УГКЦ тією ланкою, яка єднає народ з його культурою, а любов до батьківщини трактується як сходинка до Батьківщини Небесної, досягнення якої є мета кожного християнина. Катехизм УГКЦ, стверджує що, «Християни є корисними для своєї батьківщини більше за інших людей, оскільки вони виховують та скеровують побожність своїх співгромадян до Бога всього творіння та помагають вийти на висоти до божественного й небесного міста тим, які чесно живуть у цих малих містах на землі» [166, с. 290].

Шукаючи можливостей поєднати християнську любов (вселенську) та любов до держави (національну, патріотичну) автори звертаються до творчої спадщини А.Шептицького, який вдало пояснює різницю між патріотизмом та ненавистю до інших. Шептицький плекаючи патріотичне виховання у молоді та намагаючись виховати національно свідомих християн, абсолютно не сприймав та заперечував людиноненависницькі ідеології. Безперечно під впливом тогочасних політичних реалій, таких як: активізація національно-радикальних рухів, окупація Західної України Радянським Союзом, початок II Світової Війни і прихід нацистів, він був змушений сприймати їх, проте з часом його позиція змінилась до абсолютного несприйняття, що доводить у своїй праці вітчизняний дослідник О. Волинець і з чим ми погоджуємось [40].

Повертаючись до питання патріотизму у творчій спадщині Шептицького, варто наголосити що, розглядаючи його як любов до батьківщини (рідної землі), він також піднімав питання і любові до власного народу, як духовної спільноти, який зберігає та розвиває як національні так і християнські цінності. Розглядаючи питання побудови власної національної держави та справедливого суспільного ладу на основі християнських цінностей, митрополит у своїй праці «Як будувати рідну хату?» звертається до питання мови, як фактора національної ідентичності : «Всі, що по-українськи говорять або що вважають українську мову за рідну, будуть становити український нарід» [469] таким чином бачимо, що політологічну проблему національної ідентифікації (за політичною ознакою – нація політична чи за етнічною – нація етнічна), митрополит вирішує в користь політичної.

Випробуванням для УГКЦ стало посилення політичного протистояння у першій половині 2000-х рр. Церква прийняла виклик, не ставши на сторону жодної політичної сили. У 2004 р. ієрархи УГКЦ засудили зловживання під час виборів (їх фальсифікацію) та спільно з представниками інших конфесій закликали народ до відстоювання його прав. Мирний опір тенденціям узурпації влади в 2004-2005 рр. керівництво УГКЦ тлумачило, як усвідомлення народом власної гідності та чинником єднання нації довкола цієї ідеї. Вчення УГКЦ

нагадує виборцям про обов'язок активно працювати і контролювати діяльність влади не тільки під час виборчих перегонів, але й одразу після її обрання. З відповідними застереженнями та настановами Церква звертається й до політиків.

Суспільно-політичні трансформації в Україні 2013-2014 рр. наслідки яких ми відчуваємо й досі, були спричинені рухом на підтримку євроінтеграції, який отримав назву - Євромайдан. Протистояння між тодішньою владою і протестувальниками переросло у конфлікт, а згодом і в Революцію Гідності.

УГКЦ надавала підтримку Євромайдану протягом усього часу існування цього протестного руху та зайняла чітку позицію з перших днів, зокрема після спроби силового розгону 30 листопада. Після окупації Криму та поширення сепаратистського руху УГКЦ чітко зайняла проукраїнську, державницьку позицію. Першими, на спробу силового розгону Майдану, відгукнулась група «Першого грудня» із зверненням, у якому учасники громадської ініціативи «Першого грудня» вимагають звільнення і покарання усіх причетних до силового розгону мирного протесту на Майдані Незалежності, насамперед тих, хто віддав наказ застосувати силу проти українських громадян [63]. Безперечно, цей заклик не відноситься до документів УГКЦ, проте активна участь у групі М. Мариновича та кардинала Л.Гузара, як представників греко-католицької еліти, надає йому значної ваги, та мало неабиякий вплив на суспільство.

Морально підтримуючи учасників Євромайдану Архієпископ-емерит УГКЦ Любомир Гузар разом з тим закликає до уникання насилля як з боку протестувальників («Сила народу не потребує насилля, щоб діяти, а потребує мирної, послідовної, спільної діяльності, щоб досягнути цілі, які ведуть до загального блага»), так і з боку правоохоронних органів («Нехай правозахисні органи пам'ятають, що вони також є громадянами України і що їхнє завдання - захищати громадян та їхні права. Нехай вони пам'ятають, що вони є правозахисними, а не владозахисними органами») [326]. Предстоятель УГКЦ С. Шевчук, коментуючи події, які 30 листопада вночі відбулися у столиці України від імені Церкви засудив насильницькі дії правоохоронних органів та застеріг перед застосуванням сили у відповідь аргументуючи це не допущенням ще

більшої ескалації насильства, яке може привести до ще більших трагічних наслідків [398]. Враховуючи велику кількість й інших релігійних організацій на Майдані [345], вони також виступили із засудженням цих дій [366].

Цими заявами та зверненнями УГКЦ вказала на своє ставлення до існуючих політичних процесів в Україні та займає активну суспільно-політичну позицію, яка чітко прослідковується у «Заклику Блаженнішого Святослава до безперервної молитви за мир і кращу долю України» [109]. Закликаючи «... духовенство і монашество, й усіх мирян, ... усіх вірних Церкви та людей доброї волі до безперервної молитви за кращу долю для нашого народу» разом з тим наголошує «... щоб при всіх наших монастирях і парафіях, зокрема в Києві, були організовані пункти, в яких можна було б прийняти тих, хто потребує допомоги та духовної підтримки, або просто місця, де вони могли б зігрітися та за потреби відновити свої фізичні сили»; такий пункт було відкрито навіть в головному соборі УГКЦ [347]. Фактично цим зверненням С.Шевчук не тільки закликає до молитви, а також мобілізує духовенство на підтримку протестувальників, та вказує останнім, де вони можуть отримати не тільки духовну підтримку, але й відновити свої сили. Протягом усього періоду Євромайдану УГКЦ надавала підтримку європейського вибору України.

Така активна позиція не могла залишитись поза увагою тогочасної влади, яка за допомогою політичних важелів намагалась чинити тиск на УГКЦ. Таким важелем став листі Міністерства культури України від 03.01.2014 року (№ 1/3/13-14) у якому йдеться про «припинення діяльності відповідних релігійних організацій УГКЦ». Причиною заборони названо релігійну діяльність, яку нібито «в порушення вимог законодавства України про свободу совісті та релігійні організації здійснюють представники, зокрема Української Греко-Католицької Церкви, на Майдані Незалежності міста Києва впродовж грудня минулого року та на початку нового – 2014 року [221; 226; 228; 243]. Цей лист та силові події на майдані викликали неоднозначну реакцію серед громадськості [27; 46; 227; 362]. Незважаючи на погрози УГКЦ продовжила свою місію на Майдані із закликами боротись за свої права. Керівник департаменту зовнішніх зв'язків Патріаршої

курії УГКЦ протоєрей О. Петрів наголосив що, «... ми мусимо констатувати, що демократія в країні вже три роки потерпає, особливо в останні дні. Порушення процедури вимагає, щоб народ сказав своє слово» [234]. Одночасно надаючи підтримку майданівцям, Церква в лиці С.Шевчука закликає до припинення кровопролиття. Звернення адресоване як владі, суддям так і самим майданівцям та духовенству [54].

Подальша ескалація конфлікту і силові дії влади призвели до того що серед представників духовенства зросли протестні настрої. Отець М. Димид (УГКЦ) висловив думку, що українці повинні продовжувати боротьбу за свою свободу, незважаючи на жодні обставини, солідарність та підтримку висловили і єпископи Української Греко-Католицької Церкви у Західній Європі [123]. Враховуючи зростання протестних настроїв та розстріл мітингувальників Глава УГКЦ видає «Розпорядження щодо позиції і поведінки духовенства в теперішній суспільно-політичній ситуації в Україні» в якому наголошує що: « Церква є активним учасником суспільних, а не політичних процесів. Тому священник не має права бути лідером у політичних акціях чи виголошувати політичні промови», «...Священник у всіх обставинах життя має бути миротворцем, а особливо - в умовах громадянського протистояння, тому йому суворо заборонено виголошувати заклики до насилля» [403].

Після втечі владної верхівки 22 лютого 2014р. [474] УГКЦ не знизила активності. Разом з представниками Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, «...підтверджує свою заяву від 22 лютого цього року, де категорично засуджується будь-яка дискусія щодо можливого розділення нашої Батьківщини, будь-які спроби сепаратизму» [111]. В наслідок цих процесів, відбулась зміна влади легітимним і законним шляхом – через вибори. В цей період, користаючись політичною нестабільністю України, Російська Федерація окупує автономну республіку Крим, та підтримує сепаратистські настрої на сході України. Опинившись у вирі цих подій, УГКЦ продовжує свою діяльність, за що й зазнає переслідувань в Криму і на непідконтрольних Україні територіях [56; 323; 350-352; 361; 473]. Намагаючись стабілізувати ситуацію українська

влада запроваджує антитерористичну операцію (АТО) яку українські церкви характеризують як агресію проти України [].

На новий виклик часу, УГКЦ оперативно реагує надсилаючи до зони бойових дій священників які виконують роль військових капеланів [210;169; 287], діяльність яких активно висвітлюється в ЗМІ [46; 169; 287]. Варто зазначити що, до такої діяльності УГК була готова, оскільки давно проводить таку діяльність у силових структурах, для чого було створено відповідний підрозділ - Департамент Патріаршої Курії Української Греко-Католицької Церкви у справах душпастирства силових структур України [290]. Окрім безпосередньої участі духівники і релігійні структури УГКЦ надають допомогу і як волонтери поза зоною бойових дій [357;354]. Визнаючи складність священничої діяльності в таких складних умовах УГКЦ розробляє план діяльності для них [31]. С. Шевчук виступає зі зверненням в якому дає відповіді на найбільш болючі питання та дає поради стосовно душпастирства на війні [396]. Зокрема увага приділяється питанню військової служби та моральних засад християнства [372]. Не лишаються поза увагою і віруючі, для них розробляються поради як вистояти в інформаційній війні [150].

Загалом, характеризуючи модифікацію соціально-політичної доктрини УГКЦ протягом 2013-2015 рр. бачимо що, стоячи на державницьких засадах та підтримуючи незалежність України, в ній підтримується застосування зброї для вирішення конфлікту, але як вимушена дія, так як інші засоби не дали результату. Разом з тим у мирному житті, застосування радикальних дій, політичного переслідування і ненависті засуджується і не підтримується, визнаються тільки демократичні та законні засоби політичної боротьби.

Відгуки і документи церкви які торкаються політичних питань чи містять політичні ознаки, виникають під впливом конкретних трансформаційних суспільно-політичних процесів і є реакцією церкви на них. Щоправда не на кожен такий процес церква реагує з однаковою силою, а іноді не реагує взагалі. Основним чинником який спонукає УГКЦ відреагувати на подію є порушення гідності людини, або порушення основних християнських принципів. Чим

гостріше стоїть проблема, чим сильніше, на думку Церкви таке порушення, тим сильнішою і швидшою є реакція з боку ієрархів УГКЦ. Незначні порушення чи проблеми можуть просто засуджуватися, а гострі суспільно-політичні проблеми отримують оцінку, а іноді й рекомендації до їх вирішення, у вигляді офіційних церковних документів.

Опрацювавши значний масив джерел й офіційних документів, розмістивши їх у відповідності до дати виникнення на історичній шкалі, можемо вивести важливі для функціонування УГКЦ етапи, які знайшли своє відображення у соціально-політичній доктрині УГКЦ: 1) – зародження доктрини (1 серпня 1899 р.); 2) початок I-ї Світової війни; 3) «Ліквідація» УГКЦ; 4) Легалізація УГКЦ у 1989 р.; 5) становлення та розвиток 1991-2000 рр.; 6) політичні зрушення 2000-2004 рр. 7) «Революція гідності», окупація Криму, початок АТО 2013-2015 рр.

Кожен з цих історичних етапів є суспільно-політичною трансформацією, яка мала вплив на творення та розвиток української держави. У кожен з цих етапів УГКЦ займала чітку позицію і реагувала на політичні реалії, що знаходило своє відображення у церковних документах, зверненнях та листах ієрархів. Під час кожного з цих етапів був задіяний механізм реагування Церкви на історичні події, внаслідок чого відбувався вплив на творення та розвиток соціальної доктрини. Умовно виділимо такі етапи: 1) - суспільно-політична трансформація зачіпає людину, та її гідність як основоположну цінність; 2) - Церква реагує (в залежності від ситуації на рівні офіційного документу чи звернення); 3) - реакція церкви впливає на суспільство; 4) суспільство впливає на перебіг процесу.

Даний механізм задіюється в часи суспільно-політичної кризи або виникнення гострих і актуальних соціальних питань які Церква, стоячи на сторожі людини та її гідності, не може оминати увагою. Це може бути порушення прав людини, гідності людини, порушення основоположних принципів християнства та інші. Церква безпосередньо не може вплинути на перебіг політичного процесу, оскільки, згідно з її твердженням є поза політикою,

але вона може підтримувати, засуджувати, схвалювати самих учасників через морально-етичне оцінювання їхніх дій у своїх зверненнях, проповідях ієрархів, офіційних документах. Таким чином, Церква стає учасником соціальної дійсності який приймає участь у творенні тексту з метою обґрунтування соціальних норм та дій, тобто соціального дискурсу. Соціально-політична доктрина церкви у цьому випадку чітко виконує свою політичну функцію - виступає інструментом легітимації чи делегітимації процесу, а сама церква стає легітиматором, з точки зору соціального дискурсу як процесу легітимації соціальних явищ. (Термін легітиматор у вітчизняній науковій термінології не застосовується, проте англійський словник Коллінза трактує його як особу, яка робить щось легітимним) [485].

Згідно з тлумаченням філософського енциклопедичного словника соціальний дискурс є найбільш складним варіантом процесу аргументації та має два аспекти: асерторичний (обґрунтування істинності тверджень - дедуктивний перехід з оцінкою «істинно») та імперативний (обґрунтування правильності дій, норм - перехід з оцінкою «легітимно», або «справедливо», «законно» та ін.). [372, с.599] Таким чином у суспільно-політичному процесі обґрунтування дотримання гідності людини буде мати оцінку - «істинно», а обґрунтування правильності дій для забезпечення і дотримання гідності людини оцінку «легітимно». Виконання соціальною доктриною УГКЦ функцій доктрини політичної, зокрема легітимації політичного процесу, внаслідок якої відбувається обґрунтування доцільності тієї чи іншої політичної ситуації, ще раз підтверджує думку про те що доктрина УГКЦ є доктриною соціально-політичною. [276, с. 226-227].

Бажаючись залишитись актуальною, відповідати потребам і запитам людей у політичній царині, церква має творити певні політичні імперативи - вказувати що є правильним і вірним у політичній площині. Творення офіційних документів які легітимізують суспільно-політичні явища, надають їм оцінки «істинно», обґрунтування соціального порядку, норм та цінностей та дій у суспільно-політичному процесі виводить соціальну доктрину УГКЦ на політичний рівень та надає їй соціально-політичного забарвлення, а саму церкву робить учасником

соціальної дійсності. Звичайно, Церква не є безпосереднім учасником, але вона виступає об'єктом впливу з боку суспільно-політичних процесів і суб'єктом впливу на суспільство через соціальне вчення і доктрину. Суспільство відповідно до вчення Церкви впливає на перебіг процесу і таким чином, Церква здійснює опосередкований вплив на політику.

Чим сильніший вплив політичних процесів які порушуватимуть гідність людини на суспільство, тим активніше Церква реагуватиме і видаватиме все більшу кількість офіційних документів з моральними імперативами в царині політики. Ці документи модифікують доктрину відповідно до вимог часу, у світлі католицького вчення з врахуванням місцевих етично-культурних особливостей. Як наслідок, під впливом соціальних змін, сума цих модифікацій трансформує соціальну доктрину УГКЦ, у соціально-політичну. Процес трансформації змінює доктрину відповідно до актуальних проблем та вимог часу, відбувається її оновлення, тому можемо говорити про модернізацію соціальної доктрини УГКЦ.

Схематично цей процес можна зобразити наступним чином (Див. Рис.3.1.):

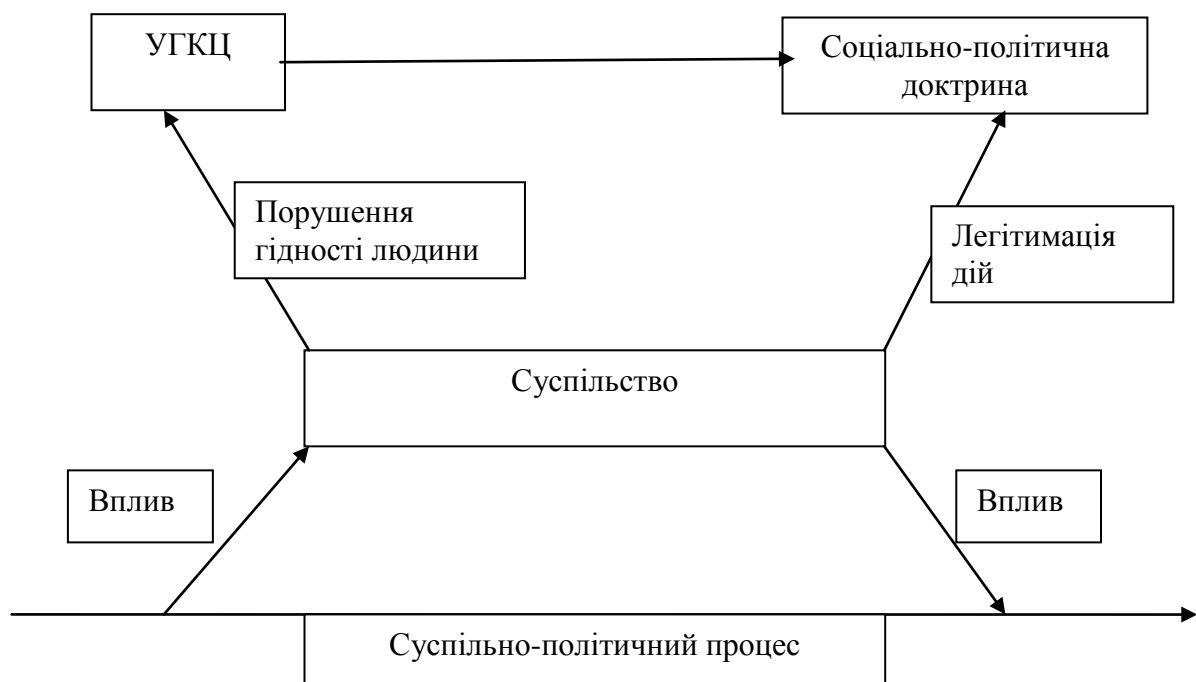

Рисунок перший розділу 3. Вплив соціальної доктрини УГКЦ на суспільно-політичні процеси

Політологічний словник трактує модернізацію політичну як: «процес трансформації суспільства, який супроводжується формуванням політичних інститутів, соціальною мобілізацією та розширенням політичної участі, поширенням демократичних цінностей і норм...» [278, с.230]. Варто зауважити, що відповідно до вищенаведених ознак, соціально-політична доктрина УГКЦ здійснює вплив на зазначені процеси. Під впливом доктрини відбувається соціальна мобілізація населення, розширення політичної участі, за підтримки Церкви відбувається підтримка демократичних цінностей в українському суспільстві та оціночне судження «правильно/неправильно» може впливати на процес становлення політичного інституту.

На думку вітчизняного дослідника Ф.Барановського: «Модернізація є варіантом розвитку в рамках удосконалення, накопичення позитивних якісних та кількісних змін у різних сферах життя, а саме: - у соціальній сфері - диференціація і спеціалізація ролевих функцій індивідів, заміна відносин особистої залежності між людьми відносинами їхньої особистої незалежності, основаної на еквівалентному обміну речами; - в економічній сфері - розвиток науково - технічного прогресу, поглиблення розвитку ринку товарів, послуг, капіталу, робочої сили, виникнення соціальної ринкової економіки; - у культурній сфері - секуляризація освіти і розповсюдження грамотності, залучення населення до світових культурних надбань, розвиток інформаційного суспільства; - у політичній сфері - існування розумного принципу поділу функцій влади, залучення населення до політичного процесу, формування усвідомлених інтересів різних груп суспільства, встановлення демократичних політичних інститутів [13].

Отже, доктрина УГКЦ, опираючись на богослов'я, є морально-етичною за змістом та соціально-політичною за формою. В основі лежить богословське обґрунтування влади і держави, функції суб'єктів політичного процесу розглядаються з точки зору християнського обов'язку та моралі, а місце і роль

людини в суспільстві і політиці визначається на основі християнських принципів.

Висновки до розділу 3.

Аналіз процесу становлення соціально-політичної доктрини УГКЦ дало можливість визначити спільність її богословського обґрунтування з соціальною доктриною Католицької Церкви та формування базових засад згідно з принципом наступництва. Визнаючи, що всі люди рівні, УГКЦ пропонує розглядати кожну особу як найвищу мету соціальних відносин та прагне осмислити проблему соціальної справедливості, місце особистості у світі та її ставлення до нього. Розглядаючи проблему формування соціально орієнтованої держави, у християнському розумінні, було виділено принципи солідарності, справедливості і взаємної відповідальності в суспільстві. Церква, як суб'єкт соціального вчення, безпосередньо розглядає лише релігійний і моральний аспекти суспільної проблематики, а її політичний, економічний та соціальний аспекти – опосередковано, з погляду їх відповідності християнській моралі. Значну увагу в соціально-політичній доктрині приділяється соціальнонезахищеним верствам населення, зокрема мігрантам, оскільки вони потребують найбільшої, на думку Церкви опіки. Держава, з погляду Церкви, є суспільним інститутом, головне завдання якого, як і Церкви, є задоволення потреб громадян та досягнення спільного блага. Разом з тим, Церква дистанціюється від прямого впливу і залучає до соціальної роботи мирян (віруючих), займаючи місце дорадника та арбітра. Для УГКЦ політика це діяльність, спрямована на забезпечення спільного блага громадян, і відповідно є обов'язком і відповідальністю кожного громадянина. У випадку, коли державна влада нехтує потреби громадян, Церква констатує втрату легітимності влади і залишає за собою право на її критику. Критичне ставлення до політиків та органів державного управління, які порушували моральні норми, права і свободи

громадян, найповніше виражено в документах УГКЦ, позиції церковних ієрархів періоду Революції Гідності 2013–2015 рр.

Основні етапи еволюції та зміст настанов УГКЦ щодо реалізації громадянами виборчого права залежать від суспільно-політичної ситуації в країні та намагання політичних сил залучити релігійні інституції до безпосередньої участі в політиці та виборчого процесу, відповідальності влади перед народом та обов'язків віруючих у суспільно-політичній сфері. Забороняючи представникам духовенства здійснювати політичну діяльність, одночасно Церква розробляє та впроваджує настанови про роль священника як духовного лідера, завданням якого є прищеплення віруючим моральних цінностей, а також рекомендації щодо покликання політиків служити своєму народові. Поряд із цим Церква рекомендує громадянам здійснювати контроль за діяльністю влади задля недопущення порушення демократичних принципів. Критерії демократії, з погляду Церкви, це право громадянина обирати владу за умови дотримання принципу толерантності та морально-етичних цінностей.

Вчення УГКЦ спонукає громадян дотримуватися світських законів, які узгоджені з моральними настановами. Разом з тим, Церква звільняє від обов'язкового виконання таких законів, які суперечать християнській етиці. Процес українського державотворення засвідчує, що УГКЦ розглядає незалежність держави як основну цінність розвитку народу та окремої особистості, яку в разі необхідності, не тільки можна, але й необхідно захищати і зброєю в руках. Активні фази суспільно-політичного життя в Україні (вибори, Помаранчева революція, Революція Гідності, агресія Росії, військові дії на Донбасі та ін.) є чинниками впливу на соціально-політичну доктрину, що сприяють її модифікації.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз засвідчує, що як національне, так і релігійне відродження тісно пов'язані зі здобуттям українським народом політичної незалежності. Проголошення незалежності України створили реальні умови УГКЦ активно включитись у процес розбудови української держави та національного, культурного й духовного відродження. УГКЦ стала на позицію української державності та всіма засобами послідовно втілює її у своїй діяльності на теренах України.

В результатах дисертації обґрунтовано сутність, розкрито та проаналізовано процес становлення, розвитку і трансформації соціальної доктрини УГКЦ, а також її місце та роль в суспільно-політичному житті України. Підсумки дослідження, відповідно до поставленої мети і завдань дисертації, зводяться до таких положень:

Наукова література представлена значною кількістю праць, які відрізняються за своїм науковим рівнем, методологією та фаховою підготовкою авторів. Внаслідок впливу більшість наукових праць вітчизняних дослідників, які стосувалися вчення УГКЦ, не були об'єктивними у висвітленні особливостей її впливу на суспільство та характеризувалися упередженістю. У сучасному періоді вивчення проблеми з'являється чимало робіт, предметом дослідження в яких є різні аспекти багатогранної діяльності УГКЦ, проте публікацій політологічного характеру недостатньо, вони не розкривають повною мірою місця і ролі соціальної доктрини в сучасному політичному житті України. Тож зазначена тема не є вичерпаною й має перспективи для розвитку. Ядро соціальної доктрини католицизму становлять документи Католицької Церкви, які є базою творення соціально-політичної доктрини УГКЦ. Вона відображається в посланнях глави УГКЦ, постановах, зверненнях, закликах і заявах ієрархів, рішеннях соборів УГКЦ, Синоду єпископів, комісій УГКЦ, численних доповідях, інструкціях, листах. Положення цих документів узагальнено в низці програмних актів до влади, віруючих, народних обранців тощо. Вагомим доповненням до соціальної

доктрини є праці католицьких теологів, соціологів, економістів.

Критичний підхід до аналізу доктрин католицизму та греко-католицизму дав змогу розглядати релігію як одну із сторін суспільного життя у взаємозв'язках та взаємодії з політикою, простежити процес становлення, розвитку й тенденції змін соціальної доктрини, які цінності, норми і моделі поведінки вона формує в людей. Методологічні концепти інституціоналізму та неоінституціоналізму дали можливість розглянути УГКЦ як інституцію, здатну через соціально-політичну доктрину, релігійні спільноти та суспільство загалом впливати на перебіг політичного процесу. Соціальна доктрина, згідно із цим підходом, виступає продовженням і закріпленням соціальних відносин та норм, покликаних стабілізувати суспільство.

Основна форма впливу Католицької Церкви на суспільство полягає у формуванні світової громадської думки щодо найважливіших соціально-економічних, суспільно-політичних і моральних питань. Для цього була розроблена соціальна доктрина Церкви положення якої формулюються в рішеннях Вселенських соборів, церковних синодів і папських енцикліках. Соціальна доктрина Церкви містить певні соціально-економічні та політичні установки, дотримання яких є обов'язком віруючих. Згідно з принципом наступництва УГКЦ використовує соціальну доктрину як базу творення власного вчення в основу якого покладено захист гідності людини. Вчення УГКЦ наголошує на співвідношенні між рівнем моральності та дотриманням прав людини, з одного боку, і загальним станом суспільства й рівнем його добробуту – з іншого. Умовою збереження гідності людини є дотримання принципів спільного блага, субсидіарності та солідарності, які сприяють оптимальному функціонуванню соціальних та політичних інститутів.

Процес формування соціально-політичної доктрини греко-католицизму, під впливом сучасних соціально-політичних процесів характеризується підвищеною увагою до актуальних суспільних питань та зростаючою значущістю політичних аспектів суспільного буття. Держава в соціальній доктрині УГКЦ трактується як асоціація громадян, завдання якої полягає в

забезпеченні умов життя, а органи влади покликані служити громаді з метою забезпечення спільного блага для всіх її членів. Церква засуджує корупцію та відчуження влади від народу, які прямо впливають на втрату легітимності політичними елітами і підривають основи державності. Обов'язком громадян є діяльність, спрямована на зміцнення української держави. Власну роль у трикутнику «суспільство – держава – Церква» УГКЦ вбачає в захисті гідності людини, яку вона закликає до активного політичного життя.

Запорукою реалізації соціального вчення УГКЦ є рівень засвоєння віруючими та їх готовність втілювати його у практичній діяльності. Прагнення до збереження морального авторитету спонукає Церкву обмежувати обов'язки духовенства - донесення до віруючих морально-етичних настанов, у той час як віруючих схиляє до активної політичної діяльності. Найоптимальнішою формою правління і державного устрою, УГКЦ визнає демократію та пропонує суспільству власне бачення її критеріїв - право громадян обирати і контролювати владу та також дотримання морально-етичних норм. Вплив політичних процесів, які порушують гідність людини, на суспільство змушує Церкву активно реагувати, що відображається в офіційних документах з моральними імперативами в царині політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агітація священнослужителів – це тренд цих виборів, – «Опора» [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/49962.
2. Академічне релігієзнавство / [за наук. ред. А. Колодного]. – К. : Світ Знань, 2000. – 862 с.
3. Академія Української Молоді [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-ugkc/articles/akademija-ukrajinskoji-molodi.html>.
4. Альошина О. А. Соціальні питання у соціальному вченні Лева XIII / О. А. Альошина // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Історичне релігієзнавство. – 2014. – Вип. 9. – С. 16–23.
5. Апостолят Непорочної Діви Марії [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-ugkc/articles/apostoljat-neporochnoji-divi-mariji.html>.
6. Архібратство Божої Матері Неустанної Помочі [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-ugkc/articles/arxibratstvo-bozhoji-materi-neustannoji-pomochi.html>.
7. Афанасьєва В. Корені релігійної політики Народного Руху України в дисидентських поглядах В. Чорновола / В. Афанасьєва // Історія релігій в Україні : наук. щорічник / ред. кол. : З. Білик, Я. Дашкевич, Л. Моравська. – Львів : Логос, 2006. – Кн. 2. – С. 3–10.
8. Бабій М. Державна політика у сфері свободи совісті й свободи буття релігій в контексті перспектив формування демократичної держави і громадянського суспільства / М. Бабій // Релігійна свобода : наук. щорічник /

Держ. ком. України у справах національностей та релігій ; за заг. ред. д. філос. н. А. Колодного і д. філос. н. О. Сагана. – К., 2009. – № 14. – С. 18–23.

9. Баджо А. М. Християнське соціальне вчення: ідентичність та методологія / А. М. Баджо // Соціальна доктрина Церкви : (зб. ст.). – Львів : Свічадо, 1998. – С. 49–78.

10. Байме Клаус фон. Політичні теорії сучасності / Клаус фон Байме ; пер. з нім. М. Култаєвої та М. Бойченка. – К. : Стилос, 2008. – 396 с.

11. Балицька Н. Концептуальні основи впливу ісламу на міжнародну політику / Н. Балицька // Вісник Львівського університету. – Львів, 2005. – Вип. 15. – С. 152–158.

12. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність / С. Баран. – Мюнхен : Вернигора, 1947. – 151 с.

13. Барановський Ф. Подолання кризи ідентичності в Україні як чинник переходу до органічної моделі модернізації політичної системи [Електронний ресурс] / Ф. Барановський // Освіта регіону. «Політологія. Психологія. Комунікації». – 2011. – Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/427>.

14. Бжезінський З. Велика шахівниця / З. Бжезінський. – Львів ; Івано-Франківськ, 2000. – 240 с.

15. Бій відлунав, або чим шкодять священники-агітатори [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/editorial_column/50089.

16. Біленький Є. Релігійне в контексті програмних документів політичних партій України / Є. Біленький // Історія релігій в Україні : праці XIII Міжнар. наук. конф. (Львів, 20–22 травня 2003 р.) / ред. кол. : В. Гаюк, Я. Дашкевич, Л. Моравська. – Львів, 2003. – Кн. 2. – С. 114–119.

17. Біличенко С. Історія та майбутнє електоральної географії України [Електронний ресурс] / С. Біличенко // Українська правда. – 2010. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/03/8/4835789>.

18. Блаженніший Любомир Гузар про практичну любов до душі і тіла [Електронний ресурс] // CREDO. – 2014. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/10/124802>.
19. Бліхар В. С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії : моногр. / В. С. Бліхар. – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – 516 с.
20. Боднарук І. Великий чернець і народолубець (У 5-ті роковини смерті Митрополита А. Шептицького) / І. Боднарук. – Прудентопіль : Вид-во оо. Василян, 1950. – 150 с.
21. Бойко З. Релігійний фактор у міжнародних відносинах [Електронний ресурс] / З. О. Бойко // ДИПКОРПУС : суспільно-політичний часопис. – 2010. – Режим доступу : http://dipcorpus-info.at.ua/news/religijnij_faktor_u_mizhnarodnikh_vidnosinakh_teoretichni_aspekti/2010-09-09-81.
22. Бондаренко В. Церковний корабель у вирі політичних пристрастей: політичні партії сучасної України і їх відношення до релігії та Церкви / В. Бондаренко // Людина і світ. – 1991. – № 5. – С. 2–9.
23. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / Б. Боцюрків ; пер. з англ. Н. Кочан ; за ред. Олега Турія. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2005. – 268 с.
24. Боцян Й. Пастирські листи Митрополита Андрея (літературний огляд) / Й. Боцян // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 857–912.
25. Бочулинський С. Релігія і політика: точки дотику в історичній ретроспективі / С. Бочулинський // Держава і Церква: форми взаємодії в умовах трансформації українського суспільства : матер. Міжн. наук.-практ. інтернет-конф., 28–29 травня 2014 р. : тези доп. – Чернівці, 2014. – С. 157–161.
26. Братство сопричастя і визволення [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу :

http://www.laityugcc.org.ua/laity_catholic/articles/fraternity-of-communion-and-liberation.html.

27. Бригинець: Мінкульт став «духовним Беркутом» [Електронний ресурс] // BBC: Україна. – 2014. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/01/140115_or_brygynets_sbu.

28. Бучма О. Держава – релігія – нація: взаємодія в українському суспільстві / О. Бучма // Релігія в контексті соціокультурних трансформацій України : кол. моногр. / відп. ред. – д. філос. н. Л. Филипович. – К., 2009. – Укр. релігієзнавство. – 2009. – № 50. – С. 171–174.

29. В УГКЦ покарали священників-агітаторів [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/49923.

30. В УГКЦ проводиться внутрішнє дослідження щодо підкупу священників під час виборів [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/50181.

31. В УГКЦ розробили чіткий план і завдання душпастирства в умовах війни [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2015. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/faith_and_weapon/59050.

32. Васьків А. Українська греко-католицька Церква в системі формування сучасної політичної свідомості / А. Васьків // Історія релігій в Україні : праці XII Міжнар. наук. конф. (Львів, 20–24 травня 2002 р.) / ред. кол. : В. Гаюк, Я. Дашкевич, Л. Моравська. – Львів, 2002. – Кн. 2. – С. 80–85.

33. Вибори народних депутатів України 28 жовтня 2012 року [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сервер. – 2012. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/vnd_2012.

34. Вибори Президента України 2004 [Електронний ресурс] // Вікіпедія – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/>

wiki/%D0%92%D0%B8%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B8_%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_2004.

35. Віллем Ж.-П. Європа та релігії. Ставки ХХІ-го століття / Жан-Поль Віллем ; пер. з фр. – К. : Дух і літера, 2006. – 331 с.

36. Віра і Світло [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-ugkc/articles/vira-i-svitlo.html>.

37. Волинець О. Глобальні проблеми сучасності з позиції католицизму / О. Волинець // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2013. – Вип. 25. – С. 16–20.

38. Волинець О. Знаки часу та Українська Греко-Католицька Церква : моногр. / О. Волинець, Л. Ржиський. – Львів : ЗУКЦ, 2009. – 266 с.

39. Волинець О. Католицька церква про джерела сучасної кризи цінностей / О. Волинець // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2015. – Вип. 27. – С. 3–8.

40. Волинець О. Митрополит Андрей Шептицький про ідеології комунізму, фашизму та екстремального націоналізму / О. Волинець // Humanitarian Vision. – 2015. – № 1. – С. 7–12.

41. Волинець О. Солідарність, субсидіарність та загальне благо як фундаментальні принципи взаємодії людини, громадянського суспільства та держави у соціальному вченні католицизму / О. Волинець // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2014. – № 26. – С. 3–8.

42. Волинець О. Соціальна доктрина УГКЦ та її реалізація в сучасній Україні / О. Волинець // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2006. – № 18. – С. 45–49.

43. Волинець О. Соціокультурний аспект глобалізації у працях папи Івана Павла II / О. Волинець // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2012. – Вип. 24. – С. 3–8.

44. Волинець О. Українська греко-католицька церква і держава: теорія та практика взаємодії : моногр. / О. О. Волинець, М. П. Гетьманчук, Л. П. Ржиський ; Нац. ун-т «Львів. політехніка». – Львів, 2007. – 264 с.
45. Волинець О. О. Функціонування української греко-католицької церкви в контексті державно-церковних відносин : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11 / О. О. Волинець ; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2003. – 20 с.
46. Ворожбит О. Отець Андрій Зелінський: Можна повернутися до Києва, але не можна повертатися з фронту [Електронний ресурс] / О. Ворожбит // Тиждень.ua. – 2015. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/131299>.
47. Ворожбит О. Світ про розгін Майдану: українці прокинулись в іншій країні [Електронний ресурс] / О. Ворожбит, С. Голуб // Тиждень.ua. – 2013. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Politics/95347>.
48. Всесвітній союз католицьких вчителів [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : http://www.laityugcc.org.ua/laity_catholic/articles/world-union-of-catholic-teachers.html.
49. Всесвітня організація випускників закладів католицької освіти [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : http://www.laityugcc.org.ua/laity_catholic/articles/world-organisation-of-former-pupils-of-catholic-education.html.
50. Гаваньо І., прот. Передмова до українського видання / прот. І. Гаваньо // Гьофнер Й., Кардинал. Християнське суспільне вчення / Кардинал Й. Гьофнер ; пер. з нім. С. Пташник, Р. Оглашений.– Львів : Свічадо, 2002. – С. 10–23.
51. Генеральна Конституція [Електронний ресурс] // ФОС в Україні. – Режим доступу : <http://www.fos-ukraine.org/generalna-konstytuciya-fos>.
52. Глава УГКЦ висловив стурбованість радикалізацією суспільства [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2013. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/69571>.

53. Глава УГКЦ закликав усіх, хто працюватиме на виборах, не боятися [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/49901.

54. Глава УГКЦ закликає припинити кровопролиття [Електронний ресурс] // Українські національні новини. – Режим доступу : <http://www.unn.com.ua/uk/news/1306222-glava-ugkts-zaklikaye-pripiniti-krovoprolittya>.

55. Глава УГКЦ подякував Папі Римському за «надзвичайну науку віри» [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2013. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/72277>.

56. Глава УГКЦ: «Греко-католицькі священники присутні в Криму» [Електронний ресурс] // Греко-Католицька громада Ялти. – 2014. – Режим доступу : <http://ugcc-yalta.org.ua/2014/05/20/20-05-2014-r-b-hlava-uhkts-hreko-katolytski-svyaschenuky-prysutni-v-krymu>.

57. Голова УГКЦ радить виборцям, яких підкупили, покаятися [Електронний ресурс] // ВВС: Україна. – 2012. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2012/10/121012_ek_church_shevchuk.

58. Гордєєв О. Віктор Єленський: «Релігія повертається в українську політику, але це не означає, що вона з'єднується з народним життям» [Електронний ресурс] / О. Гордєєв // Тиждень.ua. – 2013. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/96855>.

59. Горичева Т. Христианство и современный мир / Т. Горичева. – СПб. : Алетейя, 1996. – 162 с.

60. Греко-католицька церква закликала виборців не продавати голоси [Електронний ресурс] // ВВС: Україна. – 2012. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2012/07/120727_ek_church_election.

61. Гриневич В. Між ортодоксією і доксіологією / В. Гриневич // Богослов'я. – Львів : Видає Українське Богословське Наукове Товариство, 1997–1998. – Т. 61–62. – С. 79–102.

62. Гриньох І. Куди прямує Ватикан? / І. Гриньох. – Мюнхен : [б. в.], 1974. – 85 с.
63. Група «Першого грудня» закликала учасників Євромайдану: «не бійтеся» [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба в Україні. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_society/54446.
64. Гузар Л. «Сину, треба йти далі» [Електронний ресурс] / Л. Гузар // CREDO. – 2014. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/08/120852>.
65. Гузар Л. 7 різдвяних тез Любомира Гузара про мир та прощення [Електронний ресурс] / Л. Гузар // CREDO. – 2015. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2015/12/149017>.
66. Гузар Л. Блаженніший Любомир Гузар: як полюбити свого ворога [Електронний ресурс] / Л. Гузар // CREDO. – 2015. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2016/02/151824>.
67. Гузар Л. Вибори і гречка [Електронний ресурс] / Л. Гузар // CREDO. – 2015. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2015/10/144017>.
68. Гузар Л. Виходити на вулиці після виборів пізно [Електронний ресурс] / Любомир Гузар // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/49995.
69. Гузар Л. Звернення блаженнішого Любомира до всіх людей доброї волі з нагоди президентських виборів [Електронний ресурс] / Л. Гузар // Релігійно-інформаційна служба України – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/34080.
70. Гузар Л. Звернення Блаженнішого Любомира, Верховного Архієпископа Києво-Галицького Української Греко-Католицької Церкви, з нагоди тисяча двадцятої річниці Хрещення Київської Русі [Електронний ресурс] / Л. Гузар // Релігійно-інформаційна служба України. – 2008. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33941.
71. Гузар Л. Звернення Верховного Архієпископа Української Греко-Католицької Церкви з нагоди Дня мігранта [Електронний ресурс] / Любомир

Гузар // Українська Греко-Католицька Церква. – 2007. – Режим доступу : http://old.ugcc.org.ua/ukr/documents/appeal2007/den_mihranta.

72. Гузар Л. Знову про мир [Електронний ресурс] / Л. Гузар // CREDO. – 2014. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/10/124943>.

73. Гузар Л. Ідея любові до свого народу дає нашій армії перевагу над армією загарбника [Електронний ресурс] / Л. Гузар // CREDO. – 2014. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/10/123991>.

74. Гузар Л. Лист Блаженнішого Любомира до Блаженнішого митрополита Володимира, Предстоятеля Української Православної Церкви [Електронний ресурс] / Л. Гузар // Релігійно-інформаційна служба України. – 2008. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33942.

75. Гузар Л. Лист Блаженнішого Любомира до Блаженнішого митрополита Володимира, Предстоятеля Української Православної Церкви [Електронний ресурс] / Л. Гузар // Релігійно-інформаційна служба України. – 2008. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33942.

76. Гузар Л. Маємо сумлінно і відповідально не тільки критикувати владу, але й її обирати і контролювати [Електронний ресурс] / Л. Гузар // CREDO. – 2014. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/07/120389>.

77. Гузар Л. Моральні авторитети [Електронний ресурс] / Л. Гузар // CREDO. – 2015. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2015/06/136936>.

78. Гузар Л. П'ять лекцій Блаженнішого Любомира Кардинала Гузара на тему: Хто є мирянин / Л. Гузар. – Львів : Обнова, 2004. – 32 с.

79. Гузар Л. Потреба молитви, але не тільки [Електронний ресурс] / Л. Гузар // CREDO. – 2014. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/09/122885>.

80. Гузар Л. Про принцип трьох «п» під час вибору Президента розповів Блаженіший Любомир Гузар [Електронний ресурс] / Л. Гузар // CREDO. – 2014. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/05/115891>.

81. Гузар Л. Роздуми з нагоди завершення президентських виборів в Україні [Електронний ресурс] / Л. Гузар // Кримська світлиця : всеукраїнська громадсько-політична та літературна газета. – 2005. – Режим доступу : <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=2851>.

82. Гузар Л. Складається враження, що нехтування законом – улюблений спорт українців [Електронний ресурс] / Л. Гузар // CREDO. – 2014 – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/07/119180>.

83. Гузар Л. Слово Блаженнішого Любомира, митрополита Києво-Галицької митрополії Української Греко-Католицької Церкви, з нагоди започаткування повернення осідку митрополита до Києва [Електронний ресурс] / Л. Гузар // Релігійно-інформаційна служба України. – 2004. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/34078.

84. Гузар Л. Українське лінивство [Електронний ресурс] / Л. Гузар // CREDO. – 2014. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/06/117353>.

85. Гузар Л. Хто не любить України – той не любить Бога [Електронний ресурс] / Л. Гузар // CREDO. – 2014. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/11/125984>.

86. Гузар Л. Чи політична реклама – це найкращий спосіб здобути прихильність виборців? [Електронний ресурс] / Л. Гузар // Українська правда. – 2012. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2012/09/13/6972659>.

87. Гузар Л. Як мусимо вибирати? [Електронний ресурс] / Л. Гузар // CREDO. – 2014. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/08/121114>.

88. Гузар Л. Яке значення має культура для нашого життя? [Електронний ресурс] / Л. Гузар // CREDO. – 2015. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2015/03/131561>.

89. Гьофнер Й., кардинал. Християнське суспільне вчення / кардинал Й. Гьофнер ; [пер. з нім. С. Пташник, Р. Оглашений]. – Львів : Свічадо, 2002. – 304 с.

90. Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – 1981. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_284.
91. Декрет про Східні Католицькі Церкви [Електронний ресурс] // II Ватиканський Собор – українською. – 2014. – Режим доступу : <http://vat-2-ukr.blogspot.com/2014/04/orientalium-ecclesiarum.html>.
92. Дзюрах Б. На Галичині кандидати в депутати маніпулюють вірою людей та авторитетом церкви [Електронний ресурс] / Б. Дзюрах // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/49793.
93. Дисциплінарне релігієзнавство : навч. посіб. / [за ред. А. Колодного]. – 2-ге доопрац. вид. – К., 2010. – 219 с.
94. Діяльність Карітас Україна [Електронний ресурс] // Карітас Україна. – 2014. – Режим доступу : <http://caritas-ua.org/index.php/uk/activity>.
95. Добричев В. У тіні святого Юра / В. Добричев. – Львів : Политиздат, 1971. – 136 с.
96. Догматична конституція про Церкву (Lumen Gentium) [Електронний ресурс] // Світло-Життя. – 2014. – Режим доступу : <http://www.svitlo-zhyttja.kiev.ua/teaching/lumen-gentium>.
97. Дослідження показало, які релігійні лідери мають найбільшу довіру серед українців [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2015. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/139387>.
98. Дудикевич Б. Одвічні вороги українського народу / Б. Дудикевич // Під чорними крилами Ватикану. – Львів, 1955. – С. 23–24.
99. Енциклопедія політичної думки / за ред. Девіда Міллера ; [пер. з англ.]. – К. : Дух і літера, 2000. – 472 с.
100. Європейська Федерація християнських вчителів [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу :

http://www.laityugcc.org.ua/laity_catholic/articles/jevropejska-federacija-xristijanskix-vchiteliv.html.

101. Єднаймося у вірі – об'єднавчий рух для одиноких та неодружених християн [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-ugkc/articles/jednajmosja-u-viri-objednavchij-ruh-dlja-odinokix-taneodruzhenix-xristijan.html>.

102. Єленський В. Агресія Росії проти України – це замах на цінності, які сповідують всі великі релігії світу [Електронний ресурс] / В. Єленський // Релігійно-інформаційна служба України. – 2016. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/authors_columns/vyelenskyi_column/62662.

103. Єленський В. Перед кожними виборами влада починає гру з церквою [Електронний ресурс] / Віктор Єленський // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/46825.

104. Єленський В. Релігія і політика в Україні: січень-квітень 2004-го / Віктор Єленський // Людина і світ. – 2004. – № 3. – С. 2–7.

105. Життя у Христі: моральна катехиза [Електронний ресурс] // Українська Греко-Католицька Церква. Офіційний інтернет-сайт. – 2004. – Режим доступу : <http://old.ugcc.org.ua/ukr/library/moral>.

106. Жовтень 2012: Вибори. Чи може церква стояти осторонь? [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/topics/theme_of_the_month/october2012?articles_p=0.

107. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1945 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

108. Загальне благо – лекція кардинала Гузара [Електронний ресурс] // CREDO. – 2015. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2015/11/145335>.

109. Заклик Блаженнішого Святослава, Глави УГКЦ, до безперервної молитви за мир і кращу долю України [Електронний ресурс] // УГКЦ патріарший собор у м. Києві. – Режим доступу : <http://kyivsobor.ugcc.org.ua/zaklyk-blazhennishoho-svyatoslava-hlavy-uhkts-do-bezpererвної-molytvy-za-myr-i-kraschudolyu-ukrajiny>.

110. Замлинський В. Чорні патріоти / В. Замлинський. – Львів, 1964. – 240 с.

111. Заява ВРЦіРО за підсумками зустрічі з Головою Верховної Ради України Олександром Турчиновим [Електронний ресурс] // Церква християн віри євангельської України. – Режим доступу : <http://www.chve.org.ua/news/union/823-zayava-vrciro-turchynov1>.

112. Заява Групи Українців Католиків з України Святішому Отцеві Іванові-Павлові II, Папі Римському, від єпископів, священників, монахів, монахинь і вірних Української Католицької Церкви [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 1987. – Онжтм доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33823.

113. Заява комісії Справедливість і Мир УГКЦ [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба в Україні. – 2004. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/34083.

114. Заява патріярха Мирослава-Івана щодо реєстрацій парохій УГКЦ / М.-І. Любачівський // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 4–5.

115. Заява ради у справах релігій від 20 листопада 1989 року про ситуацію в Західній Україні [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2010. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/library/periodicals/lis/lis_90/lis_90_01/37650.

116. Звернення Синоду єпископів Києво-Галицької митрополії УГКЦ до

вірних і всіх людей доброї волі з приводу теперішньої суспільної ситуації в Україні [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба в Україні. – 2004. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/34082.

117. Звернення блаженнішого Мирослава-Івана до своїх вірних в Україні / М.-І. Любачівський // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 5.

118. Звернення владик Української Греко-Католицької Церкви з нагоди Проведення референдуму 1 грудня // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. – 51.

119. Звернення делегатів другого з'їзду мирян УГКЦ до вірних УГКЦ, до усіх християн України та людей доброї волі про потребу оновлення політичного процесу [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба в Україні. – 2008. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33945.

120. Звернення делегатів II з'їзду мирян УГКЦ «Моя участь у житті парафії, церкви та держави» до всіх мирян УГКЦ [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба в Україні. – 2008. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33944.

121. Звернення єпископів УГКЦ напередодні виборів до місцевих органів державної влади [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2015. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/61380.

122. Звернення Єпископів Української Греко-Католицької Церкви до вірних та всіх людей доброї волі про завдання християнина в сучасному суспільстві [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33839.

123. Звернення єпископів Української Греко-Католицької Церкви у Західній Європі з приводу політичної кризи в Україні [Електронний ресурс] // Інформаційний ресурс УГКЦ. – 2014. – Режим доступу : http://news.ugcc.ua/documents/zvernennya_episkop%D1%96v_ukrainskoi_grekokatolitskoi_tserkvi_u_zah%D1%96dn%D1%96y_eyevrop%D1%96_z_privodu_pol%D1%96btichnoi_krizi_v_ukrain%D1%96_68952.html.

124. Звернення з приводу суспільно-політичної ситуації в державі [Електронний ресурс] // CREDO. – 2014. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/02/109898>.

125. Звернення з'їзду мирян УГКЦ «Відповідальність вірних за Церкву і державу» до Президента України Віктора Ющенка [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2006. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33929.

126. Звернення з'їзду мирян УГКЦ до Синоду Єпископів та усіх священників УГКЦ [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2006. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33929.

127. Звернення з'їзду мирян УГКЦ до урядовців, депутатів та кандидатів в депутати, керівників державних та приватних структур [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2006. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33929.

128. Звернення з'їзду мирян Української Греко-Католицької Церкви до усіх вірних УГКЦ, усіх християн та людей доброї волі з нагоди парламентських виборів [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2006. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33929.

129. Звернення на Великий піст Єпископів Києво-Галицького Верховного Архієпископства Української Греко-Католицької Церкви «Про явище хабарництва і як його поборювати» [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2008. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33940.

130. Звернення патріарха Мирослава-Івана «Страшна пошесть навістила наших дітей в Україні» // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 85–88.

131. Звернення Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архиепископства УГКЦ щодо ситуації українських трудових емігрантів [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба в Україні. – 2009. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33952.

132. Звернення Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архиепископства Української Греко-Католицької Церкви до вірних та усіх людей доброї волі про участь у виборах 2006 року [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2006. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/34091.

133. Звернення Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архиепископства Української Греко-Католицької Церкви до вірних та усіх людей доброї волі з приводу формування та діяльності нового складу органів державної влади в Україні [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2006. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33930.

134. Звернення Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архиепископства Української Греко-Католицької Церкви до вірних та всіх людей доброї волі щодо теперішньої суспільно-економічної ситуації в Україні і світі [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2008. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33947.

135. Звернення Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного архиепископства УГКЦ до вірних та всіх людей доброї волі з приводу формування й діяльності нового складу органів державної влади в Україні / Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред.

Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 382–388.

136. Звернення Синоду Єпископів Києво-Галицької Митрополії УГКЦ до вірних та всіх людей доброї волі щодо соціально-політичної ситуації в Україні // Релігійно-інформаційна служба України. – 2004. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33925.

137. Звернення Синоду Єпископів Києво-Галицької Митрополії Української Греко-Католицької Церкви до вірних і всіх людей доброї волі з нагоди підготовки до виборів Президента України [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2004. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33926.

138. Звернення Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви до вірних щодо результатів третьої сесії патріаршого собору Української Греко-Католицької Церкви, що проходила у червні-липні 2002 р. // Релігійно-інформаційна служба України. – 2003. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/34074.

139. Звернення Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви до вірних [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2005. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/34089.

140. Звернення Синоду УГКЦ з приводу кількох суспільних та церковних справ [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2005. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33927.

141. Звернення Українських Церков і релігійних організацій з приводу іноземної агресії [Електронний ресурс] // Інститут релігійної свободи. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1368%3A1&catid=50%3Azv&Itemid=78&lang=uk.

142. Звернення єпископів УГКЦ до духовенства та вірних з нагоди виборів // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви

(1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 138–139.

143. Звернення єпископів Української греко-католицької Церкви з нагоди виборчої кампанії / Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 131–137.

144. Звернення Синоду Української Греко-Католицької Церкви до українського народу // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 93–96.

145. Здіорук С. Етноконфесійна ситуація в Україні та міжцерковні конфлікти / С. Здіорук // Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 1993. – Вип. 9. – 59 с.

146. Здіорук С. Національно-політичні рухи і релігія / С. Здіорук // Етнос і релігія: теорія і контекст сьогодення / ред. кол. : А. Колодний, П. Яроцький, О. Саган. – К., 1998. – С. 29–30.

147. Иоан Павел II. Из энциклики «Забота о социальной действительности» от 30 декабря 1987 г. / Иоан Павел II // Иоан Павел II. Мысли о земном / Иоан Павел II. – М., 1992. – С. 88–101.

148. Іван Павло II. Centesimus annus / Окружне послання «Сотий рік». Методичний матеріал для лекційних курсів і семінарських занять з дисциплін гуманітарно-суспільного циклу. – Львів, 1992. – 80 с.

149. Іван Павло II. Orientale Lumen [Електронний ресурс] / Іван Павло II // Парафія Покрова Пресвятої Богородиці. – Режим доступу : <http://www.tserkva.be/2015/07/orientale-lumen>.

150. Івасів Р. Синод УГКЦ: як вистояти в інформаційній війні [Електронний ресурс] / Роман Івасів // Галичина: on-line газета. – 2015. – Режим доступу : <http://www.galychyna.if.ua/publication/society/sinod-ugkc-jak-vistojati-v-informacii-viini>.

151. Інструкція для священнослужителів Києво-Галицької митрополії УГКЦ на передвиборчий час // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 317–318.

152. Інструкція про поведінку священнослужителів УГКЦ під час політичних виборчих кампаній [Електронний ресурс] // Інформаційний ресурс Української Греко-Католицької Церкви. – 2014. – Режим доступу : http://news.ugcc.ua/documents/%D0%86nstrukts%D1%96ya_pro_poved%D1%96nku_svyashchennosluzhitel%D1%96v_ugkts_p%D1%96d_chas_pol%D1%96tichnih_viborchih_kampan%D1%96y_70017.html.

153. Інструкція про поведінку священнослужителів УГКЦ під час політичних виборчих кампаній [Електронний ресурс] // Інформаційний ресурс Української Греко-Католицької Церкви. – 2014. – Режим доступу : http://news.ugcc.ua/documents/%D0%86nstrukts%D1%96ya_pro_poved%D1%96nku_svyashchennosluzhitel%D1%96v_ugkts_p%D1%96d_chas_pol%D1%96tichnih_viborchih_kampan%D1%96y_70017.html.

154. Інформаційний звіт Державного комітету України у справах національностей та релігій «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні» [Електронний ресурс] // Інститут релігійної свободи. – 2009. – Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=172%3A1&catid=51%3Astats&Itemid=79&lang=uk.

155. Ісус Христос – джерело відродження українського народу. Українська Греко-Католицька Церква. Патріарший Собор. III сесія. Робочий примірник № 1 (30 червня – 4 липня 2002 р.). – Львів, 2002. – 138 с.

156. Іщук Н. В. Етичний аспект соціальної доктрини християнства / Н. Іщук // Вісник Національного авіаційного університету. Сер. : Філософія. Культурологія : зб. наук. пр. – К. : НАУ, 2014. – Вип. 1 (19). – 148 с.

157. Кальниш Ю. Формування нової політичної культури України в контексті європейських цінностей: християнство / Ю. Кальниш // Релігійна свобода: уроки минулого і проблеми сьогодення : наук. щорічник / за заг. ред. А. Колодного, М. Новиченка, О. Сагана. – К., 2003. – С. 131–136.

158. Кандидати в народні депутати масово втягують священників в передвиборчу агітацію: люди обурені [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/49487.

159. Канівець О. Захистити трудових мігрантів, щоб врятувати економіку [Електронний ресурс] / Олег Канівець // Дзеркало тижня. Україна. – 2013. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/zahistiti-trudovih-migrantiv-schob-vryatuvati-ekonomiku-.html>.

160. Капелани УГКЦ присутні на фронті, щоб уберегти наших солдатів від ненависті, – глава УГКЦ [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2015. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/faith_and_weapon/62590.

161. Карапінка М. Любомир Гузар: «Я б дуже хотів, щоб влада почала справді діяти в дусі Майдану» [Електронний ресурс] / М. Карапінка // CREDO. – 2015. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2015/11/146752>.

162. Кардинал Любомир (Гузар): Священники, які агітують у храмах – шкодять людям [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/50005.

163. Катакомбна церква 1987–1990. Легалізація УГКЦ [Електронний ресурс]. – Електронний ресурс : <http://www.ichistory.org/ukrsite/churchex/church16.html>.

164. Катехизм Католицької Церкви (Синод Української греко-католицької церкви). – Жовква : Місіонер, 2002. – 772 с.
165. Катехизм Католицької Церкви [Електронний ресурс]. – 2001. – Режим доступу : <http://www.catechismus.org.ua>.
166. Катехизм Української Греко-Католицької Церкви: Христос – наша Пасха. – Львів, 2011. – 336 с.
167. Католицькі релігійні організації України [Електронний ресурс]. // Релігійно-інформаційна служба України. – 2013. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/52490.
168. Качур В. Професор Анатолій Колодний про напрямні роботи відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України [Електронний ресурс] / В. Качур // Радіо Воскресіння. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.rr.lviv.ua/podcasts/intervyu-komentari-1206/>.
169. Кесарчук Л. Польова капличка [Електронний ресурс] / Л. Кесарчук // Українська правда. – 2014. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/society/2014/07/21/175539>.
170. Кирилюк Г. Прислужники паліїв війни / Г. Кирилюк // Під чорними крилами Ватикану. – Львів, 1955. – 237 с.
171. Кирюшко М. Християнська церква в контексті політичної історії українського народу /М. Кирюшко // Християнство і духовність : зб. матер. II Міжнар. наук. конф. циклу наук. конф. «Християнство: історія і сучасність» / ред. кол. : А. М. Колодний (голов. ред.) та ін. – К., 1998. – С. 153–155.
172. Климончук О. Володимир В'ятрович: «Завдяки Шептицькому УГКЦ стала справді національною Церквою» [Електронний ресурс] / Оксана Климончук // Інформаційний ресурс Української Греко-Католицької Церкви. – 2015. – Режим доступу : http://news.ugcc.ua/interview/volodimir_vyatrovich_zavdyaki_sheptitskomu_ugkts_stala_spravd%D1%96_nats%D1%96onalnoyu_tserkvoyu_73338.html.

173. Коваленко Л. Передмова до серії «Джерела християнського суспільного вчення та служіння» / Л. Коваленко // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. xii-xvii.

174. Коваленко Л. Переднє слово / Л. Коваленко, Мирослава Рап // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. xviii-xxi.

175. Ковальський Н. А. Современный мир, осмысленный католицизмом (О нынешней католической социальной доктрине) / Н. А. Ковальський // Православие и католичество. Социальные аспекты : пробл.-темат. сб. / РАН, ИНИОН. – М., 1998. – С. 160–180.

176. Кодекс Канонів Східних Церков [Електронний ресурс] // Українська Греко-Католицька Церква. Офіційний інтернет-сайт. – 1990. – Режим доступу : <http://old.ugcc.org.ua/CCEC/CCEC-toc.html>.

177. Козак Б. Християнство і політика / Б. Козак // Історія релігій в Україні : праці XIII Міжнар. наук. конф. (Львів, 20–22 травня 2003 р.) / ред. кол. : В. Гаюк, Я. Дашкевич, Л. Моравська. – Львів, 2003. – Кн. 2. – С. 321–324.

178. Козак Т. Релігія і політична етика в пострадянській Україні / Т. Козак // Історія релігій в Україні : матер. VIII Міжнар. круглого столу (Львів, 11–13 травня 1998 р.) / ред. кол. : М. Бандрівський, В. Гаюк, Я. Дашкевич, Л. Моравська. – Львів, 1998. – Кн. 2. – С. 122–123.

179. Колодний А. Національна Церква українців як форма їх духовного самовираження [Електронний ресурс] / А. Колодний // Центр дослідження духовної культури Тернопілля. – 2013. – Режим доступу : <http://centerculture.uagate.com/?p=337>.

180. Колодний А. Плюральність релігійного життя України / А. Колодний // Україна релігійна : кол. моногр. Кн. перша : Стан релігійного життя України. – К., 2008 // Українське релігієзнавство. – 2008. – № 48. – С. 211–219.

181. Колодний А. Природа і визначення релігійного феномену / А. Колодний // Релігієзнавство в актуальності його проблем. Пам'яті професора А. Гудими : зб. статей-вшанувань, наук. праць та експертиз / за ред. проф. А. Колодного. – К., 2014. – № 71/72. – С. 40–46.

182. Колодний А. Толерантизація міжконфесійних відносин в Україні / А. Колодний // Україна релігійна : кол. моногр. Кн. Друга : Прогнози релігійних прогнозів України. – К., 2008 // Українське релігієзнавство. – 2008. – № 48. – С. 78–83.

183. Колодний А. Феномен релігії: природа, структура, функціональність, тенденції [Електронний ресурс] / А. Колодний // Анатолій Колодний. Наукові архіви. – 2009. – Режим доступу : https://kolodnyj2009.wordpress.com/2009/03/16/fenomen_religiji.

184. Колодний А. Феномен релігії: природа, структура, функціональність, тенденції [Електронний ресурс] / А. Колодний // Анатолій Колодний. Наукові архіви. – 2009. – Режим доступу: https://kolodnyj2009.wordpress.com/2009/03/16/fenomen_religiji.

185. Колодний А. Християнські Церкви України перед викликами світського суспільства / А. Колодний, Л. Филипович // Наукові записки. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : зб. наук. пр. – К., 2004. – № 14. – С. 211–217.

186. Комісії Української Греко-Католицької Церкви [Електронний ресурс] // Українська Греко-Католицька Церква. – Режим доступу : <http://www.clcd.ru/39.98.html>.

187. Компендіум соціальної доктрини Церкви. – К. : КАЙРОС, 2008. – 549 с.

188. Конституція України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – 1996. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

189. Концур-Карабінович Н. М. Львівський собор 1946 р. в антиунійній політиці радянського тоталітарного режиму : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Н. М. Концур-Карабінович ; Івано-Франків. прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2010. – 20 с.

190. Кудояр О. Взаємини релігії і політики в Україні в умовах стійкого розвитку / О. Кудояр // Історія релігій в Україні : праці XIII Міжнар. наук. конф. (Львів, 20–22 травня 2003 р.) / ред. кол. : В. Гаюк, Я. Дашкевич, Л. Моравська. – Львів, 2003. – Кн. 2. – С. 170–175.

191. Леньо І. Як організувати мирянське життя на парохії / І. Леньо. – Львів ; К., 2008. – 56 с.

192. Лист блаженнішого Любомира до духовенства Української Греко-Католицької церкви на завершення президентських виборів [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2005. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/34086.

193. Лобовик Б. Проблема особистості суспільства і держави з точки зору основних принципів католицького соціального вчення / Б. Лобовик, С. Ладивірова // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік». – Львів, 1993. – С. 145–152.

194. Лобье П. де. Три града. Социальное учение христианства / П. де Лобье ; [пер.с франц.]. – СПб., 2000. – 212 с.

195. Ломака І. Дослідження релігії і церкви в сучасній українській політології / І. Ломака // Вісник Львівського університету. Сер. : Філософсько-політологічні студії. – 2010. – Вип. 1. – С. 164–171.

196. Ломака І. Політтехнологічні особливості участі релігійних організацій України у виборах / І. Ломака // Наукові записки Інституту

політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2010. – Вип. 6. – С. 206–215.

197. Ломака І. І. Політологічний аналіз інтеграційної ролі релігії в умовах модернізації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / І. І. Ломака ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2006. – 20 с.

198. Любачівський М.-І. Заява з приводу зустрічі між Папою Іваном-Павлом II та М. Горбачовим 1 грудня 1989 р. / М.-І. Любачівський // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 3.

199. Любачівський М.-І. Звернення до вірних із закликом виходити із підпілля / М.-І. Любачівський // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 3–4.

200. Любачівський М.-І. Інструкції про вибори / М.-І. Любачівський // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 96–99.

201. Любачівський М.-І. Слово до народних депутатів Верховної Ради України / М.-І. Любачівський // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 41–45.

202. Любачівський М.-І. Заява кардинала Мирослава-Івана кардинала Любачівського у відповідь на закиди Російської Православної Церкви щодо легітимності легалізації УГКЦ / М.-І. Любачівський // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела

християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 26–27.

203. Любачівський М.-І. Звернення блаженнішого Верховного архієпископа і кардинала Мирослава-Івана Любачівського з нагоди проголошення незалежності України / М.-І. Любачівський // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 48.

204. Любомир Гузар закликав підприємців бути далекоглядними і шанувати гідність своїх працівників [Електронний ресурс] // CREDO. – 2015. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2015/05/135409>.

205. Любомир Гузар: «Я молюся за Донбас!» [Електронний ресурс] // CREDO. – 2015. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2015/11/146474>.

206. Любчик В. Сучасна соціально значуща ідеологія церкви та можливості посилення її впливу на українське суспільство / В. Любчик // Пріоритети державної політики в галузі свободи совісті: шляхи реалізації : зб. наук. матер. / Держ. ком. України у справах національностей та релігій, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; редкол. : В. Андрущенко та ін. – К., 2007. – С. 121–126.

207. Люди, які продають свої голоси, ніколи не вийдуть з бідності: попередження від блаженнішого Любомира (Гузара) [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/49875.

208. Майдан: усна історія. Розмова з Любомиром Гузаром [Електронний ресурс] // CREDO. – 2015. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/12/126949>.

209. Майка Ю. Социальное учение Католической Церкви / Ю. Майка. – Рим ; Люблин : Изд-во Святого креста, 1994. – 479 с.

210. Малко Р. Капелан «Правого сектору»: Резерви української нації невичерпні [Електронний ресурс] / Р. Малко // Тиждень.ua. – 2015. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/132082>.

211. Матола В. Юрист: своїми претензіями до УГКЦ Мінкульт демонструє відверте незнання закону [Електронний ресурс] / В. Матола // Тиждень.ua. – 2014. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/98820>.

212. Маянська Л. П. Критика ідейних основ союзу українського буржуазного націоналізму та уніатської церкви : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 (на правах рукопису) / Л. Маянська. – Львів, 1976. – 19 с.

213. Меморандум митрополита Андрея до австрійського уряду про майбутній устрій Української держави / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – С. 824–826.

214. Мережа регіональних організацій Карітасу України [Електронний ресурс] // Карітас України. – 2014. – Режим доступу : <http://caritas-ua.org/index.php/uk/about-88/network-of-caritas-ukraine>.

215. Методи та принципи релігієзнавства [Електронний ресурс] // Підручники онлайн. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/view/6280/42>.

216. Миньковецький Д. Антинародна діяльність уніатської церкви в роки війни : автореф. ... канд. іст. наук : 07.00.01 (на правах рукопису) / Д. Миньковецький. – Львів, 1974. – 17 с.

217. Мігрантський портал [Електронний ресурс] // Спілка українців у Португалії. – 2010. – Режим доступу : <http://www.spilka.pt/pt/servicos-sociais/65-2009-06-03-23-53-42/511-2010-01-28-01-11-34>.

218. Міжнародна католицька асоціація з питань ЗМІ [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-katolickoji-cerkvi/articles/mizhнародna-katolicka-asociacija-z-pitan-zmi.html>.

219. Міжнародна федерація католицьких медичних асоціацій [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу :

http://www.laityugcc.org.ua/laity_catholic/articles/International-Federation-of-Catholic-Medical-Associations.html.

220. Міжнародне бюро католицької освіти [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : http://www.laityugcc.org.ua/laity_catholic/articles/catholic-international-education-office.html.

221. Міжнародний католицький комітет медсестер і працівників медико-соціальної сфери [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : http://www.laityugcc.org.ua/laity_catholic/articles/international-catholic-committee-of-nurses-and-medical-social-assistants.html.

222. Міжнародний союз католицьких юристів [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : http://www.laityugcc.org.ua/laity_catholic/articles/international-union-of-catholic-jurists.html.

223. Міжнародний союз католицької преси [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : http://www.laityugcc.org.ua/laity_catholic/articles/international-catholic-union-of-the-press.html.

224. Міжнародний форум католицької акції [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : http://www.laityugcc.org.ua/laity_catholic/articles/international-forum-of-catholic-action.html.

225. Міжнародний християнський союз підприємців [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу: http://www.laityugcc.org.ua/laity_catholic/articles/international-christian-union-of-business-executives.html.

226. Міністерство культури України погрожує припинити реєстрацію УГКЦ через присутність священників на Євромайдані [Електронний ресурс] // Сайт громади УГКЦ м. Ялта. – Режим доступу : <http://ugcc->

yalta.org.ua/2014/01/13/13-01-2014-r-b-ministerstvo-kultury-ukrajiny-pohrozhuje-prypynyty-rejestratsiyu-uhkts-cherez-prysutnist-svyaschenykyv-na-evromajdani.

227. Мінкульт погрожував УГКЦ за наказом СБУ [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2014. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/98938>.

228. Мінкульт погрожує УГКЦ судами за участь священників у протестах на Майдані [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2014. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/98725>.

229. Мороз В. Нормативний характер принципів соціальної доктрини Католицької церкви: еволюційний шлях становлення / В. Мороз // Релігієзнавство в актуальності його проблем. Пам'яті професора А. Гудими : зб. статей-вшанувань, наук. праць та експертиз / за ред. проф. А. Колодного. – К., 2014. – № 71/72. – С. 142–147.

230. Мороз В. Р. Включення вчення УГКЦ у сферу суспільно-політичного життя України (1991 – перша половина 2014 рр.) : автореф. дис. ... канд. істор. Наук : 09.00.11 / В. Р. Мороз ; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2015. – 20 с.

231. Морріс Н. Любомир Гузар: «Якби ж люди замість заламування рук та нарікань взялися до роботи» [Електронний ресурс] / Н. Морріс // CREDO. – 2015. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2015/12/148553>.

232. Музиченко Я. Закон мігрантів [Електронний ресурс] / Я. Музиченко // Україна молода. – 2009. – № 141. – Режим доступу : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1462/188/51422>.

233. Музичко О. Політизація релігії на півдні України: сучасний стан проблеми та шляхи її розв'язання [Електронний ресурс] / О. Музичко ; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/book/Volovych_htm/Muzichko1.htm.

234. Мухоморова Т. Церкви на недільному віче рішуче закликали євромайданівців боротись за свої права [Електронний ресурс] / Т. Мухоморова //

Релігійно-інформаційна служба України. – 2014. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ua/index/exclusive/reportage/55002>.

235. Мчедлов М. П. Эволюция современного католицизма / М. Мчедлов. – М., 1967. – 224 с.

236. На Івано-Франківщині священники УГКЦ не агітували за кандидата-регіонала, а «лише висловили подяку меценату» [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/49479.

237. Нагаєвський І. Католицька церква в минулому і сучасному України / І. Нагаєвський. – Філадельфія : Накладом автора, 1950 (Друк. «Америка»). – 88 с.

238. Нагорна Т. Політичні тенденції діяльності духовних християн в Україні (XIX – початок XX ст.) / Т. Нагорна // Релігійна свобода: уроки минулого і проблеми сьогодення : наук. щорічник / за заг. ред. А. Колодного, М. Новиченка, О. Сагана. – К., 2003. – С. 75–80.

239. Наумець І. Архиепископ Любомир (Гузар): «Якщо влада не виконує своїх зобов'язань, тоді суспільство має не те, що право, а обов'язок змінити її» [Електронний ресурс] / І. Наумець // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ua/index/exclusive/reportage/50001>.

240. Нічога М. Зіткнення цивілізацій посеред України [Електронний ресурс] / М. Нічога // Українська правда. – 2010. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/06/11/5126765>.

241. Новиченко М. Розвиток духовної освіти в Україні: стан, проблеми / М. Новиченко // Актуальні питання соціально значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні. – К., 2004. – С. 106–110.

242. Новікова К. Постсекулярне сьогодення [Електронний ресурс] / К. Новікова // Тиждень.ua. – 2015. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/139394>.

243. Новохатько запевняє, що Мінкульт не прагне закрити УГКЦ [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2014. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/98839>.

244. Об'єктивності принцип [Електронний ресурс] // Термінологічний словник. – Режим доступу : <http://www.history.vn.ua/book/history1/zjary.html>.

245. Обов'язок політика – забезпечити людям належну якість життя, а не роздавати подарунки: Любомир Гузар [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/49944.

246. Овсиенко Ф. Г. Эволюция социального учения католицизма: философско-критический анализ / Ф. Овсиенко. – М., 1987. – 255 с.

247. Ойзерман Т. И. Нетомизм – философия современной реакционной буржуазии / Т. Ойзерман. – М., 1969. – 157 с.

248. Олексієнко О. Релігійна палітра України [Електронний ресурс] / О. Олексієнко // Тиждень.ua. – 2014. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/107903/PrintView>.

249. Палинчак Н. М. Модели государственно-церковных отношений в странах Центрально-Восточной Европы: основные особенности и динамика изменений / Н. М. Палинчак // Журнал научных публикаций «Научный диалог». – 2013. – № 12 (24). – С. 157–169.

250. Палінчак М. М. Взаємини держави і церкви в Словацькій Республіці / М. М. Палінчак // Філософія і політологія в контексті сучасної культури : наук. журн. – 2013. – Вип. 5. – С. 106–111.

251. Палінчак М. М. До питання методології дослідження правових аспектів свободи релігії / М. М. Палінчак // Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2013. – № 3. – С. 64–67.

252. Палінчак М. М. До проблеми історіографії досліджень державно-церковних відносин / М. М. Палінчак // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 22. Політичні науки та

методика викладання соціально-політичних дисциплін. – К. : Вид-во Нац. педаг. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 10. – С. 10–17.

253. Палінчак М. М. Зміст і теоретико-методологічні функції поняття «державно-церковні відносини» / М. М. Палінчак // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2013. – Вип. 1. – С. 50–58.

254. Палінчак М. М. Зміст та сутність поняття «державно-церковні відносини» / М. М. Палінчак // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 12. – С. 95–101.

255. Палінчак М. М. Католицький фундаменталізм в сучасній Польщі: політичний аспект / М. М. Палінчак // Вісник Національного технічного університету України: «Київський політехнічний інститут». – К., 2013. – № 1 (17). – С. 48–54.

256. Палінчак М. М. Методологічні підходи зарубіжних дослідників до вивчення державно-церковних відносин в Україні / М. М. Палінчак // Науково-теоретичний та громадсько-політичний альманах «Грані». – 2013. – Квітень. – № 4 (96). – С. 125–127.

257. Палінчак М. М. Особливості та проблеми державно-церковних відносин у сучасній Україні: конфесійні та соціально-політичні аспекти / М. М. Палінчак // Науково-теоретичний та громадсько-політичний альманах «Грані». – 2013. – Липень. – Вип. 7 (99). – С. 96–101.

258. Палінчак М. М. Правове регулювання державно-церковних відносин у сучасній Україні / М. М. Палінчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. : Право / Ужгород. нац. ун-т, юрид. ф-т. – Ужгород : [б. в.], 2014. – Вип. 26. – С. 31–34.

259. Палінчак М. М. Типологія державно-церковних відносин: політологічний аналіз / М. М. Палінчак // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. праць / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 69 (№ 2). – С. 708–712.

260. Палінчак М. М. Трансформація державно-церковних відносин у постсоціалістичному суспільстві на прикладі країн Центральної Європи / М. М. Палінчак. – Ужгород : Поліграф. центр «ЛІРА», 2012. – 430 с.

261. Парака Я. Глава УГКЦ про небезпеки клерикалізації суспільства [Електронний ресурс] / Я. Парака // CREDO. – 2013. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2013/07/87394>.

262. Парака Я. Глава УГКЦ про небезпеки клерикалізації суспільства [Електронний ресурс] / Я. Парака // CREDO. – 2013. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2013/07/87394>.

263. Пастирське звернення єпископів УГКЦ до духовенства та вірних з нагоди президентських виборів // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 169–171.

264. Пастирське звернення М. Колтуна єпископа Сокальського представника єпископату від УГКЦ для духовної опіки військовослужбовців збройних сил, силових структур і всіх військових формувань в Україні // Релігійно-інформаційна служба України. – 2004. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/34085.

265. Пастирське послання митрополита Андрея до вірних, написане з приводу початку I Світової війни / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 820–823.

266. Пастирське послання Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архієпископства Української Греко-Католицької Церкви до вірних у час підготовки до парламентських виборів 2012 року [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/48992.

267. Пастирське послання Синоду Єпископів Києво-Галицької митрополії УГКЦ до вірних і всіх людей доброї волі з нагоди виборів [Електронний ресурс]

// Релігійно-інформаційна служба України. – 2002. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33924.

268. Патріарху Святославу (Шевчуку) соромно за тих, хто взяв подачку від кандидата: вони повинні віддати її і покаятися [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/49892.

269. Письма-послання Митрополита Андрея. – Йорктон ; Саск : Відбитка з Логосу, 1961. – 80 с.

270. Підведено підсумки 2-річної діяльності по зміні системи надання соціальних послуг в Україні [Електронний ресурс] // Карітас України. – 2014. – Режим доступу : <http://caritas-ua.org/index.php/uk/activity/inshi-proektu/lobistska-diyalnist>.

271. Пій XI. Quadragesimo anno [Сороковий рік] [Електронний ресурс] / Пій XI // Частный предприниматель. Портал предпринимателей Украины. – Режим доступу : <http://chp.com.ua/all-news/item/38827-entsiklika-quadragesimo-anno-sorokoviy-rik-verhovnogo-pontifika-piya-xi>.

272. Покликання воїна не суперечить покликанню християнина. Можна бути воїном і святим! – єпископи УГКЦ [Електронний ресурс] // Департамент Патріаршої Курії Української Греко-Католицької Церкви у справах душпастирства силових структур України. – 2015. – Режим доступу : <http://kapelanstvo.org.ua/poklykannya-voyna-ne-superechyt-pokl>.

273. Политическая энциклопедия : в 2 т. / Нац. обществ.-науч. фонд ; рук. проекта Г. Ю. Семигин ; науч.-ред. совет : предс. совета Г. Ю. Семигин и др. – М. : Мысль, 2000. – Т. 1. – 750, [1] с.

274. Политическая энциклопедия : в 2 т. / Нац. обществ.-науч. фонд ; рук. проекта Г. Ю. Семигин ; науч.-ред. совет : предс. совета Г. Ю. Семигин и др. – М. : Мысль, 2000. – Т. 2. – 701, [2] с.

275. Политологический словарь-справочник / состав. : Д. Е. Погорелый, В. Ю. Фесенко, К. В. Филиппов ; под общ. ред. С. Н. Смоленского. – М. : Эксмо, 2008. – 320 с.

276. Політична енциклопедія / за ред. Ю. Левенець, Ю. Шаповала та ін. – К. : Парламент. бібліотека, 2011. – 808 с.

277. Політична криза в Україні 2008 [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – 2008. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_2008.

278. Політологія: сучасні терміни і поняття : короткий навчальний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації. – 3-тє вид., випр. і допов. / уклад. В. М. Піча ; наук. ред. Л. Д. Климанська, Я. Б. Турчин, Н. М. Хома. – Львів : Новий світ-2000, 2014. – 516 с.

279. Положій С. Благословіть мене отче я вам грошей дав [Електронний ресурс] / С. Положій // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/49488.

280. Помаранчева революція [Електронний ресурс] // Цей день в історії: сайт – Режим доступу : <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/tm.pl?Month=11&Day=23>.

281. Попова О. В. Политический анализ и прогнозирование : учеб. / О. В. Попова. – М. : Аспект Пресс, 2011. – 464 с.

282. Послання єрархії Української Греко-Католицької Церкви з нагоди дострокових виборів до Верховної Ради України 27 березня 1994 р. Б. // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 91–93.

283. Постанови двадцять третьої сесії Синоду Єпископів Києво-Галицької митрополії УГКЦ (Витяги) // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 313–314.

284. Поточняк В. Ми так просто не повернемо своїх людей. Нам треба: як державі, так і церкві, – створити умови, аби їм було вигідно приїжджати! [Електронний ресурс] / В. Поточняк // Релігійно-інформаційна служба України. – 2011. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ua/index/blog/~velykden/42759>.

285. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – К. : Ваклер, 2001. – 656 с.

286. Предстоятель УГКЦ вважає, що влада демонструє прихильність до церкви з корисливою метою [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2013. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/85891>.

287. Презентовано фільм про священників в АТО [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2015. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/culture/2015/09/22/200532>.

288. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

289. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр.

290. Про нас [Електронний ресурс] // Департамент Патріаршої Курії Української Греко-Католицької Церкви у справах душпастирства силових структур України. – Режим доступу : <http://kapelanstvo.org.ua/pro-nas>.

291. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс] // Верховна Рада України.

Офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

292. Про проведення парламентських слухань на тему: «Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення» : Постанова Верховної Ради України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – 2013. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/193-vii>.

293. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Українська трудова міграція: стан, проблеми та шляхи їх вирішення» : Постанова Верховної Ради України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – 2013. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/680-18>.

294. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.

295. Про соціальні послуги : Закон України від 19 червня 2003 р. № 966-IV [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – 2003. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.

296. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21 червня 2001 р. № 2558-III [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – 2001. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>.

297. Продивус С. Питання релігії і Церкви у передвиборчих програмах політичних блоків і партій / С. Продивус // Релігія і церква в сучасних українських реаліях : зб. матер. наук.-практ. конф. «Релігія і церква в сучасній Україні: стан, проблеми, перспективи» / ред. кол. : А. Колодний, Г. Попов // Українське релігієзнавство. – К., 2007. – № 44. – С. 71–74.

298. Проект Закону про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо підтримки діяльності благодійних організацій [Електронний ресурс] //

Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – 2014. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51511.

299. Рабінович С. П. Права людини у природно-правовій думці католицької церкви (за матеріалами соціальної доктрини католицизму). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Сер. І. Дослідження та реферати / редкол. : П. М. Рабінович та ін. – Львів : Астрон, 2004. – Вип. 7. – 198 с.

300. Реабілітаційний центр «Назарет» [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-ugkc/articles/reabilitacijnij-centr-nazaret.html>.

301. Рекомендація ПАРС № 1556 (2002) «Релігія і зміни у Центральній та Східній Європі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=93:1&catid=43:eu&Itemid=70&lang=uk.

302. Релігійна ідентичність і практики мирян Української Греко-Католицької Церкви (Звіт про результати соціологічного опитування) / Інститут релігії та суспільства. – Львів, 2014. – 21 с.

303. Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України : [моногр.] / [В. Войналович (керівник), В. Єленський, М. Кирюшко, Н. Кочан, Н. Рубльова]. – К. : Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 272 с.

304. Релігійні переслідування на Донбасі: у небезпеці служителі церков та храми [Електронний ресурс] // Інститут релігійної свободи. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1470%253A1&catid=34%253Aua&Itemid=61&lang=uk.

305. Решетніків Ю. Протестантські Церкви України і політика: зміна парадигми? / Ю. Решетніків // Історія релігій в Україні : наук. щорічник / ред. кол. : В. Гаюк, Я. Дашкевич, Л. Моравська. – Львів, 2005. – Кн. 2. – С. 581–587.

306. Рішення і постанови надзвичайного Синоду Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся у Ватикані в днях з 25 і 26 червня 1990 р. Б. [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 1990. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/44197.

307. Рішення і постанови надзвичайного Синоду Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся у Ватикані в днях 3-10 лютого 1991 р. Б. [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 1990. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/44199.

308. Рішення і постанови Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, який відбувся у Львові в днях 14-21 жовтня 1996 р. Б. [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 1990. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/44216.

309. Рішення і постанови, схвалені Синодом Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся в Римі в днях з 24 вересня до 8 жовтня 1989 р. Б. [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/44196.

310. Рішення і постанови, схвалені Синодом Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся у Львові в днях 20-27 лютого 1994 р. Б. [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 1994. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/44214.

311. Рішення і постанови, схвалені Синодом Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся в Римі в днях 16–25 листопада 1995 р. Б. [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 1995. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/44215.

312. Рішення і постанови, схвалені Синодом Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся у Крехові-Львові з 14 по 20 вересня

1997 р. Б. // Релігійно-інформаційна служба України. – 1995. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/44217.

313. Рішення і постанови, схвалені Синодом Єпископів Української Греко-Католицької Церкви, що відбувся у Львові в днях 16–31 травня 1992 р. Б. [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 1992. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/44200.

314. Роз'яснення Вищого Арбітражного Суду України «Про деякі питання, що виникають при застосуванні Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 29.02.1996 № 02-5/109 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. – 1996. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v_109800-96.

315. Рух «За життя» [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-ugkc/articles/za-zhittja.html>.

316. Рух «Подружні зустрічі» [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-ugkc/articles/podruzhni-zustrichi.html>.

317. Рух Назаретських Родин [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-ugkc/articles/ruh-nazaretskix-rodin.html>.

318. Рюмин А. Применение АВС-анализа в контент-анализе [Електронний ресурс] / А. Рюмин // Блог о контент-анализе. – 2013. – Режим доступу : <http://content-analysis.ru/index.php/primer-kontent-analiza/primenenie-abc-analiza-v-kontent-analize>.

319. Саган О. Держава і церква – основні моделі взаємодії / О. Саган // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії : наук. зб. – К., 1999. – С. 45–49.

320. Саган О. Соціальна доктрина Російського православ'я: чи буде два кроки назад? / О. Саган // Українське релігієзнавство. – 2002. – № 23. – С. 14–24.

321. Саракун Л. Криза національної ідентичності: причини та прояви / Л. Саракун // Гуманітарний часопис. – 2012. – № 4. – С. 70–74.

322. Світовий рух християн-працівників [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.laityugcc.org.ua/laity_catholic/articles/world-movement-of-christian-workers.html.

323. Священики УГКЦ в Криму: відчуття, що вже не вдома [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2014. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/107914>.

324. Селешук Г. Звернення з нагоди відзначення в УГКЦ дня мігранта [Електронний ресурс] / Г. Селешук // Релігійно-інформаційна служба України. – 2010. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33962.

325. Семенченко М. Андрій Юраш: «Державний орган у справах релігій є своєрідною пожежною командою» [Електронний ресурс] / М. Семенченко // Тиждень.ua. – 2015. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/139339>.

326. Сила народу не потребує насилля, щоб діяти, а потребує мирної, послідовної, спільної діяльності [Електронний ресурс] // Інформаційний ресурс УГКЦ. – 2013. – Режим доступу : http://news.ugcc.ua/news/sila_narodu_ne_potrebuie_nasillya_shchob_d%D1%9Byati_a_mirnoi_posl%D1%96dovnoi_sp%D1%96lnoi_d%D1%96yalnost%D1%96__blazhen%D1%96shiy_lyubomir_68358.html.

327. Синод єпископів УГКЦ вивчає питання міграції [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2010. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/catholics/ugcc/37789.

328. Сліпий Й. Заповіт [Електронний ресурс] / Й. Сліпий // Дрогобицька духовна семінарія. – Режим доступу : <http://dds.edu.ua/ua/component/content/article/952-zapovit-patriarha.html>.

329. Слово блаженнішого Мирослава-Івана у соборі св. Юра до представників влади // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та

служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 59–61.

330. Слово блаженнішого патріярха Мирослава-Івана до представників обласної та міської рад Львова (про сучасний стан справ) / М.-І. Любачівський // Соціально зорієнтовані документи Української греко-католицької церкви (1989–2008) (Джерела християнського суспільного вчення та служіння, 1) / заг. ред. Л. Коваленко. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2008. – С. 61–63.

331. Соціально-практична природа пізнання (гносеологія) [Електронний ресурс] // Сайт UkrKniga.org.ua. – Режим доступу : <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/700/6>.

332. Спеціальна комісія вивчить діяльність священників-агітаторів, – рішення Синоду Єпископів УГКЦ [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/50342.

333. Спільнота Преображення Господа Нашого Ісуса Христа [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-ugkc/articles/spilnota-preobrazhennja-gnix.html>.

334. Статут Синоду Єпископів УГКЦ [Електронний ресурс]. – 1995. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/44218.

335. Стегній І. Церква і вибори: чи допомогла агітація у храмі завоювати довіру українців [Електронний ресурс] / І. Стегній // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/exclusive/journalistic_investigations/50098.

336. Стернюк В. Програмова промова [Електронний ресурс] / В. Стернюк // Релігійно-інформаційна служба України. – 1990. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33829.

337. Стернюк В. Промова до папи про наладження правової структури нашої церкви [Електронний ресурс] / В. Стернюк // Релігійно-інформаційна служба України. – 1990. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/33830.

338. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – 509 с.

339. Суспільний дороговказ віруючого [Електронний ресурс] // Християнин і світ. – 2002. – Режим доступу : <http://www.xic.com.ua/serkva-pro/8-ekonomika/66-suspilnyj-dorogovkaz-virujuchogo>.

340. Сьомін С. Християнський вектор зовнішньополітичної стратегії України / С. Сьомін // Нова політика. – 2000. – № 1. – С. 41–44.

341. Титаренко О. Сучасне соціальне католицьке вчення: проблеми та тенденції / О. Титаренко // Релігійна свобода: уроки минулого і проблеми сьогодення : наук. щорічник / за заг. ред. А. Колодного, М. Новиченка, О. Сагана. – К., 2003. – С. 65–70.

342. Тітовський І. Вплив розуміння християнами догматів Святої Трійці на формування суспільно-політичних відносин / І. Тітовський // Релігієзнавство в актуальності його проблем. Пам'яті професора А. Гудими : зб. статей-вшанувань, наук. праць та експертиз / за ред. проф. А. Колодного. – К., 2014. – № 71/72. – С. 111–120.

343. Товариства «Апостольство молитви» [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-ugkc/articles/tovaristva-apostolstvo-molitvi.html>.

344. Трегуб Г. Людмила Филипович: «Релігійність українців здебільшого ситуативна» [Електронний ресурс] / Г. Трегуб // Тиждень.ua. – 2015. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/139338>.

345. Трегуб Г. На сторожі мирного протесту. Скільки релігій представлено на Майдані [Електронний ресурс] / Г. Трегуб // Тиждень.ua. – 2013. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/97214/PrintView>.

346. Троян С. Цивілізаційно-культурні маркери України у вимірі глобалізації / С. Троян // Чорноморський літопис : наук. журн. – Миколаїв : Видво ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 1. – С. 65–69.

347. У головному соборі УГКЦ з'явився центр допомоги учасникам Майдану [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2013. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/society/2013/12/2/143878>.

348. У Донецьку бойовики захопили монастир УГКЦ [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2014. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/117153>.

349. У зоні АТО найбільше військових капеланів з УГКЦ [Електронний ресурс] // Щоденний Львів. – 2014. – Режим доступу : <http://dailylviv.com/news/kultura/u-zoni-ato-naibilshe-viiskovykh-kapelaniv-z-uhkts-14327>.

350. У Криму викрали священика УГКЦ і 15 парафіян [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2014. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/118278>.

351. У Криму зникли три священики УГКЦ [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2014. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/105026>.

352. У Криму переслідують українців, – правозахисники [Електронний ресурс] // ВВС: Україна. – 2014. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/03/140315_it_crimea_ukrainians.

353. У Львові духовенство та інтелігенція УГКЦ застерігали від політичних підкупів на час виборів-2012 [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/49915.

354. У Львові сьогодні стартує програма збору пожертв «Гривня для армії» [Електронний ресурс] // Щоденний Львів. – 2014. – Режим доступу : <http://dailylviv.com/news/polityka/u-lvovi-sohodni-startuie-prohrama-zboru-pozhertv-hryvnya-dlya-armiyi-10413>.

355. У чому полягає непогрішність папи? [Електронний ресурс] // Портал «Milites Christi Imperatoris» – Режим доступу : <http://christusimperat.org/uk/node/37313>.

356. УГКЦ вийшла зраненою із процесу виборів і потребує лікування, – Патріарх Святослав [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/50176.

357. УГКЦ допомагає реабілітуватись бійцям АТО [Електронний ресурс] // Католицький оглядач. – 2015. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/ugkc-dopomagaie-reabilitovuvatis-biycyam-ato>.

358. УГКЦ заборонила священикам проводити передвиборчу агітацію [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2012. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/59327>.

359. УГКЦ закликає вірян прийти на вибори і не голосувати за корупціонерів [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2015. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/121940>.

360. УГКЦ проводить внутрішнє дослідження про підкуп священиків під час виборів [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2012. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/64797>.

361. УГКЦ стоїть перед загрозою ліквідації екзархату в Криму [Електронний ресурс] // CREDO: католицький суспільно-релігійний сайт. – 2014. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/10/124593>.

362. УГКЦ: влада тисне на церкву через Євромайдан [Електронний ресурс] // BBC: Україна. – 2014. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/01/140113_or_ugcc_pressure.

363. Українська греко-католицька церква [Електронний ресурс] // Національний музей Тараса Шевченка. Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://museumshevchenko.org.ua/element.php?id=514>.

364. Українська Греко-Католицька Церква. Офіційний інтернет-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.ugcc.org.ua/ukr/ugcc_history/definition.

365. Українська молодь – Христові [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-ugkc/articles/ukrajinska-molod-xristovi.html>.

366. УПЦ МП, УПЦ КП та УГКЦ засудили насильство до Євромайдану [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2013. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/95345>.

367. УПЦ МП, УПЦ КП та УГКЦ засудили насильство до Євромайдану [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – 2013. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/95345>.

368. Федерація українських католицьких студентських та академічних товариств «ОБНОВА» [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-ugkc/articles/federacija-tovaristv-obnova.html>.

369. Фещенко П. Парадигми християнської свідомості і політичне життя сьогодення / П. Фещенко // Християнство і духовність : зб. матер. II Міжнар. наук. конф. циклу наук. конф. «Християнство: історія і сучасність» / ред. кол. : А. М. Колодний (голов. ред.) та ін. – К., 1998. – С. 228–230.

370. Филипчук С. Суспільно-політична діяльність українських християнських конфесій у 2006 р. через призму їх соціального вчення / С. Филипчук // Історія релігій в Україні : наук. щорічник / ред. кол. : З. Білик, Я. Дашкевич, Л. Моравська. – Львів, 2007. – Кн. 2. – С. 435–443.

371. Филипчук С. Участь УПЦ МП та УПЦ КП у суспільно-політичних процесах України крізь призму церковних документів та богословських праць (1991–2006 роки) / С. Филипчук // Історія релігій в Україні : наук. щорічник / ред. кол. : З. Білик, Я. Дашкевич, О. Киричук та ін. – Львів, 2008. – Кн. 1. – С. 822–829.

372. Філософський енциклопедичний словник / [ред. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 744 с.

373. Фінансово-економічна криза 2008–2009 року в Україні [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – 2016. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0_2008%E2%80%942009_%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96.

374. Франко І. Католицький панславізм / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 45. – 1986. – С. 69–75.

375. Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над Пастирськи посланієм Митр[ополита] А. Шептицького «О квестії соціальній» / І. Франко // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. Т. 1. – С. 837–856.

376. Францисканський Орден Світських (ФОС) [Електронний ресурс] // Римо-Католицька парафія Св. Йосифа. – Режим доступу : <http://dniprokatolik.net/parafia/parafialni-grupy/fos>.

377. Францисканський чин світських [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-ugkc/articles/franciskanskij-chin-svitskix.html>.

378. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://aldebaran.ru/author/hantington_samyuyel/kniga_stolknovenie_civilizaciyi.

379. Хвилі міграції з України [Електронний ресурс] // Українці в Сполученому Королівстві : інтернет-енциклопедія. – 2008. – Режим доступу : <http://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/01/khvyli-u.htm>.

380. Ходак І. Діяльність Андрея Шептицького під час Другої світової війни / І. Ходак // Митрополит Андрей Шептицький: церковно-релігійна та громадсько-політична діяльність : зб. наук. праць / голов. ред. В. М. Хмарський. – Львів, 2007. – С. 99–108.

381. Ходак І. Доля греко-католицького духовенства в контексті рішень Львівського собору 1946 р. / І. Ходак // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К. : УАН ТОВ «НВП ВІР», 2013. – Вип. 69. – С. 130–133.

382. Християнська Україна [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-ugkc/articles/xristijanska-ukrajina.html>.

383. Християнський Клуб знайомств «Наша дружна родина» [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-ugkc/articles/nasha-druzhna-rodina.html>.

384. Цегельський Л. Митрополит Андрій Шептицький: короткий життєпис і огляд його народно-церковної діяльності / Л. Цегельський. – Львів : Місіонер, 1995. – 77 с.

385. Центр Мирянського Лідерства [Електронний ресурс] // Комісія у справах мирян УГКЦ. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/mirjanski-organizaciji-ugkc/articles/centr-mirjanskogo-liderstva.html>.

386. Церква і вибори: уроки 2004 року [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2010. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/33861.

387. Чайковський А. Лист до Митрополита Андрея про оцінку інтелігенцією пастирських послань митрополита до народу та про потребу перекладу Святого Письма / А. Чайковський // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 833–836.

388. Шевців І. (отець). Християнська Україна: вибрані твори / отець І. Шевців ; упоряд. і наук. ред. А. Колодний. – К. ; Дрогобич : Коло, 2003. – 468 с.

389. Шевчук С. Церква повинна працювати для примирення [Електронний ресурс] / С. Шевчук // CREDO. – 2013. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2013/05/82900>.

390. Шевчук С. «Європа будувалася не на одностатевих подружжях, а на пошані до гідності особи» [Електронний ресурс] / С. Шевчук // CREDO. – 2013. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2013/09/102238>.

391. Шевчук С. «Русській мір не має нічого спільного з Церквою» [Електронний ресурс] / С. Шевчук // CREDO. – 2013. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2013/09/102290>.

392. Шевчук С. «Що я зробив, аби моя Україна стала кращою?» [Електронний ресурс] / С. Шевчук // CREDO. – 2013. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2013/08/100632>.

393. Шевчук С. «Я хочу висловити свою солідарність з тими, хто не боїться говорити правду» [Електронний ресурс] / С. Шевчук // CREDO. – 2013. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2013/12/107901>.

394. Шевчук С. Блаженніший Святослав про роль УГКЦ у відродженні суспільства [Електронний ресурс] / С. Шевчук // CREDO. – 2012. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2012/08/67071>.

395. Шевчук С. Звернення Глави УГКЦ Блаженнішого Святослава до світової громадськості [Електронний ресурс] / С. Шевчук // Патріярхат: греко-католицьке аналітичне видання. – Режим доступу : <http://www.patriyarkhat.org.ua/zvernennya-hlavy-uhkts-blazhennishoho-svyatoslava-do-svitovoji-hromadskosti>.

396. Шевчук С. Звернення до священиків про душпастирство в умовах війни [Електронний ресурс] / С. Шевчук // Релігійно-інформаційна служба України. – 2015. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ugcc_doc/59051.

397. Шевчук С. Ми європейці, але європейці з християнським обличчям [Електронний ресурс] / С. Шевчук // CREDO. – 2013. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2013/10/103423>.

398. Шевчук С. Ми засуджуємо ті прояви насильства, які застосували до мирних громадян [Електронний ресурс] / С. Шевчук // Інформаційний ресурс УГКЦ. – 2013. – Режим доступу : http://news.ugcc.ua/news/mi_zasudzhuiemo_t%D1%96_proyavi_nasilstva_yak%D1%96_zastosuvali_do_mirnih_gromadyan__blazhenn%D1%96shiy_svyatoslav_68357.html.

399. Шевчук С. На виборах не можна продавати свої голоси [Електронний ресурс] / С. Шевчук // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/47779.

400. Шевчук С. На Євромайдані стоїть громадянське суспільство України [Електронний ресурс] / С. Шевчук // CREDO. – 2013. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2013/12/106726>.

401. Шевчук С. Негайно зупиніть кровопролиття! [Електронний ресурс] / С. Шевчук // CREDO. – 2014. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/02/110761>.

402. Шевчук С. Рецепт перемоги від Глави УГКЦ [Електронний ресурс] / С. Шевчук // CREDO. – 2014. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/01/109665>.

403. Шевчук С. Розпорядження Отця і Глави УГКЦ щодо позиції і поведінки духовенства в теперішній суспільно-політичній ситуації в Україні [Електронний ресурс] / С. Шевчук // УГКЦ патріарший собор у м. Києві. – Режим доступу : <http://kyivsobor.ugcc.org.ua/rozporyadzhennya-ottsya-i-hlavy-uhkts-schodo-pozytsiji-i-povedinky-duhovenstva-v-teperishnij-suspilno-politychnij-sytuatsiji-v-ukrajini>.

404. Шевчук С. Свободу та гідність нам дає не президент чи закон [Електронний ресурс] / С. Шевчук // CREDO. – 2014. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2014/02/110700>.

405. Шевчук С. УГКЦ закликає українців думати над тим, кого обирати [Електронний ресурс] / Святослав Шевчук // Релігійно-інформаційна служба України. – 2011. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/45799.

406. Шевчук С. УГКЦ на виборах нікого не підтримуватиме [Електронний ресурс] / Святослав Шевчук // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/46381.

407. Шевчук С. УГКЦ не дозволить священикам брати участь у виборчих перегонах [Електронний ресурс] / Святослав Шевчук // Релігійно-інформаційна служба України. – 2012. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/48032.

408. Шевчук С. Чому Церкві важливо вести діалог з владою? [Електронний ресурс] / С. Шевчук // CREDO. – 2013. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2013/01/75753>.

409. Шептицький А. Відозва Митрополита Андрея до населення прикордонних сіл з приводу початку війни / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 827–828.

410. Шептицький А. Меморандум про державний устрій України / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 824–827.

411. Шептицький А. Пастирське послання Єпископа Андрея «До моїх любих гуцулів» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 72–98.

412. Шептицький А. Пастирське послання Єпископа Андрея до вірних на Буковині «Правдива віра» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 27–52.

413. Шептицький А. Пастирське послання Єпископа Андрея до вірних Станіславівської єпархії. Перше слово Пастиря / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 3–18.

414. Шептицький А. Пастирське послання Єпископа Андрея до духовенства та вірних Станіславівської єпархії «Християнська родина» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 53–71.

415. Шептицький А. Пастирське послання Єпископа Андрея до духовенства. Наша програма / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – С. 19–27.

416. Шептицький А. Пастирське послання Єпископа Андрея до руської інтелігенції / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 175–198.

417. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея «До греко-католицького духовенства в Росії у справах віри та обряду» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 650–661.

418. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея «До поляків греко-католицького обряду» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 481–502.

419. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея «До тих, що на Пасху не сповідалися» / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 367–390.

420. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея «До української молоді» / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 98–101.

421. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея «На празник Христа-Царя та молитва посвяти українського народу пресвятому

Ісусовому Серцю» / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 194–208.

422. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея «Наша Віра» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 357–365.

423. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея «Пам'ятка для руських робітників в Німеччині, Франції, Сполучених Штатах, Канаді, Бразилії і Аргентині» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 787–817.

424. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея «Про вдовичо-сиротинський фонд» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 247–254.

425. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея «Про єдність Церкви» / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 391–405.

426. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея «Русинам осідлим в Канаді» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 240–246.

427. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до вірних «На Великий піст» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 623–640.

428. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до вірних «О церковнім братстві» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 567–585.

429. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до вірних «Правди Віри» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 308–356.

430. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до вірних із приводу вбивства директора гімназії Івана Бабія та з засудженням актів

тероризму / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 177–178.

431. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до вірних проти введення цивільних розводів у подружній закон / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 586–590.

432. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до вірних Станиславівської єпархії «О постановленню о. д-ра Григорія Хомишина єпископом» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 503–512.

433. Шептицький А. Пастирське послання митрополита Андрея до духовенства «О квестії соціальной» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 513–551.

434. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства та вірних «На грані двох віків» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 99–111.

435. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства та вірних «Найбільша заповідь» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 112–143.

436. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства «О достоїнстві і обов'язках священства» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 144–161.

437. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства «О канонічній візитації» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 411–429.

438. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства у справі візитаторів для українців греко-католиків у Канаді і Сполучених Штатах / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 430–441.

439. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства і вірних «О Папським ювілею» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 442–454.

440. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства «О церковнім братстві» / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 551–550.

441. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства та вірних з приводу вбивства престолонаслідника Франца Фердинанда та княгині Софії / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 818–819.

442. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства і вірних з приводу листа Папи Венедикта XV до українського народу / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 12–15.

443. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства і вірних із закликом до єдності і солідарности / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 20–24.

444. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства для піднесення народу з наслідків воєнного лихоліття / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 35–39.

445. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства «Про поборювання ворожої Церкві пропаганди» / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 44–48.

446. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства і вірних із нагоди 50-літнього Ювілею священства папи Пія XI / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 58–59.

447. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства та вірних щодо переслідування Церкви та з пересторогою перед безбожністю / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 87–89.

448. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства «Хто винен?» / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 135–168.

449. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства «Брацтво Святих Тайн і християнської науки» / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 169–176.

450. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства «Поможім безробітним» / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 187–190.

451. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства та вірних про релігійне вшанування національних річниць / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 192–193.

452. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства «На Великий піст» / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 242–262.

453. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства та вірних «Про Церкву з нагоди коронування папи Пія XI» / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 275–283.

454. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства та вірних «Острога перед загрозою комунізму» / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 312–327.

455. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства та вірних «До тих, що на Пасху не причащалися» / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 328–345.

456. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства та вірних на Різдво Христове / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 346–347.

457. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства та вірних із закликом до покаяння в часі Великого посту / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 406–429.

458. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства та вірних «Християнська школа для української молоді» / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 430–434.

459. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства у справі переслідування Церкви на Холмщині / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 435–438.

460. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства та вірних із приводу смерті Папи Пія XI / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 525–530.

461. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства та вірних із нагоди проголошення нового Папи – Пія XII / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 531–533.

462. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея до духовенства про обов'язок перестерігати вірних перед намовами провокаторів і агітаторів / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 547–550.

463. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея Канадійським Русинам / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 722–767.

464. Шептицький А. Пастирське послання Митрополита Андрея про переслідування християнської віри в радянській Україні, Білорусі, Росії та оголошення з цього приводу торжественного Богослуження / А. Шептицький // Пастирські послання 1918–1939 рр. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – С. 73–75.

465. Шептицький А. Пастирські послання 1899–1914 рр. / Андрей Шептицький. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – L + 1014 с.

466. Шептицький А. Пастирські послання 1918–1939 рр. / Андрей Шептицький. – Львів : Артос, 2009. – Т. 2. – XII + 1248 с.

467. Шептицький А. Промова Митрополита Андрея в австрійській Палаті Панів про потребу українського університету у Львові / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 718–721.

468. Шептицький А. Проповідь Митрополита Андрея, виголошена в церкві Успення Божої Матері напередодні вступу до Львова царських російських військ / А. Шептицький // Пастирські послання 1899–1914 рр. – Львів : Артос, 2007. – Т. 1. – С. 829–830.

469. Шептицький А. Як будувати рідну хату? [Електронний ресурс] / А. Шептицький // УГКЦ у м. Севастополі. – 2003. – Режим доступу : <http://ugcc.sebastopol.ua/sheptycky1.html>.

470. Ширококорядюк С. Соціальне служіння Римо-Католицької Церкви в Україні / С. Ширококорядюк // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія і сучасність. Сер. наук. збірників. Збірник № 3 / за заг. ред. д. філос. н. П. Яроцького, д. філос. н. Л. Филипович, д. філос. н. С. Кияка. – К., 2009. – С. 365–369.

471. Щоткіна К. Забута людина на церковній паперті [Електронний ресурс] / К. Щоткіна // Дзеркало тижня. – 2000. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/CULTURE/zabuta_lyudina_na_tserkvoniy__paprti.html.

472. Юраш А. Українське православ'я як суб'єкт і об'єкт електорального процесу в Україні: з досвіду президентської кампанії 2004 року / А. Юраш // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 240-241. Філософія. – С. 117–122.

473. Як живе нині УГКЦ в Криму? [Електронний ресурс] // Католицький оглядач. – 2014. – Режим доступу : <http://catholicnews.org.ua/yak-zhive-nini-ugkc-v-krimu>.

474. Янукович втік до Росії [Електронний ресурс] // УНІАН. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/888410-yanukovich-vtik-do-rosiji-zmi.html>.

475. Яремчук С. Релігія як чинник політичного життя суспільства / С. Яремчук // Історія релігій в Україні : праці XII Міжнар. наук. конф. (Львів, 20–24 травня 2002 р.) / ред. кол. : В. Гаюк, Я. Дашкевич, Л. Моравська. – Львів, 2002. – Кн. 2. – С. 542–547.

476. Яроцький П. Особливості розвитку соціального вчення католицизму / П. Яроцький // Українське релігієзнавство. – 2001. – № 20. – С. 55–64.

477. Яроцький П. Релігійний фактор у сучасній Україні / П. Яроцький // Людина і світ. – 2004. – № 3. – С. 2–8.

478. Яроцький П. Релігія у країнах Східної та Центральної Європи після соціалізму / П. Яроцький // Релігійна панорама. – 2009. – № 12. – С. 39–52.

479. Яроцький П. Л. Соціальне вчення церкви за умов глобалізації / П. Яроцький // Людина і культура в умовах глобалізації : зб. наук. статей. – К. : Парапан, 2003. – С. 321–329.

480. Ioannes Paulus II. Evangelium Vitae [Електронний ресурс] / Ioannes Paulus II // La Santa Sede – Режим доступу : http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031995_evangelium-vitae.html.

481. Ioannes Paulus II. Sollicitudo Rei Socialis: Encyclical for the twentieth anniversary of «Populorum Progressio» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_30121987_sollicitudo-rei-socialis_en.html.

482. John Paul II. Centesimus Annus [Электронный ресурс] / John Paul II // La Santa Sede. – Режим доступа : http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus.html.

483. John XXIII. Mater Et Magistra [Электронный ресурс] / John XXIII // La Santa Sede. – Режим доступа : http://w2.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_15051961_mater.html.

484. John XXIII. Pacem In Terris [Электронный ресурс] / John XXIII // La Santa Sede. – Режим доступа : http://w2.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_11041963_pacem.html.

485. Legitimator (Definitions) [Электронный ресурс] // Collins dictionary. – Режим доступа : <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/legitimator>.

486. Leo XIII. Diuturnum [Электронный ресурс] / Leo XIII // La Santa Sede. – Режим доступа : http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_29061881_diuturnum.html.

487. Leo XIII. Immortale Dei [Электронный ресурс] / Leo XIII // La Santa Sede. – Режим доступа : http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_01111885_immortale-dei.html.

488. Leo XIII. Libertas [Электронный ресурс] / Leo XIII // La Santa Sede. – Режим доступа : http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_29061881_diuturnum.html.

489. Leo XIII. Quod apostolici muneris [Электронный ресурс] / Leo XIII // La Santa Sede. – Режим доступа : http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_28121878_quod-apostolici-muneris.html.

490. Leo XIII. Sapientiae Christianae [Электронный ресурс] / Leo XIII // La Santa Sede. – Режим доступа : http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_10011890_sapientiae-christianae.html.

491. Leon XIII. Au milieu [Электронный ресурс] / Leon XIII // La Santa Sede – Режим доступа : http://www.nonpossumus.pl/encykliki/Leon_XIII/au_milieu_des_sollicitudes/amds.php.

492. Leon XIII. Rerum Novarum [Электронный ресурс] / Leon XIII // La Santa Sede. – Режим доступа : http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html.

493. Leon XIII. Sapientiae christianae [Электронный ресурс] / Leon XIII // La Santa Sede. – Режим доступа : http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_10011890_sapientiae-christianae.html.

494. Motu Proprio [Электронный ресурс] // New Advent. – Режим доступа : <http://www.newadvent.org/cathen/10602a.htm>.

495. Paul VI. Dignitatis Humanae [Электронный ресурс] / Paul VI // La Santa Sede. – Режим доступа : http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651207_dignitatis-humanae_en.html.

496. Paul VI. Gaudium Et Spes [Электронный ресурс] / Paul VI // La Santa Sede. – Режим доступа : http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_cons_19651207_gaudium-et-spes_en.html.

497. Paul VI. Populorum Progressio [Электронный ресурс] / Paul VI // La Santa Sede. – Режим доступа : http://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_26031967_populorum.html.

498. Pius XI. Quadragesimo Anno [Электронный ресурс] / Pius XI // La Santa Sede. – Режим доступа : http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html.

499. Ultimis Temporibus [Электронный ресурс] // Congregation for the Clergy. – 1971. – Режим доступа : http://www.clerus.org/pls/clerus/cn_clerus.h_centro?dicastero=2&tema=2&argomento=17&sottoargomento=0&lingua=3&classe=1&operazione=ges_doc&vers=3&rif=79&rif1=79sabato.